

**Slezská univerzita v Opavě
Obchodně podnikatelská fakulta v Karviné**

**PODNIKÁNÍ V HOSPODÁŘSKÝCH
DĚJINÁCH ČSR A ČR**

Distanční studijní opora

Lubomír Nenička

Karviná 2007

OBSAH MODULU PODNIKÁNÍ V HOSPODÁŘSKÝCH DĚJINÁCH V ČSR A ČR

1 VÝCHODISKA PODNIKÁNÍ V ČESKÝCH ZEMÍCH A NA SLOVENSKU PŘED I. SVĚTOVOU VÁLKOU	10
1.1 Přechod k industriální společnosti a rozvoj podnikání	14
1.2 Ekonomický vývoj v českých zemích a na Slovensku v předválečném období	16
2 STAV EKONOMIKY PO VZNIKU ČSR	23
2.1 Obecné rysy československé ekonomiky v době vzniku samostatného státu	25
2.2 Politické podmínky	27
2.3 Předpoklady hospodářského rozvoje	29
3 PRAVIDLA HOSPODÁŘSKÉ SOUTĚŽE	35
3.1 Živnostenský řád a obchodní zákoník.....	36
3.2 Živnostenské úřady a živnostenská inspekce.....	39
3.3 Obchodní a živnostenské komory	40
3.4 Živnostenská společenstva a zájmové organizace podnikatelů.....	41
4 ROLE BANK V PODNIKÁNÍ ZA PRVNÍ REPUBLIKY	44
4.1 Rozvoj českého bankovníctví po vzniku republiky.....	45
4.2 Měnová odluka a zavedení československé měny	46
4.3 Zformování bankovních skupin.....	48
4.4 Vývoj bankovníctví na Slovensku.....	50
5 PRŮMYSLOVÉ PODNIKY A VÝROBNÍ ŘEMESLA V LETECH 1918-1938	53
5.1 Situace průmyslu po I. světové válce	54
5.2 Hlavní průmyslová odvětví	57
5.3 Průmyslové oblasti	61
5.4 Nejvýznamnější průmyslové podniky	64
6 OBCHODNÍ PODNIKÁNÍ V OBDOBÍ PRVNÍ REPUBLIKY	68
6.1 Základní rysy obchodního podnikání za první republiky.....	69
6.2 Základní typy a formy obchodních podniků	71
6.3 Regionální rozdíly v rozvinutosti obchodní sítě	73
6.4 Zahraniční obchod	75
7 STÁTNÍ PODNIKY V MEZIVÁLEČNÉ ČSR	79
7.1 Obecné rysy státního podnikání	80
7.2 Státní podniky ve výrobní sféře	81
7.3 Státní podniky v nevýrobní sféře.....	83
8 PODNIKÁNÍ A HOSPODÁŘSKÉ CYKLY ČS. EKONOMIKY MEZI VÁLKAMI	86
8.1 Poválečná krize a počátky prvního ekonomického cyklu v ČSR.....	88
8.2 Oživení československé ekonomiky v druhé polovině 20. let	90
8.3 Důsledky velké hospodářské krize.....	93
8.4 Nové oživení v druhé polovině 30. let	97
9 BILANCE HOSPODÁŘSKÉHO VÝVOJE V ČSR V LETECH 1918-1938 A MEZINÁRODNÍ SROVNÁNÍ	100
9.1 Ekonomická situace první ČSR v mezinárodním srovnání	101
9.2 Vztah mezi domácím a zahraničním kapitálem	103
9.3 Hodnocení československé meziválečné ekonomiky	105
9.4 Role podnikání v ekonomice první republiky	106

10 EKONOMIKA V ČESKÝCH ZEMÍCH A NA SLOVENSKU V LETECH 1938-1945.....	110
10.1 Hospodářské důsledky mnichovské dohody	111
10.2 České hospodářství v době centrálně řízené ekonomiky za nacistické okupace	114
10.3 Germanizace	117
10.4 Situace v obsazeném území a na Slovensku	119
11 HOSPODÁŘSKÝ VÝVOJ ČSR V LETECH 1945-1948.....	123
11.1 Československo v roce 1945	125
11.2 Ekonomické aspekty Košického vládního programu	127
11.3 Ekonomické důsledky odsunu Němců a problémy pracovního trhu	130
11.4 Poválečná obnova a mezinárodní pomoc	131
11.5 Dvouletý plán obnovy hospodářství a pozemková reforma	133
11.6 Hospodářské konflikty v roce 1947 a změny v ekonomice po nástupu KSČ v únoru 1948.....	135
12 NÁSTUP CENTRÁLNĚ ŘÍZENÉHO HOSPODÁŘSTVÍ PO ÚNORU 1948.....	139
12.1 První pětiletý plán a vznik RVHP	141
12.2 Militarizace ekonomiky a její důsledky	143
12.3 Likvidace živnostenského podnikání.....	144
12.4 Kolektivizace zemědělství.....	147
12.5 Hospodářské problémy v letech 1953-1960 a jejich řešení.....	149
12.6 Třetí pětiletka	153
12.7 Vývoj obchodní sítě v době druhé a třetí pětiletky	154
13 HOSPODÁŘSKÁ REFORMA Z DRUHÉ POLOVINY 60. LET	158
13.1 Společenské důsledky krize a diskuze o nové ekonomické reformě.....	160
13.2 Vypracování zásad reformy a její realizace	161
13.3 Akční program KSČ a osud reformy v době tzv. Pražského jara	163
13.4 Nástup tzv. normalizace	165
14 NÁVRAT K CENTRÁLNĚ PLÁNOVANÉ EKONOMICE V 70. A 80. LETECH.....	169
14.1 Politická a ekonomická situace po nástupu normalizace a průběh páté pětiletky (1971-1975)	171
14.2 Zpomalení hospodářského vzestupu v době šesté pětiletky (1976-1980)	173
14.3 Obchodní síť v 70. a 80. letech	175
14.4 Situace v první polovině 80. let a pokusy o novou reformu	177
14.5 Československá ekonomika po nástupu „perestrojky“	180
15 ZÁKLADNÍ TENDENCE EKONOMICKÉHO VÝVOJE PO ROCE 1989	184
15.1 Výchozí situace československé ekonomiky po pádu komunismu.....	186
15.2 Počátky transformace československé ekonomiky.....	187
15.3 Privatizace státních podniků.....	188
15.4 Vývoj peněžního a kapitálového trhu.....	191
15.5 Rozdělení československé federace.....	192
15.6 Změny obchodní sítě a rozvoj malého a středního podnikání	194

**RYCHLÝ NÁHLED DO PROBLEMATIKY MODULU PODNIKÁNÍ
V HOSPODÁŘSKÝCH DĚJINÁCH ČSR A ČR****Rychlý
náhled**

Opora je rozdělena do 15 kapitol, které přinášejí výklad o vývoji podnikání v českých zemích a na Slovensku od konce 19. století až po nedávnou minulost.

1. Východiska podnikání v českých zemích a na Slovensku před první světovou válkou – role podnikání v moderní tržní ekonomice, vznik industriální společnosti, její význam pro rozvoj podnikání, tzv. průmyslové revoluce a ekonomický vývoj na území pozdějšího Československa na přelomu 19. a 20. století, přehled situace v jednotlivých odvětvích.

2. Stav ekonomiky po vzniku ČSR – základní rysy hospodářské situace v ČSR bezprostředně po jejím založení, politický systém a jeho vliv na ekonomiku nového státu, hospodářská politika státu, předpoklady hospodářského vývoje po vzniku ČSR, snahy o ekonomickou nezávislost.

3. Pravidla hospodářské soutěže – živnostenský řád, obchodní zákoník, vznik a činnost kontrolních institucí, živnostenské úřady a živnostenská inspekce, zájmové organizace podnikatelů – živnostenské a obchodní komory, přehled nejdůležitějších podnikatelských institucí.

4. Role bank v podnikání za první republiky – rozvoj českých obchodních bank, průběh měnové odluky a zavedení československé koruny, vliv deflační politiky na rozvoj bankovníctví, přehled nejvýznamnějších bankovních seskupení a jejich vliv na československou ekonomiku, vývoj bankovníctví na Slovensku.

5. Průmyslové podniky a výrobní řemesla v letech 1918-1938 – výchozí podmínky pro rozvoj československého průmyslu bezprostředně po vzniku ČSR, hlavní etapy průmyslového podnikání v období první republiky, pozice lehkého a těžkého průmyslu, rozdílnost velikostní stavby průmyslových podniků, charakteristika jednotlivých průmyslových odvětví, vymezení nejdůležitějších průmyslových oblastí, přehled nejvýznamnějších průmyslových odvětví.

6. Obchodní podnikání v období první republiky – pozice obchodního podnikání v československé meziválečné ekonomice, státní podpora podnikání a její projevy, přehled typů a forem obchodních podniků, vývoj obchodní sítě a její rozvinutost v jednotlivých regionech, základní rysy zahraničního obchodu.

7. Státní podniky v meziválečné ČSR – význam a specifika státního podnikání, přehled a charakteristika nejvýznamnějších státních podniků ve výrobní i nevýrobní sféře, jejich přínos pro ekonomiku státu.

8. Podnikání a hospodářské cykly v čs. ekonomice mezi válkami – projevy první poválečné krize, vliv deflační politiky na její průběh, podnikání v době hospodářské konjunktury v druhé polovině 20. let, velká hospodářská krize a její důsledky, snahy o překonání krize a opětovné oživení ekonomiky, charakteristika druhého meziválečného cyklu, hlavní rysy československého hospodářství na konci 30. let.

9. Bilance hospodářského vývoje ČSR v letech 1918-1938 a mezinárodní srovnání – vyspělost československé ekonomiky v meziválečném období ve srovnání v porovnání s ostatními státy, vztahy mezi domácím a zahraničním kapitálem, výsledky československého hospodářství v první republice v jednotlivých oblastech, význam podnikání pro hospodářský vývoj v meziválečné ČSR, přednosti a nedostatky podnikání v té době.

10. Podnikání v českých zemích a na Slovensku v letech 1938-1945 – Hospodářské a sociální důsledky mnichovské dohody, včleňování ekonomiky v českých zemích do válečného hospodářství nacistického Německa po vzniku Protektorátu, konkrétní projevy centrálně řízené ekonomiky, militarizace, germanizace a pronikání říšskoněmeckého kapitálu, specifika hospodářského vývoje v obsazených územích, podřizování slovenské ekonomiky německým válečným cílům.

11. Hospodářský vývoj v ČSR v letech 1945-1948 – Ekonomická situace v Československu po skončení druhé světové války, posun zahraničněpolitické orientace země a změny na politické scéně, vytvoření Košického vládního programu a jeho ekonomické aspekty, rozhodnutí o konfiskaci majetku Němců, Maďarů a kolaborantů, přijetí znárodnovacích dekretů a jejich realizace, hospodářské důsledky odsunu Němců, poválečná obnova a formy mezinárodní pomoci, přijetí dvouletého plánu obnovy ekonomiky, provádění pozemkové reformy a její etapy, politické spory o další směřování hospodářského vývoje, nástup komunistů k moci a začátek druhé vlny znárodnování.

12. Nástup centrálně řízeného hospodářství po únoru 1948 - Strukturální změny československé ekonomiky po únoru 1948, zahájení a průběh tzv. první pětiletky, vznik RVHP a jeho důsledky, orientace na těžký průmysl a militarizace ekonomiky, likvidace živnostenského podnikání, zánik vícesektorové ekonomiky, vznik družstevních podniků a rozvoj spotřebního družstevnictví, kolektivizace zemědělství, vytváření JZD, hospodářské problémy 50. let, měnová reforma z roku 1953, přijímání tzv. konsolidačních plánů, nástup druhé pětiletky a pokus o hospodářskou reformu na konci 50. let, vyhlášení třetí pětiletky a její krach.

13. Hospodářská reforma z druhé poloviny 60. let - Úvahy o hospodářských reformách v první polovině 60. let, tzv. Šikova reforma, její cíle a průběh, posilování samostatnosti podniků, změny ve vedení KSČ v roce 1967, další uvolňování politické situace, ekonomické aspekty Akčního programu KSČ, reformní kroky v době tzv. Pražského jara, zastavení reformy po vpádu sovětských vojsk 21. srpna 1968, nástup tzv. normalizace, přijetí tzv. konsolidačního plánu a centrálně řízenému plánování.

14. Návrat k centrálně řízené ekonomice v 70. a 80. letech – Ekonomická situace po nástupu tzv. normalizace, zahájení a průběh páté pětiletky v první polovině 70. let, změny v sociální oblasti, dopady hospodářského vývoje ve světě, zpomalení hospodářského růstu v době šesté pětiletky, nový pokus o reformu z přelomu 70. a 80. let, vyhlášení sedmé pětiletky, politika „přestavby“ v SSSR a její důsledky pro československou ekonomiku, nová reforma z roku 1987, pokus o částečné obnovení prvků tržní ekonomiky.

15. Základní tendence ekonomického vývoje po roce 1989 – Výchozí podmínky československé ekonomiky po pádu komunismu, přípravy ekonomické reformy, počátky transformace československé ekonomiky, liberalizace vnitřních cen, privatizace státních podniků, její formy a výsledky, změny peněžního a kapitálového trhu, rozdělení československé federace a jeho důsledky, hlavní rysy ekonomického vývoje České republiky v druhé polovině 90. let, vývoj obchodní sítě v ČR.

ÚVODEM MODULU PODNIKÁNÍ V HOSPODÁŘSKÝCH DĚJINÁCH ČSR A ČR

Dostáváte do rukou distanční studijní oporu pro předmět Podnikání v hospodářských dějinách ČSR a ČR. Předkládaný učební text popisuje základní vývojové trendy české a slovenské ekonomiky od nástupu industrializace v 19. století až 90. léta století následujícího. Distanční opora má specifickou strukturu, jež by měla maximálně usnadnit samostudium určené látky. Ke komplexnímu pochopení látky lze využít i učební texty prezenčního studia a další literaturu, jež bude uvedena v průběhu dalšího textu.

Tato studijní opora je rozdělena do patnácti kapitol, které se zabývají jednotlivými etapami dějin podnikání a související problematikou. Pozornost zde není upřena pouze na vývoj podnikání, neboť to nelze vyjmout z celkového kontextu hospodářských dějin. Proto v této studijní opoře dostává značný prostor také obecnější výklad o stavu ekonomiky v jednotlivých obdobích a své místo zde má i přehledné vylíčení politické situace, která měla často pro vývoj podnikání v českých zemích a na Slovensku klíčový význam. Více než polovina kapitol je věnována období první republiky 1918-1938, kdy podnikání v českých zemích a na Slovensku dosáhlo svého největšího rozmachu. Další rozvoj podnikatelských aktivit v ČSR zastavil nástup centrálně řízeného hospodářství v druhé polovině 20. století. Proto je část opory věnována také i státnímu podnikání v době komunistického Československa, jeho podobám a výsledkům. V hrubých rysech jsou nastíněny také základní rysy ekonomické transformace po roce 1989. Opora si všímá i regionálních diferencí hospodářského vývoje a úrovně československé ekonomiky v mezinárodním kontextu. V jednotlivých kapitolách jsou také představeny nejvýznamnější české podniky a jsou zde rovněž přiblíženy osudy nejúspěšnějších českých podnikatelů.

Předkládaná opora by Vám měla především zprostředkovat pozitivní i negativní zkušenosti z historie podnikání, jež je zde analyzováno v širších vazbách na ekonomický, sociální a politický vývoj. Dalším cílem tohoto učebního textu je poskytnout základní přehled o moderních československých dějinách, což by Vám mohlo pomoci nahlédnout řadu současných problémů a témat také z širší perspektivy.

CÍL MODULU PODNIKÁNÍ V HOSPODÁŘSKÝCH DĚJINÁCH ČSR A ČR

Po úspěšném a aktivním absolvování tohoto MODULU

Budete umět:

- Orientovat se v moderních československých hospodářských dějinách
- Určit jakou roli hrálo podnikání v jednotlivých fázích vývoje československé ekonomiky
- Popsat změny ekonomiky v době vlád totalitních režimů

**Budete
umět****Získáte:**

- Přehled o typech podnikání a jejich pozici v jednotlivých dějinných obdobích a různých politických režimech
- Znalosti o pravidlech hospodářské soutěže a podobách státní regulace podnikání
- Znalosti o nejvýznamnějších podnicích a bankách na území Československa a jejich roli v ekonomice státu

Získáte**Budete schopni:**

- Identifikovat neekonomické faktory ovlivňující vývoj podnikání v českých zemích a na Slovensku
- Vysvětlit příčiny předností a nedostatků československé ekonomiky v jednotlivých obdobích

**Budete
schopni**

ČAS POTŘEBNÝ KE STUDIU

Určit celkový čas potřebný ke studiu předkládané opory je obtížné, neboť jeho přesné stanovení se odvíjí od individuálního přístupu každého z Vás. Přesto lze říci, že k prostudování předkládaného textu by Vám měly stačit zhruba dva týdny. Délka samostudia je pochopitelně také ovlivněna množstvím dalších zdrojů, které eventuelně využijete v případě hlubšího zájmu o danou problematiku.

PRŮVODCE STUDIEM 1

Vítejte na počátku Vašeho studia modulu Podnikání v hospodářských dějinách ČSR a ČR. Už jste se dozvěděli, čím se modul bude konkrétně zabývat, co by Vám měl přinést a jaké jsou jeho cíle. Nic tak nebrání tomu, abyste se pustili do studia první kapitoly.

1 VÝCHODISKA PODNIKÁNÍ V ČESKÝCH ZEMÍCH A NA SLOVENSKU PŘED I. SVĚTOVOU VÁLKOU

RYCHLÝ NÁHLED DO PROBLEMATIKY KAPITOLY VÝCHODISKA PODNIKÁNÍ V ČESKÝCH ZEMÍCH A NA SLOVENSKU PŘED I. SVĚTOVOU VÁLKOU

Přechod k industriální společnosti a rozvoj podnikání – charakteristika základních pojmů, vymezení role podnikání v moderní tržní ekonomice, základní rysy industriální společnosti, průběh první a druhé průmyslové revoluce a jejich důsledky, vznik cyklického vývoje ekonomiky, monopolizace podniků.

Tržní ekonomika v českých zemích a na Slovensku do vypuknutí I. světové války – vývoj českého a slovenského hospodářství v rámci Rakouska-Uherska, postupné zformování nových ekonomických struktur, nástup průmyslové revoluce.

**Rychlý
náhled**

CÍLE KAPITOLY VÝCHODISKA PODNIKÁNÍ V ČESKÝCH ZEMÍCH A NA SLOVENSKU PŘED I. SVĚTOVOU VÁLKOU**Po úspěšném a aktivním absolvování této KAPITOLY****Budete umět:**

- Objasnit základní význam podnikání pro hospodářský život
- Popsat počátky podnikání v českých zemích a na Slovensku na přelomu 19. a 20. století

***Budete
umět*****Získáte:**

- Povědomí o průběhu tzv. průmyslové revoluce
- Znalosti o konkrétním vlivu industrializace na rozvoj podnikání
- Přehled o základních rysech podnikání v době industriální společnosti
- Povědomí o vývoji ekonomiky v českých zemích a na Slovensku za Rakouska-Uherska

Získáte**Budete schopni:**

- Charakterizovat hlavní tendence v průmyslu, obchodě a dopravě na území pozdějšího Československa před první světovou válkou
- Vymezit příčiny rozdílného ekonomického vývoje v českých zemích a na Slovensku

***Budete
schopni***

ČAS POTŘEBNÝ KE STUDIU

Celkový doporučený čas k prostudování KAPITOLY je 120 minut.

KLÍČOVÁ SLOVA KAPITOLY VÝCHODISKA PODNIKÁNÍ V ČESKÝCH ZEMÍCH A NA SLOVENSKU PŘED I. SVĚTOVOU VÁLKOU

Strojní výroba, parní stroj, průmyslová revoluce, monopolizace, koncentrace kapitálu, hospodářské cykly, konkurenční boj, lidové peněžnictví.

Klíčová slova

PRŮVODCE STUDIEM 2

Vítejte u první kapitoly. Než se dostaneme k vlastnímu líčení dějin podnikání v českých zemích a na Slovensku ve 20. století, je třeba nastínit počátky moderní industriální společnosti. Následující stránky by proto měly charakterizovat základní rysy procesu známého jako průmyslová revoluce a popsat její průběh na území pozdějšího Československa. Úvodní kapitola by tak měla především vymezit hlavní předpoklady, jež byly nutné k rozvoji podnikání v tomto prostoru. Nejprve je nutno stručně definovat roli podnikání v moderní ekonomice.

Podnikání bývá definováno jako ekonomická aktivita, kterou zajišťuje fyzická či právnická osoba z vlastních kapitálových zdrojů nebo z podílů na těchto zdrojích za účelem dosažení zisku. Jeho výše pak závisí na jeho schopnostech podnikatele, i na jeho ochotě k progresivním investicím do podniku, ke krytí dostatečné reprodukce pracovní síly zaměstnanců a k jejich zainteresování na perspektivách podniku. Hmotný zájem podnikatelů na zdokonalování výroby, obchodu i služeb ovlivňuje pak i celkový vývoj hospodářského života. Definice podnikatele se v průběhu jednotlivých období měnila a posouvala. Už od druhé poloviny 18. století byli však **podnikatelé** považováni za **iniciátory hospodářského růstu** a technického pokroku. V průběhu času se změnila i podoba podnikání samotného. Při všech změnách však zůstala zachována jako primární motivace ziskem, která představovala nadčasový faktor přežívající jednotlivá historická období.

Role podnikání v moderní ekonomice

Výklady o dějinách podnikání se nemohou omezovat pouze na aktivity podnikatelů samotných. Vedle nich jsou totiž na zisku zainteresováni také řídicí pracovníci podniků a další zaměstnanecské vrstvy. U nich se tento zájem ovšem odvíjí od toho, do jaké míry se rentabilita podniku promítá do jeho platového a mzdového systému. Jistou roli přitom hraje i to, jaký prostor mají příslušníci té či oné sociální a profesní vrstvy k ovlivňování vývoje svých podniků.

Podnikatelské aktivity v hospodářském životě hrají mimořádnou roli a to především díky zmíněné přímé zainteresovanosti podnikatelů na nákladech a ziscích, provázejících ekonomický vývoj ve všech oblastech. Proto tvoří dějiny podnikání nedílnou součást hospodářských dějin a jejich vylíčení je jedním z předpokladů plného pochopení ekonomického a sociálního vývoje společnosti.

PRŮVODCE STUDIEM 3

Poté, co jsme stručně vymezili roli podnikání v moderní industriální společnosti, se zaměříme blíže na proces industrializace samotné. V následující části se budeme věnovat tzv. průmyslové revoluci, její podstatě a jejímu významu pro rozvoj podnikání.

1.1 Přechod k industriální společnosti a rozvoj podnikání

Rozvoj podnikání byl umožněn přechodem k industriální společnosti. Jejím základem se stalo zavedení strojní výroby. Ta přinesla prudký nárůst produktivity práce a vedla k zefektivnění celé ekonomiky. Přechod k novému typu společnosti je nazýván tzv. průmyslovou revolucí. Její první fáze – tzv. první průmyslová revoluce – začala nejprve v západní Evropě zhruba v druhé polovině 18. století a vyvrcholila v polovině století následujícího. Základem nastupující industrializace byl objev a využití nových energetických zdrojů. Klíčovým předpokladem vzniku industriální společnosti se stal **vynález parního stroje**, jenž byl zpočátku využíván v lehkém průmyslu (textilním, sklářském a potravinářském). Ten nevyžadoval velké kapitálové zdroje a zaručoval větší návratnost vložených investic. Později byl parní stroj využit i v dalších odvětvích, především v hornictví. Rozšíření lokomotiv a lodí na parní pohon znamenal revoluci také v dopravě, jež usnadnila přísun surovin a dostupnost zákazníků.

První průmyslová revoluce

Nástup industrializace se stal významným impulsem pro podnikavost lidí. Zvýšená perspektiva zisku motivovala vlastníky finančních zdrojů k výraznějšímu vkládání jejich prostředků do podnikání. Rozdílné podmínky v jednotlivých oblastech i různé schopnosti a dispozice lidí k podnikání způsobily diferencovaný vývoj mezi jednotlivými podnikateli. Hájení výhradně vlastních podnikatelských zájmů a rostoucí nabídka zvyšovala konkurenční prostředí, v němž vítězili jen ti nejsilnější. V důsledku toho se dál vyostřovaly i sociální rozpory, které byly nevitným důsledkem rozšiřování strojní výroby. Podnikatelé byli nuceni ve větší míře zabývat se stále aktuálnějšími otázkami odpovídajícího odměňování zaměstnanců či reprodukce pracovních sil.

DEFINICE 1-1

Průmyslová revoluce bývá definována jako přechod k rozsáhlému využívání strojů poháněných mechanickou energií.

Průmyslová revoluce

Novým jevem éry nástupu industrializace byl **vznik cyklického vývoje ekonomiky**. Vzestupné hospodářské cykly byly přerušovány pravidelnými krizemi z nadvýroby. První krize z nadvýroby se objevily v Anglii už v první polovině 19. století a další přicházely pravidelně v následujících desetiletích. Nejtěžší hospodářská krize 19. století začala v roce 1873, jež byla způsobena finanční panikou v Rakousku a USA a vyvolala v jednotlivých zemích nárůst protekcionistických opatření. Po překonání krize na konci 70. let nastala nová konjunktura. Fáze vzestupu byly však i v dalších obdobích tlumeny krizovými výkyvy.

Cyklický vývoj ekonomiky

K ZAPAMATOVÁNÍ 1

Nástup industriální společnosti zahájil rovněž období cyklického vývoje ekonomiky, při němž se střídala hospodářská konjunktura s pravidelnými krizemi.

Hospodářské cykly

K dalším významným změnám došlo v době tzv. druhé průmyslové revoluce, která trvala zhruba od konce 19. století až do prvních let po I. světové válce. Jejím typickým rysem bylo **využití nových zdrojů energie a surovin**. Druhou průmyslovou revoluci charakterizoval nástup elektřiny a spalovacích motorů, jejichž rozšíření bylo umožněno efektivnějším využitím ropy a jejich produktů. Objevy nových technologií a pokrok v dopravě podnítil rozvoj dalších odvětví. Zvláště prudce vzrostl význam těžkého průmyslu – strojírenského, chemického i hutnického. Tyto změny vedly k navýšení velikostní struktury průmyslových podniků a vytvářely vhodnější podmínky pro fungování velkých závodů a společností. Vzrostl rovněž počet obchodů a rozšířila se také síť služeb. Posílila se rovněž role bank, které se staly hlavními nástroji provádění finančních operací. Banky zasahovaly do hospodaření podniků nejen poskytováním úvěrů, ale začaly ve větší míře participovat na jejich majetku a řízení. Docházelo také k úzkému propojování kapitálu bank a podniků, což dále posilovalo pozice velkých společností. Počet velkých podniků tak dále narůstal a spolu s tím se vyostřoval i konkurenční boj. Spolu se vzrůstající nadějí na zisk rostlo i riziko možných ztrát či krachu.

Druhá průmyslová revoluce

Typickým rysem tohoto období byla tedy monopolizace. Stále častěji docházelo ke kapitálovému spojení jednotlivých podniků a vzniku velkých akciových společností, které na trhu získávaly výsadní postavení. Existovaly **různé formy monopolních společností** – od volného kartelového spojení (podniky si zachovávaly výrobní a obchodní samostatnost, ale uzavíraly dohody o odbytu, cenách, trhu atd.) přes syndikáty, trusty až po koncerny, v nichž podniky různého odvětví spojovala kapitálová závislost na koncernové centrále. Motivem k zakládání monopolních společností byla snaha eliminovat nepříjemné důsledky konkurenčního boje a překonávat je dohodami o společné výrobě, prodeji, cenách atd. Tím mělo být sníženo podnikatelské riziko a dosažena i jistá stabilita hospodářského vývoje. Tendence k vytváření velkých podniků tak přes všechny své rozporuplné rysy pomáhala koordinovat vývoj ekonomiky a potlačovat všechny nesnáze, jež ho provázely.

Monopolizace

K ZAPAMATOVÁNÍ 2

Pro hospodářský vývoj v Evropě v době industrializace byla typická vzrůstající monopolizace podniků. K základním typům monopolních podniků patřily: kartel, trust, syndikát a koncern.

Monopoly

Novým rysem bylo i **výraznější vstupování státu do ekonomiky** a jeho aktivní podpora podnikatelům prostřednictvím legislativních či finančních opatření. V dalším století hospodářský vzestup, jenž vyvrcholil ve 20. letech 20. století, zastavil nástup velké hospodářské krize v následujícím desetiletí.

Přelom 50. a 60. let 20. století bývá označován jako doba počátku **další fáze průmyslové revoluce**. Opět se prosazují nové zdroje energie (atom, plyn atd.) a do ekonomiky začínají zasahovat nové technologie (nástup počítačové techniky). Objevují se také nové trendy v ekonomice a výrazně stoupá význam terciární sféry. Odborníci proto mluví o přechodu k nové, postindustriální společnosti.

PRŮVODCE STUDIEM 4

Objasnili jsme si význam průmyslové revoluce a stručně jsme představili i další základní rysy hospodářského vývoje v Evropě v 19. a 20. století. Nyní si ukážeme, jak průmyslová revoluce postupovala v českých zemích a na Slovensku.

1.2 Ekonomický vývoj v českých zemích a na Slovensku v předválečném období

Hospodářský vývoj českých zemí a Slovenska se v době přechodu k industriální společnosti a zformování nových ekonomických struktur, opřených o kapitál a jeho investování, rozvíjel v rámci rakouské (od r. 1867 rakousko-uherské) monarchie. Vznik nových společenských vrstev – svobodných podnikatelů a námezdních pracovních sil – i zde umožnil postupný zánik tradičního stavovského systému, který spoutával společnost pevnými sociálně ekonomickými a právními vazbami. V Rakousku došlo ke zrušení těchto vazeb později než v některých zemích západní Evropy. Např. nevolnictví bylo v západní části monarchie (tzv. Předlitavsku) zrušeno v roce 1781, poddanství pak až v roce 1848. Ve stejné době došlo mimo jiné i ke odstranění zbytků omezujícího cechovního zřízení, jež bylo nahrazeno živnostenským podnikáním. I z cechovních řemesel čerpali první podnikatelé svůj počáteční kapitál. Jinými zdroji byla předchozí obchodní činnost či výkon státních nebo veřejných funkcí.

**Zánik
stavov-
ského
systému**

Průmyslová revoluce se v českých zemích prosazovala už v 1. polovině 19. století a vyvrcholila zde na přelomu 50. a 60. let. Éra největšího hospodářského vzestupu monarchie začala v následujícím desetiletí. Dlouhodobé zvyšování produkce a zisků otvíralo i zde prostor pro rozvoj kapitálových vztahů v podnikání. K úspěšnému rozvoji podnikatelské sféry došlo v letech 1867-1873, v době tzv. zakladatelské horečky. Hospodářský vzestup také v českých zemích přerušila velká krize z roku 1873. Cyklický vývoj ekonomiky pokračoval v r. 1884 dalšími potížemi, jež se podařilo dočasně překonat v 90. letech 19. století. Na začátku 20. století došlo k druhé hlubší recesi, již v roce 1904 vystřídala pronikavá hospodářská konjunktura, trvající v podstatě až téměř do začátku I. světové války. Pro české země mělo největší význam období od poloviny 90. let až do roku 1913, které probíhalo v podstatě bez vážnějších otřesů.

Ekonomiku českých zemí určovala příslušnost k rakousko-uherské monarchii. Hospodářský vývoj Rakouska-Uherska zaostával za stavem ekonomiky ve vyspělých částech západní Evropy a v rámci monarchie existovaly i značně zaostalé oblasti (např. Halič, východní Uhry, Bosna atd.). Právě národnostní, politická i ekonomická **nesourodost habsburského soustátí limitovala možnosti jeho ekonomického rozvoje**. Od vyspělých evropských zemí Rakousko-Uhersko navíc odlišovalo to, že klíčový vliv na vedení státu i na ovlivňování ekonomiky si zde nadále uchovávala šlechta, která nepodněcovala přijímání evropských integračních trendů a nedokázala čelit konkurenčnímu tlaku Velké Británie, Francie a Německa. Rychlejšímu ekonomickému rozvoji Rakouska-Uherska bránila tradičně protekcionistická politika, která omezovala nejen dovoz, ale i vývoz. Chráněná odvětví limitovaná vysokými výrobními náklady nebyla schopna uplatnit se na světových trzích. Hospodářskému rozvoji neprospívala také geografická poloha monarchie ve vnitrozemí Evropy s jediným významnějším přístavem Terstem. Chyběly rovněž důležité suroviny, především dostatek kvalitní železné rudy. Hlavní brzdou ekonomickou vývoje však byla již zmíněná ekonomická nesourodost a odlišná hospodářská úroveň různých částí monarchie.

K ZAPAMATOVÁNÍ 3

České země a Slovensko byly do konce I. světové války součástí Rakouského císařství, resp. Rakouska-Uherska, což zde ovlivnilo i průběh průmyslové revoluce a celkový hospodářský vývoj obou částí pozdějšího samostatného Československa.

České země a Slovensko součástí Rakouska-Uherska

Nejvypělejšími oblastmi monarchie byly české země a území dnešního Rakouska, které procházely podobným vývojem jako západoevropské země. Ekonomická pozice českých zemí postupně sílila a od 90. let 19. století v tempu hospodářského rozvoje předstihly Rakousko. Právě zde se také nejvýrazněji projevila třetí zakladatelská vlna v průmyslovém podnikání, jež se zaměřovala především na nová odvětví. Pro hospodářství v českých zemích té doby byl typický nástup národně českého kapitálu. Ten získal do vypuknutí I. světové války výsadní postavení v živnostenském a zemědělském podnikání. Český kapitál začal pozvolna pronikat i do dalších částí monarchie (Uhry, Slovinsko, Chorvatsko, Halič) a také za její hranice na Balkán a do Ruska.

V průmyslové struktuře českých zemí si v té době výsadní postavení nadále udržovala textilní výroba. Postupně se výrazněji začalo prosazovat i strojírenství a hutnictví. Převažoval ovšem stále lehký průmysl, v jehož rámci dominovaly malé a střední podniky. Ty se většinou jednostranně orientovaly pouze na odbyt na širokém rakousko-uherském trhu a nejevily dostatečný zájem o investice do nových technologií, které by zvyšovaly konkurenceschopnost jejich zboží. To vytvářelo předpoklady pro stagnaci, neboť po nasycení domácího trhu nastaly řadě podniků lehkého průmyslu odbytové problémy, které nedokázaly překonat neschopností uplatnit se na zahraničních trzích.

Mezi nejvýznamnější textilní podniky v českých zemích patřily **Mautnerovy textilní závody či firma Jan Liebig v Liberci**. K předním podnikům papírenského průmyslu patřila přední místa papírně „Olšany“ v Praze, firmě A. Karger v Alojzově na Moravě, firmě Hynek Spiro v Českém Krumlově a dalším. V potravinářství byly nejúspěšnější cukrovary Schiller (se sídlem ve Vídni), v Praze sídlící Česká společnost pro průmysl cukerní, Měšťanský pivovar v Plzni a Český akciový pivovar v Českých Budějovicích. Značný odbyt měly i sklárny některých firem. Postupem času však rostl také význam těžkého průmyslu. Už od poloviny 19. století se v českých zemích rozšiřovat těžba černého i hnědého uhlí, jež přispívala k rozmachu dalších odvětví. Na přelomu 19. a 20. století začala být jako hnací síla častěji využívána elektřina. Zvyšující se důležitost těžkého průmyslu podporovala i celkový růst produktivity práce. Slabinou těžkého průmyslu v českých zemích i v habsburské monarchii obecně byla nedostatečná specializace jeho výroby.

Průmyslové podniky

Symbolem české podnikavosti se stal **rozvoj českého cukrovarnictví**. Řada převratných technických vynálezů a patentů umožnila řepnému cukru z českých zemí úspěšně konkurovat cukru třtinovému. Na konci 19. století bylo cukrovarnictví svým rozsahem i úrovní nejrozšířenějším a také nejuznávanějším českým průmyslovým odvětvím. České země zásobovaly svým cukrem většinu rakousko-uherské monarchie a měly rovněž rozhodující podíl na jeho vývozu do zahraničí. České a moravské cukrovary zaměstnávaly tisíce dělníků a podporovaly intenzifikaci zemědělství i rozvoj dalších odvětví.

Pro rozvoj průmyslu byla důležitá také dostatečná průmyslová základna. Především se začala prosazovat **těžba uhlí**, jež jako zdroj energie začalo vytlačovat dřevo a vodu. Zpočátku převažovala těžba hnědého uhlí, v němž byly české země soběstačné a také ho vyvážely. Zformovaly se největší uhelné revíry - Severočeský hnědouhelný revír a Falknovsko-loketský revír. Těžba černého uhlí byla zpočátku koncentrována v Kladenském kamenouhelném revíru, postupně se její těžišť přesunulo do Ostravsko-karvinský revír. Ve zmíněných uhelných revírech vznikla postupně řada velkých báňských firem a uhelných těžářstev, jež měly větší možnosti investic než menší podnikatelé. V báňském průmyslu docházelo rovněž často ke spojování s hutními a železárenskými podniky. Právě dostatek černého uhlí vytvořil příznivé podmínky pro rozvoj hutnictví i dalších odvětví.

Hutnický průmysl

- nejsilnější pozici získaly Pražská železářská společnost, Poldina huť v Kladně, Vítkovické horní a hutní těžířstvo se svými Vítkovickými železárnami, Škodovy závody v Plzni a Rakouská báňská a hutní společnost s Trineckými železárnami. Většinu těchto závodů patřily i doly a v některých případech i koksovny.

Strojírenství

- v průběhu 19. stoletím se zformovaly základní větve českého a moravského strojírenství – tři pražské závody, brněnské a plzeňské podniky. Důležitou součástí tvořily strojírenské provozy ve Vítkovických železárnách. Nevýhodou strojírenství v českých zemích byla jeho nevyhraněná specializace, projevující se tříštěním prostředků do příliš velkého sortimentu zboží. Na přelomu 19. a 20. století začala v českých strojírenských závodech výroba turbín, jež při výrobě elektrické energie mnohonásobně předčily parní stroje. Brzy se přitom prosadila i výroba turbín domácí produkce, jež vytlačila výrobu podle zahraničních patentů. Ve stejné době byla rovněž zahájena i výroba českých automobilů.

Elektrotechnický průmysl

- Přelom 19. a 20. století byl rovněž dobou nástupu elektrifikace, jež vedl také k rozvoji elektrotechnického průmyslu. V tomto odvětví si nejlépe vedly firma F. Křižík v Praze, Kolben rovněž v Praze aj.

Chemický průmysl

- měl dlouho charakter spíše řemeslné výroby. K nejvýznamnějším podnikům patřil Rakouský spolek pro chemickou a hutní výrobu s továrnami na Ústecku i v dalších oblastech, firma „Solo“ sídlící v Praze, či provozy těžké chemie při koksovárnách (především na Ostravsku).

České země se na počátku 20. století staly jednou z hlavních průmyslových základů habsburské monarchie. Podílely se 85 % na těžbě uhlí a lignitu, 75 % na chemické výrobě a více než 50 % na produkci železa.

K ZAPAMATOVÁNÍ 4

České země patřily k nejvyspělejšími oblastem Rakouska-Uherska a byly jeho průmyslovou základnou.

České země
základnou
průmyslu

V rámci habsburské monarchie se od druhé poloviny 19. století prosadila řada českých podnika-

Čeští pod-

telů, o jejichž firmách byla řeč v předchozí pasáži. Na prvním místě mezi nimi je třeba uvést **Emila Škodu** (1839-1900), nejvýznamnějšího zbrojařského průmyslníka v Rakousku-Uhersku a zakladatele Škodových závodů. Pocházel z plzeňské měšťanské rodiny a studoval strojní inženýrství v Praze a v Německu, kde také později pracoval na různých postech v místních strojírenských závodech. Poté začal pracovat jako vrchní inženýr Valdštejnových strojů, které v roce 1869 koupil. Z firmy postupně vybudoval největší zbrojařský závod v monarchii. V roce 1899 byla Škodovka přeměněna na akciovou společnost, jejímiž spolumatiteli se stala Česká eskomptní banka a vídeňský Creditanstalt. Sám Škoda se stal jejím první generálním ředitelem, kterým však byl do své smrti pouze necelý rok. Podobnými podnikatelskými typy, jež v sobě spojovali technickou odbornost a různou míru obchodního talentu, byli v té době **František Křížik** (1847-1941) a **Emil Kolben** (1862-1943).

nikatelé

Specificky se v rámci českých zemí rozvíjel obchod. Obchodní síť byla velmi rozsáhlá, což odpovídalo ekonomickému postavení českých zemí v rámci Rakouska-Uherska. Převládaly drobné a střední podniky s nevelkým kapitálem. Kromě toho byly ve velkých městech, jako Praze a Brně, a lázeňských letoviscích zakládány kapitálově vybavenější luxusní obchody, které se inspirovaly zkušenostmi úspěšných podniků ze světových metropolí. Podobná struktura existovala i v rámci pohostinských služeb – i zde vedle tisíců malých hostinců a restaurací působily luxusní hotely mezinárodní úrovně.

Obchod

K rozvoji ekonomiky přispíval i pokrok v dopravě. I železniční síť se nejrychleji rozšiřovala kromě samotného Rakouska právě v českých zemích. Už v roce 1847 bylo dokončeno budování první železniční trati v Rakousku – Severní dráhy Ferdinandovy, směřující z Vídně do Nového Bohumína. V následujících letech a desetiletích byla železniční síť dobudována i v dalších úsecích. Jejím specifickým rysem byla výrazně hustší propojení ve směru sever-jih (na Vídeň či Budapešť) na úkor nedostatečného spojení ve směru západ-východ. Dalšímu rozvoji tohoto typu dopravy prospělo zestátnování železnic na konci 19. století. Automobilismus a další typy moderní dopravy byly v Rakousku-Uhersku do vypuknutí I. světové války teprve v začátcích.

Doprava

Také v habsburské monarchii se v tomto období vyostřoval konkurenční boj a docházelo zde ke stále intenzivnějšímu růstu a koncentraci kapitálu. Vzrostl také počet monopolních úmluv, většinou kartelového typu, jež pronikly i do českých zemí. Na přelomu 19. a 20. století také v daleko větší míře než v předchozím období vznikaly akciové společnosti. Významnou roli při jejich zakládání hrály banky a další peněžní ústavy. Od druhé poloviny 19. století vznikaly první české banky, z nichž některé se ještě před první světovou válkou staly dosáhly významných pozic. Takovým případem byla **Živnostenská banka**, jež byla založena v roce 1869 a na začátku 20. století se stala koncernovou centrálou. Mezi další významné české peněžní ústavy v té době patřily např. Pražská úvěrní banka, Česká průmyslová banka či Moravská agrární a průmyslová banka. Přesto si výsadní postavení i v českém prostředí uchovávaly vídeňské velkobanky.

Banky

Základnu českého kapitálu podporoval rozvoj tzv. lidového peněžnictví, jež soustředilo úspory běžných obyvatel i malých a středních podnikatelů. Mezi tyto ústavy lidového peněžnictví patřily **spořitelny, družstevní a veřejnoprávní záložny**. Právě spořitelny náležely k nejstarším českým peněžním institucím. Ve městech byly většinou zakládány občanské záložny, jejichž funkcí bylo poskytování krátkodobých provozních úvěrů živnostníkům a obchodníkům. Na venkově pak působila úvěrní družstva známá jako **kampeličky** (byly nazvány podle českého obrozence F. A. Kampelíka), jež požadovaly menší podílové úpisy i nižší základní vklady, a byly tak přístupnější i pro méně majetné rolníky. Jednotlivé kampeličky se spojovaly do družstevních centrál, z nichž nejvýznamnější byla Ústřední jednota hospodářských družstev.

Lidové peněžnictví

V druhé polovině 19. století se začala v českém prostředí rozvíjet také teoretická ekonomie. Jejím nejvýznamnějším představitelem v té době byl první profesor národohospodářství na české univerzitě **dr. Albín Bráf** (1851-1912). Prosazoval názor, že předpokladem samostatnosti českého národa je dosažení úspěšného a prosperujícího hospodářství. Doporučoval také přednostní nákup českých výrobků a zdůrazňoval význam podnikatelské činnosti.

**Česká
teoretická
ekonomie**

K ZAPAMATOVÁNÍ 5

Pro rozvoj hospodářství v českých zemích byla důležitá také rozvinutá dopravní infrastruktura a vznik prvních českých bank a lidových záložen, jež posilovaly základnu českého kapitálu.

**Význam
bank**

Zatímco české země patřily v rámci Rakouska-Uherska k nejlépejším oblastem, situace na Slovensku byla značně odlišná. Hlavním odvětvím zde bylo zemědělství, kde bylo zaměstnáno více než 60 % výdělečně činného obyvatelstva. Slovenský průmysl, jenž zaostával rozsahem i technickou úrovní, se výrazněji vyvinul až v 90. letech 19. století. Převahu měl tady průmysl potravinářský, dřevařský a textilní, téměř zde však chybělo strojírenství. Dalším charakteristickým rysem hospodářského vývoje na Slovensku bylo to, že slovenský kapitál byl mnohem slabší než český a také zájem rakouských či uherských částí monarchie investovat zde svůj kapitál byla mnohem nižší. To zapříčiňovalo nedostatečnou rozvinutost průmyslové výroby na Slovensku. Před rozmachem některých odvětví na konci 19. století tak zde převažovala domácí řemeslná výroba a malé tovární podniky a nízkou produktivitou práce. Nízká koupěschopnost obyvatel navíc komplikovala odbyt spotřebního zboží. Malou absorpční schopnost domácího trhu nemohla překonat ani orientace na vývoz, neboť slovenské zboží se mohlo stěží prosadit i na území Předlitavska. Slovenská ekonomika tak ztlačila za vývojem v západní části monarchie a postrádala předpoklady k možnému úspěšnému rozvoji.

Slovensko

K ZAPAMATOVÁNÍ 6

Specifičnost hospodářské situace Slovenska v 19. století spočívala ve velké převaze zemědělství, jež byla jednou z hlavních příčin jisté ekonomické zaostalosti tohoto území ve srovnání s jinými industrializovanými oblastmi.

**Specifikum
Slovenska**

TEST A OTÁZKA

- 1.) V kterém odvětví se industrializace prosadila nejdříve a proč?
 - a) báňský průmysl
 - b) textilní průmysl
 - c) strojírenský průmysl

- 2.) Které tvrzení **neplatí** pro situaci českého průmyslu v 19. století?
 - a) v jeho struktuře výsadní postavení držel těžký průmysl
 - b) český průmysl se mohl opírat o bohaté zásoby černého i hnědého uhlí
 - c) v jeho rámci převažovaly malé a střední podniky

- 3.) Co bylo hlavním nedostatkem lehkého průmyslu v českých zemích?
 - a) nedostatečná specializace výroby
 - b) nedostatek pracovních sil
 - c) jednostranná orientace na vnitřní trh

- 4.) Co bylo podstatou tzv. průmyslové revoluce?

ŘEŠENÍ A ODPOVĚDI

1.) b – toto odvětví nevyžadovalo velké kapitálové zdroje a zaručovalo větší návratnost vložených investic 2.) c, 3.) c, 4.) Objev a využití nových zdrojů energie

SHRNUTÍ KAPITOLY VÝCHODISKA PODNIKÁNÍ V ČESKÝCH ZEMÍCH A NA SLOVENSKU PŘED I. SVĚTOVOU VÁLKOU**Shnutí kapitoly**

Rozvoj podnikání umožnil nástup tzv. průmyslové revoluce, jejíž podstatou byl objev a využití nových zdrojů energie.

Přechod k industriální společnosti vytvořil podmínky pro vznik cyklického vývoje ekonomickým a dal vzniknout i dalším novým tendencím, jakou byla např. monopolizace výroby. V českých zemích se průmyslová revoluce začala prosazovat v první polovině 19. století a vyvrcholila zde v 60. a 70. let.)

České země patřily k nejvyspělejším oblastem Rakouska-Uherska a byly jeho průmyslovou základnou.

V rámci českého průmyslu převažovala textilní výroba, a z hlediska velikostní struktury pak malé a střední podniky.

Rozvoj průmyslu zde podporoval také sílicí domácí kapitál, jehož základnu tvořily první české banky a ústavy lidového peněžnictví.

Industrializace na Slovensku postupovala pomaleji, dominantní postavení si zde zemědělství.

PRŮVODCE STUDIEM 5

V právě skončené kapitole jsme nastínili hospodářskou situaci v českých zemích a na Slovensku v 19. století a ukázali tak, v jakém stavu se nacházela ekonomika před vyhlášením samostatného československého státu. Následující kapitoly by měly objasnit, jakým směrem se hospodářství ubíralo po vzniku Československa a především jak se v jeho rámci rozvíjely různé formy podnikání.

2 STAV EKONOMIKY PO VZNIKU ČSR

RYCHLÝ NÁHLED DO PROBLEMATIKY KAPITOLY STAV EKONOMIKY PO VZNIKU ČSR

Ekonomické aspekty vzniku Československa – výchozí podmínky československé ekonomiky po vzniku samostatného státu, změny v orientaci průmyslové výroby a posun v sektorové a odvětvové ekonomiky nového státu.

Politické předpoklady hospodářského vývoje samostatné ČSR – nastolení parlamentní demokracie, přehled nejsilnějších politických stran, obecný pohled na vliv politického systému a politických stran na hospodářský vývoj.

Předpoklady rozvoje ekonomiky nového státu – snahy o dosažení ekonomické nezávislosti, nostrifikace podniků, její cíle a formy, nostrifikace v bankovníctví, příchod zahraničního kapitálu, ekonomické rozdíly mezi jednotlivými částmi země a úsilí o jejich překonání, rozvoj elektrifikace a zavádění nových technologií, sociální podmínky rozvoje ekonomiky.

**Rychlý
náhled**

CÍLE KAPITOLY STAV EKONOMIKY PO VZNIKU ČSR**Po úspěšném a aktivním absolvování této KAPITOLY****Budete umět:**

- Nastítnit východiska československé ekonomiky po vzniku samostatného státu.
- Vymezit ekonomické aspekty vzniku Československa
- Nastítnit předpoklady pro rozvoj podnikání v době první republiky

**Budete
umět****Získáte:**

- Přehled o politických předpokladech ekonomického rozvoje samostatného Československa
- Znalosti o formách ekonomické emancipace nové republiky
- Přehled o hospodářské politice státu

Získáte**Budete schopni:**

- Objasnit význam nostrifikace podniků a dalších významných opatření přijatých po roce 1918
- Vysvětlit příčiny rozdílného stavu ekonomiky v českých zemích a na Slovensku po vzniku ČSR

**Budete
schopni**

ČAS POTŘEBNÝ KE STUDIU

Celkový doporučený čas k prostudování KAPITOLY je 120 minut.

KLÍČOVÁ SLOVA KAPITOLY STAV EKONOMIKY PO VZNIKU ČSR

Sektorová a odvětvová skladba, parlamentní demokracie, pluralitní systém, politické strany, hospodářská politika, nostrifikace, zahraniční kapitál, hospodářská integrace.

Klíčová slova

PRŮVODCE STUDIEM 6

V této kapitole se budeme věnovat výchozím podmínkám československé ekonomiky po vzniku samostatného státu. Ukážeme si, jaké předpoklady mělo Československo k hospodářskému rozvoji po porážce Rakouska-Uherska v I. světové válce a jeho následném rozpadu. Představíme si i politický rámec, v němž se ekonomika nového státu vyvíjela. Přiblížíme také snahy o získání ekonomické samostatnosti a úsilí o vyrovnání nestejně hospodářské úrovně západní a východní části země.

Mocenský zápas o sféry vlivu v Evropě i ve světě mezi hlavními evropskými mocnostmi vyvrcholil v roce 1914 vypuknutím první světové války. Tento první skutečně globální konflikt skončil v roce 1918 porážkou a rozpadem Rakouska-Uherska, na jehož troskách vzniklo několik zcela nových státních útvarů. Jedním z těchto nástupnických států se stalo také Československo, jehož vznik byl slavnostně vyhlášen 28. října 1918. Nový stát známý také jako první republika tvořily tři rozdílné celky: české země, Slovensko a Podkarpatská Rus. Specifickým rysem první ČSR byl její mnohonárodnostní charakter. Vedle většinového českého a slovenského obyvatelstva, zde žila rovněž početná německá a maďarská menšina a také další etnika.

I. světová válka a její důsledky

2.1 Obecné rysy československé ekonomiky v době vzniku samostatného státu

V ČSR zůstaly zhruba **dvě třetiny průmyslové produkce habsburské monarchie**, asi na čtvrtinu se však zmenšila kapacita domácího trhu. Poměrně vysoká koupěschopnost obyvatelstva (zvláště v českých zemích) i rozvinutá spotřeba nestačila pohlcovat nabídku domácího zboží, kterému navíc konkurovaly dovážené zahraniční výrobky. Československá průmyslová produkce se proto musela výrazněji orientovat na export do zahraničí. Jedině tak mohla být plně využita výrobní zařízení, zbudovaná pro rozsáhlá odbytí monarchie.

K ZAPAMATOVÁNÍ 7

Československá průmyslová výroba se po zániku Rakouska-Uherska musela vyrovnat s rozpadem jeho rozsáhlého vnitřního trhu a musela se začít výrazněji orientovat na export do zahraničí.

**Orientace
na export**

Po získání samostatnosti bylo Československo postaveno před úkol vybudovat vlastní hospodářství a vymanit se z dosavadních ekonomických svazků. Jednou z prvních konkrétních změn byl **posun v sektorové a odvětvové skladbě** nové československé ekonomiky. Stejně jako ve vyspělých evropských zemích v Československu došlo k útlumu zemědělství. K jeho překonání mělo vést i vytvoření lepších podmínek pro hospodaření malých a středních zemědělských podniků. Tomu mělo dopomoci přerozdělení půdy málo produktivních šlechtických velkostatků. Další hospodářský vzestup měly přinést i změny ve struktuře průmyslu. Preferován měl rozvoj těžkého průmyslu, který lépe dokázal přispět ekonomice moderními stroji, novými technologiemi, dopravními prostředky a výkonnějšími zdroji energie, jež by dále zvyšovaly produktivitu práce a její kvalitu. Lehký průmysl byl navíc vzhledem k omezenému domácímu trhu značně předimenzován.

**Stav ekonomiky
po vzniku
ČSR**

Obecně lze říct, že Československo patřilo k zemím se středně vyspělým průmyslem a relativně prosperujícími řemesly. Od rozvinutých evropských zemí s tržní ekonomikou **se lišilo větším podílem zemědělství a nedostatečně rozvinutou terciární sférou**. Řada jeho odvětví zaostávala, některé jiné (část strojírenských provozů, výroba automobilů) byly svou úrovní srovnatelné s mezinárodní špičkou. Celkově dobrá úroveň československého průmyslu dovolovala většině podnikatelů držet krok s nástupem mezinárodního technického pokroku meziválečného období. Úspěch předpokládal zavrnutí dřívější opatrnosti a velkorysejší navyšování investic do podniků. Už v dobách habsburské monarchie přitom vznikaly i jiné typy podniků než jen soukromé. Šlo např. o podniky družstevní (prosadily se v průmyslové výrobě, zemědělství i v obchodu), komunální (městské a obecní) a podniky státní. Tyto typy podniků se rozvíjely i po vzniku samostatného Československa, kdy docházelo rovněž k jejich vzájemnému prolínání při zachování klíčové role soukromého podnikání.

PRŮVODCE STUDIEM 7

Pro vývoj ekonomiky je určující také politický režim dané země. Proto se v této části podrobněji zaměříme na politický systém meziválečného Československa a jeho vliv na ekonomiku a podnikání.

2.2 Politické podmínky

Členitost podnikatelských struktur vyžadovala **pluralitní politický systém**, jenž dával nejrůznějším sociálně profesním vrstvám společnosti možnost prosazování vlastních zájmů. Parlamentní demokracie nastolená v Československu roli takového režimu splňovala. Jednotlivým složkám společnosti, v závislosti na jejich početnosti a vlivu jejich politických reprezentací, bylo tak umožněno podílet se na utváření legislativy i na výkonné moci. Zahraničněpoliticky se ČSR orientovala na spojenectví s Francií a Anglií. Demokratický charakter státu garantovala také autorita jeho prvního prezidenta T. G. Masaryka.

Vznikl značný počet politických stran, které vystupovaly také jako reprezentantky různých sociálních skupin. Jako představitelky zájmů velkých podnikatelů bývaly označovány pravicové strany, zatímco různá „středová“ politická seskupení hájila pozice malých a středních podnikatelů. Levicové strany a odborové organizace se pak prezentovaly jako ochránci pracujících a zvláště početných dělnických vrstev. Toto schématické rozdělení ve skutečnosti přehlíží i ostatní neekonomické aspekty politického života i rozmanitost motivů stoupenců jednotlivých stran. Spektrum hlavních českých politických stran bylo velmi široké.

Politické strany

- K pravicovým stranám jsou řazeny: **Čs. národně demokratická strana, Republikánská strana čs. lidu zemědělského (strana agrární).**
- Ke středovým: **Čs. strana lidová, Čs. živnostensko-obchodnickou strana středostavovská a Čs. národně socialistická strana**
- K levicovým: **Čs. sociálně demokratická strana dělnické a Komunistická straně Československa (od roku 1921).**

Kromě těchto stran působila na československé politické scéně i řada dalších seskupení, z nichž některé hájily především nacionální zájmy slovenského, německého, polského a maďarského obyvatelstva.

Vysoký počet nejrůznějších politických stran a hnutí nepřispíval ke stabilnímu vládnutí. Nejsilnější strany viděly řešení v uzavírání koaličních dohod, které jim umožňovaly společný postup ve vládě i v parlamentu. Tento styl vládnutí měl i své stinné stránky, např. vzrostl neúměrně vliv jednotlivých politických stran, v jejichž sekretariátech se rodila klíčová politická rozhodnutí. Přesto ale tento systém zaručoval zachování principů parlamentní demokracie a to i v době nástupu různých autoritativních či přímo fašistických režimů v sousedních státech.

K ZAPAMATOVÁNÍ 8

Rozvoj tržní ekonomiky a podnikání v meziválečném Československu umožňoval systém parlamentní demokracie, který zde vládl.

Politický

Ekonomickou situaci v zemi ovlivňovaly také subjektivní faktory, z nichž nejdůležitějším byla hospodářská politika státu. Meziválečné Československo zachovávalo principy demokracie i v ekonomice. Vycházelo přitom z tradic hospodářské politiky Rakouska-Uherska, kterou upravit a rozšířilo podle potřeb plynoucích z budování samostatné ekonomiky, modernizace hospodářství i zapojení do mezinárodní dělby práce. Míra státních zásahů do ekonomiky byla v jednotlivých fázích meziválečného období odlišná. V prvních letech existence ČSR zde přetrvávalo válečné řízené hospodářství, které bylo nezbytné pro překonání poválečného hospodářského rozvratu. Od roku 1921 státní zásahy do ekonomiky ustupovaly. Řízené hospodářství bylo v podstatě odbouráno a uvolněn byl také zahraniční obchod. V zemi začalo fungovat standardní tržní hospodářství. Hospodářská politika státu se sice i poté soustředila především na vytváření a posilování vlastní samostatné ekonomiky, ve větší míře než dříve se ale orientovala na vytváření podmínek pro úspěšné zapojení země do mezinárodní dělby práce. Projevovalo se to podporou elektrifikace, dopravy, modernizace exportu, školství a výzkumu. Na hospodářské politice se podílely také nerůznější instituce jako např. zájmové organizace podnikatelů, obchodní a živnostenské komory či zaměstnanecké organizace (odbory).

Hospodářská politika státu

Vykonavatelem a rozhodujícím subjektem hospodářské politiky byla příslušná **ekonomická ministerstva**. Na počátku existence samostatného státu to bylo především **ministerstvo financí**, k jehož hlavním krokům bylo provedení měnové odluky, zřízení Národní banky československé v roce 1926 a uzákonění daňové reformy v roce 1927. Pro podnikání v první ČSR mělo klíčový význam **ministerstvo průmyslu, obchodu a živností**. Do jeho kompetence náležela mj. regulace průmyslového podnikání a jeho cenová politika, činnost průmyslových spolků a svazů, oblast zahraničního obchodu, rozvoj a kontrola domácího obchodního podnikání, řešení otázek živnostenského podnikání a záležitosti vnitrostátní a mezinárodní dopravy. Resort svými zákonnými normami vytvářel pravidla a podmínky pro podnikání, ale do hospodaření a výroby podniků samotných nijak nezasahoval. Iniciativu v tomto směru zcela přenechávalo zájmovým organizacím podnikatelů a dalším institucím.

K ZAPAMATOVÁNÍ 9

Ekonomiku první ČSR ovlivňovala významně hospodářská politika státu, na jejíž realizaci se vedle státních orgánů podílely i zájmové organizace podnikatelů, živnostenské a obchodní komory či zaměstnanecké organizace.

Hospodářská politika

PRŮVODCE STUDIEM 8

Nyní se zaměříme podrobněji na hlavní úkoly samostatného státu v ekonomické oblasti. Objasníme, jakým způsobem se Československo snažilo vymanit z dosavadních hospodářských vazeb a jak budovalo vlastní nezávislou ekonomiku.

2.3 Předpoklady hospodářského rozvoje

Jedním z hlavních úkolů nového státu bylo dosažení ekonomické nezávislosti. K tomu mělo napomoci také **zřízení samostatného celního prostoru**. K vyhlášení Československa za samostatný celní prostor došlo v únoru 1920. Výše cel přitom vycházela z rakousko-uherského celního sazebníku, přijatého v únoru 1906. Vysoká celní ochrana se v první fázi vztahovala především na výrobky hutního, kovodělného a chemického průmyslu. Nižší celní ochraně podléhaly výrobky textilní, kožedělné, potravinářské a celkově spotřební zboží. V polovině 20. let byla uvolněna cla na stroje a strojní zařízení, která se v ČSR nevyráběla. I v dalších letech zůstával pro ČSR typický výrazný protekcionismus. Odlišná byla zpočátku situace v zemědělství. Vzhledem k poválečnému nedostatku potravin byl v prvních letech ČSR dovoz zemědělských produktů bezcelní. Od roku 1926 byla i v této oblasti zavedena cla na dovoz obilí, mouky, krmiva či dobytka.

**Budování
nezávislé
ekonomiky**

Pozice domácího kapitálu výrazně posílila tzv. **nostrifikace podniků**, jež působily na území ČSR, ale jejichž sídla se nacházela v zahraničí. V roce 1919 byl přijat zákon, podle něhož tyto podniky měly převést svá sídla na území nové republiky. Cílem tohoto zákona bylo zamezit tomu, aby klíčové ekonomické pozice nadále zůstávaly v rukou rakouského a uherského kapitálu. V praxi začala nostrifikace platit v roce 1920 po dohodě s rakouskou vládou, v českých zemích byla završena většinou v roce 1924. Na Slovensku byla její realizace pomalejší především kvůli komplikovanějším jednáním s Maďarskem. Změny sídel podniků řídila nostrifikační komise při ministerstvu průmyslu a obchodu, jež se spolu s resortem vnitra starala také o to, aby ve vedení těchto podniků získali převažující vliv českoslovenští státní občané. Kapitálový základ nostrifikovaných podniků dodávaly kromě mateřských vídeňských firem ve značné míře i domácí banky. Jednalo se především o Živnostenskou banku, která také vzešla z nostrifikace nejvíce posílena. Celkově bylo v Československu nostrifikováno 235 firem.

DEFINICE 2-1

**Nostrifika-
ce**

Nostrifikace – Zákonné opatření, ukládající československým podnikům přestěhováním sídel a hospodářských vedení na území ČSR.

Nostrifikace měla dvojitou základní formu:

- První z nich spočívala v tom, že vídeňská a jiná sídla se přestěhovala ke „svým“ závodům v Československu. To byl případ Škodových závodů, Pražské železářské společnosti, Báňské a hutní společnosti, Sirkárny Solo, Severní dráhy Ferdinandovy, cukrovarů Schöller aj.
- Druhou možností bylo rozdělení těch firem, jež měly závody na obou stranách hranic, na mateřské a dceřinné (týkalo se to např. firmy Julius Meinl, Mannesmannových železářských závodů či továren na nábytek Mundus.)

Zvláštní průběh měla nostrifikace v bankovníctví. Zde sice nebyla oficiálně nařízena, ale zahraniční centrály bez dostatku nových československých korun neměly jinou cestu než vytvořit ze svých poboček v ČSR nové bankovní podniky, eventuálně je propojit s kapitálem místních bank. První nostrifikační akcí v československém bankovníctví bylo sloučení v ČSR sídlících poboček vídeňského Creditanstaltu s Českou eskomptní bankou. Po dohodě anglické a československé vlády byla v roce 1922 vytvořena Anglo-československá banka. Z poboček budapeštských bank na Slovensku byl vytvořen jediný nostrifikovaný peněžní ústav – Slovenská všeobecná banka.

S nostrifikací a zapojováním československé ekonomiky do světového hospodářství souvisel i výraznější příchod zahraničního kapitálu. Prosadil se především kapitál vítězných mocností, na prvním místě Velké Británie. Za ním následoval kapitál francouzský, který získal silný vliv např. ve Škodových závodech či v Báňské a hutní společnosti. Výrazně se uplatnil i rakouský kapitál a v menší míře i kapitál belgický a holandský. Dominantního postavení přes značný vliv cizího kapitálu dosáhly však v průběhu dvacátých let české podnikatelské vrstvy a český kapitál.

Zahraníční kapitál

Dalším opatřením zásadního významu byla pozemková reforma, jež měla přinést převrat v pozemkovém vlastnictví. Reforma byla **realizována na základě zákonů z let 1919-1920**. Řídil ji nově zřízený Státní úřad pozemkový, jenž byl pod kontrolou agrárníků. Právě agrární strana získala také na provádění reformy zásadní vliv. Podle záborového zákona z roku 1919 měla být zabírána půda o výměře 150, resp. 250 ha (včetně lesů). Zabraná půda měla být vykupována za nízké předválečné ceny. V případě dodržení těchto kritérií by se reforma týkala 3,6 mil. ha půdy, tzn. 26 % rozlohy státu. Ve skutečnosti nebyla reforma prováděna důsledně a její výklad byl často velmi benevolentní. Nedotkla se např. téměř půdy katolické církve a navíc v letech 1935-1936 bylo její dokončení o dvacet let odloženo. Do té doby tak vlastnické přesuny proběhly asi na 1,8 mil. ha půdy. Z toho se do vlastnictví státu a jiných právnických osob dostalo 785 tisíc ha většinou lesní půdy, dalších 226 tisíc ha převážně kvalitní zemědělské půdy připadlo tzv. zbytkovým statkům. Ty měly v průměru 100 ha a zpravidla je výhodně získávali představitelé vládních politických stran. V rámci drobného přidělu, kam byla řazena hospodářství do 30 ha bylo rozprodáno asi 790 tis. ha převážně zemědělské půdy. Pozemková reforma i přes své negativní tendence vedla k posílení držby půdy malých a středních rolníků a nárůstu významu racionálně vedených středních velkostatků na úkor méně efektivních latifundií.

Pozemková reforma

Pro dosažení ekonomické nezávislosti ČSR bylo klíčové úspěšné provedení měnové odluky a zavedení nové stabilní měny. Průběhu měnové reformy, jež byla zahájena na počátku roku 1919, se budeme podrobně věnovat v kapitole o roli bank v ekonomice první republiky.

Měnová reforma

Druhým hlavním úkolem ČSR v ekonomické oblasti bylo vedle zajištění ekonomické samostatnosti dosažení hospodářské kompaktnosti nového státu. České země, Slovensko a Podkarpatská

Snahy o hospodářskou inte-

Rus prošly v předcházejících obdobích zcela odlišným politickým i hospodářským vývojem a nacházely se na rozdílných stupních hospodářského vývoje i celkového rozvoje společnosti. Zatímco Čechy, Morava i Slezsko měly v době vzniku ČSR průmyslově-agrární charakter a ve srovnání s ostatními evropskými státy nadprůměrnou úroveň vzdělání širokých vrstev obyvatelstva, **na Slovensku a ještě výrazněji na Podkarpatské Rusi dominovalo zemědělství**. Vyšší ekonomickou vyspělost českých zemí charakterizovala také rozvinutost obchodní a dopravní sítě, uspokojivý stav peněžnictví a široká nabídka služeb. Svou roli hrály také příznivá kvalifikační struktura, větší tradice manuální zručnosti, výraznější podnikatelská aktivita, široké zapojení občanů do veřejného života a pokročilejší urbanizace v západní části státu.

graci

Zřetelné **rozdíly** mezi českými zeměmi a Slovenskem se projevovaly **také ve vlastnické a podnikatelské sféře**. Zatímco čeští podnikatelé vlastnili před rokem 1914 pětinu až třetinu akciového kapitálu investovaného v průmyslu, slovenští podnikatelé ve stejné době měli v držení pouze tři drobné průmyslové podniky a v peněžnictví jen úzký okruh ústavů místního významu. Po vzniku ČSR se pozice slovenské zámožné vrstvy posílila, početně významnější však byl na Slovensku přesun hospodářské hegemonie z maďarského a rakousko-uherského vlastnictví ve prospěch českého kapitálu.

Hospodářskou integrace všech částí republiky a vytvoření jednotného celostátního trhu komplikovalo jednak špatné dopravní propojení českých zemí a Slovenska a jednak existence odlišných právních systémů (rakouský v českých zemích a uherský na Slovensku a Podkarpatské Rusi). **Jednotný československý trh byl vytvořen v průběhu 20. let**, hospodářská integrace však probíhala prakticky po celé meziválečné období. Dominantní pozici přitom držely české země, kde se vyrábělo 90-92% průmyslové produkce ČSR. Také 75% zemědělské produkce pocházelo z této části státu. České země tedy určovaly základní tendence hospodářského vývoje ČSR a ne vždy přitom zcela dostatečně přihlížely k potřebám Slovenska.

K ZAPAMATOVÁNÍ 10

Důležitým úkolem v prvních letech nového státu bylo překonání rozdílů mezi jednotlivými částmi země – tedy mezi průmyslovějšími českými zeměmi a převážně zemědělským Slovenskem a Podkarpatskou Rusí. Rozdíly mezi nimi spočívaly i v odlišné pozici domácího kapitálu.

Ekonomické rozdíly uvnitř země

Od 20. let nastoupilo Československo cestu rozsáhlé technické rekonstrukce hospodářství, již provázelo budování moderní infrastruktury. Základem technického pokroku bylo hromadné vyu-

Technický pokrok

žívání převratných vynálezů z konce 19. století. Zvláště **používání elektřiny** usnadnilo proniknutí nových technologií do výroby. Současně byl vyřešen přenos elektřiny na větší vzdálenosti, což umožnilo přesouvat průmyslovou výrobu nezávisle na blízkost energetických zdrojů. V roce 1919 Národní shromáždění přijalo zákon o podpoře elektrizace a o dva roky později jej doplnilo zákonem o státní podpoře soustavné elektrizace. Nástupu elektrizace a dalšímu technickému pokroku tak prospívalo i vhodné legislativní prostředí. Výroba elektrické energie se v českých zemích v letech 1918-1929 více než ztrojnásobila, na konci 20. let zde mělo již 85 % všeho obyvatelstva domácnost s elektrickou přípojkou. I v tomto směru se však projevovaly rozdíly mezi jednotlivými částmi země. V roce 1929 mělo na Slovensku elektřinu jen 19% obcí na Podkarpatské Rusi dokonce jen 10% obcí. Dalším důležitým faktorem ekonomického vývoje nového státu se stala racionalizace výroby. Od 20. let začaly do Československa pronikat nové směry zdokonalování techniky, technologie, organizace a řízení výroby z USA, Anglie, Francie a později také z Německa.

Významnou formou racionalizace byla **pásová výroba**, jež předpokládala typizaci výrobků a normalizaci součástí a umožňovala tím hromadnou výrobu, snížení výrobních nákladů a současně zvýšení intenzity a výkonnosti pracovníků. Výraznějšímu rozvoji racionalizace v československém hospodářství v meziválečném období brzdil přílišná podnikatelská opatrnost či pohodlnost a hlavně nedostatek domácího i zahraničního kapitálu.

DEFINICE 2-2

Racionalizace výroby – zdokonalování techniky, technologie a organizace řízení výroby, obchodu a administrativy.

Racionalizace výroby

Nepříliš příznivě se vyvíjel sociální prostor, nutný pro hladký průběh podnikání. Menší kapitálová síla nejbohatších vrstev obyvatelstva v ČSR ve srovnání s podnikateli ve vyspělých evropských státech snižovala jejich finanční předpoklady ke zvyšování investic a k účasti v konkurenčním boji – zvláště na mezinárodních trzích. To je vedlo k většímu důrazu na sociální racionalizaci na úkor mzdových výdajů. Zvyšování mezd, platů i sociálních dávek bylo také proto v ČSR pomalejší než v kapitálově silnějších ekonomikách a to i v době hospodářského vzestupu. Omezovala se tak koupěschopnost obyvatelstva a komplikovalo se tím i překonávání hospodářských krizí.

DALŠÍ ZDROJE

Podrobnější pohled na československou ekonomiku po vzniku samostatného státu nabízí např.: LACINA, Vlastislav. *Formování československé ekonomiky 1918-1923*. Praha: Academia, 1990, 249 s. ISBN 80-200-0199-9.

TEST A OTÁZKA

- 1.) Čím především se lišila ekonomika ČSR po vzniku samostatného státu od ostatních nástupnických zemí?
 - a) nadprůměrně rozvinutou terciární sférou
 - b) nacházely se zde až 2/3 průmyslového potenciálu monarchie
 - c) hlavní vliv zde získal zahraniční kapitál

- 2.) Na jaký typ zboží se v prvních letech ČSR vztahovala vyšší celní sazba?
 - a) zemědělské produkty
 - b) výrobky lehkého a spotřebního průmyslu
 - c) výrobky těžkého průmyslu

- 3.) Jaký byl hlavní cíl nostrifikace podniků?
 - a) zvýšit vliv domácích bank
 - b) posílit roli státu ve vztahu k soukromým podnikům
 - c) přesunout klíčové ekonomické pozice do rukou domácího kapitálu

- 4.) Jaké byly dva hlavní úkoly československé ekonomiky po vzniku samostatného státu?

ŘEŠENÍ A ODPOVĚDI

1.) b, 2.) c, 3.) c, 4.) získání ekonomické nezávislosti a dosažení hospodářské kompaktnosti všech částí státu

SHRnutí KAPITOLY STAV EKONOMIKY PO VZNIKU ČSR

Shrnutí kapitoly

V Československu po roce 1918 zůstaly dvě třetiny celkové průmyslové produkce Rakouska-Uherska.

Československá ekonomika se po rozpadu monarchie musela vyrovnávat s výrazným zmenšením kapacity domácího trhu, jež si vyžádala změnu orientace průmyslové produkce na export.

K hlavním úkolům nového státu v hospodářské oblasti patřilo dosažení ekonomické nezávislosti země. Splnění tohoto úkolu měla zajistit realizace zásadních zákonných opatření a reforem – vytvoření samostatného celního prostoru, nostrifikace podniků, pozemkové reformy a měnové reformy.

ČSR se v době svého vzniku musela rovněž vyrovnávat s rozdílnou ekonomickou úrovní svých částí. Slovenska i Podkarpatská Rus si na rozdíl českých zemí udržovaly převážně zemědělský ráz. Jejich hospodářská zaostalost byla dána také slabými pozicemi domácího kapitálu, i nedostatečně rozvinutou infrastrukturou a obchodní sítí.

K rozvoji ekonomiky v ČSR přispíval také rychle postupující technický pokrok a racionalizace výroby.

PRŮVODCE STUDIEM 9

Představili jsme si tedy základní předpoklady pro rozvoj podnikání v ČSR po roce 1918. V další kapitole bychom se měli zaměřit na soubory předpisů, které vytyčovaly konkrétní pravidla hospodářské soutěže.

3 PRAVIDLA HOSPODÁŘSKÉ SOUTĚŽE

RYCHLÝ NÁHLED DO PROBLEMATIKY KAPITOLY PRAVIDLA HOSPODÁŘSKÉ SOUTĚŽE

Živnostenský řád a obchodní zákoník – vznik živnostenského řádu a jeho úpravy na konci 19. století a po vzniku ČSR, základní podmínky pro vedení živností, povinnosti majitelů živností, obchodní zákoník a jeho podstata

**Rychlý
náhled**

Kontrola živnostenského podnikání – činnost živnostenských úřadů a živnostenské inspekce, struktura a význam živnostenské inspekce

Ostatní instituce a zájmové organizace – obchodní a živnostenské komory, jejich vznik a funkce, živnostenská společenstva a jejich poslání, přehled nejvýznamnějších zájmových organizací podnikatelů

CÍLE KAPITOLY PRAVIDLA HOSPODÁŘSKÉ SOUTĚŽE

Po úspěšném a aktivním absolvování této KAPITOLY

Budete umět:

- Vymezit pravidla stanovující podmínky podnikání za první republiky
- Charakterizovat povinnosti stanovené živnostenským řádem
- Vyjmenovat hlavní instituce sledující jeho dodržování

**Budete
umět**

Získáte:

- Přehled o úpravách živnostenského řádu v 19. století a po vzniku ČSR
- Znalosti o činnosti obchodních a živnostenských komor
- Povědomí o dalších kontrolních institucích a zájmových organizacích podnikatelů

Získáte

Budete schopni:

- Objasnit základní pravidla živnostenského řádu
- Vysvětlit význam živnostenské inspekce a dalších institucí pro rozvoj podnikání v první ČSR

**Budete
schopni**

ČAS POTŘEBNÝ KE STUDIU

Celkový doporučený čas k prostudování KAPITOLY je 90 minut.

KLÍČOVÁ SLOVA KAPITOLY PRAVIDLA HOSPODÁŘSKÉ SOUTĚŽE

Cechovní systém, živnost, živnostenský řád, obchodní zákoník, živnostenská inspekce, živnostenské úřady, obchodní a živnostenské komory.

Klíčová slova

PRŮVODCE STUDIEM 10

V této části si tedy přiblížíme, v rámci jakých pravidel se podnikání v meziválečném Československu mohlo rozvíjet. Nejprve popíšeme vznik živnostenského řádu i vývoj, jakým prošel po vzniku ČSR. Ukážeme, co bylo jeho obsahem a jaké konkrétní podmínky pro vedení živností stanovoval. Kromě toho si všimneme i právních úprav přijatých pro oblast obchodního podnikání.

3.1 Živnostenský řád a obchodní zákoník

Jakýkoli dřívější rozvoj svobodného podnikání v dřívějších dobách omezoval tradiční cechovní systém. Jeho pravidla sice na jedné straně chránily cechovní výrobu, na straně druhé však sešněrovaly možnosti ekonomických aktivit a bránily rozvinutí hospodářské soutěže. Ani podnikatelský liberalismus však nemohl podnikání v zájmu jeho stabilního vývoje zcela zbavit určitých společně závazných pravidel. Soubor předpisů stanovujících podmínky podnikání byl přijat už za Rakouska-Uherska. V roce 1859 byl na jeho území schválen první živnostenský řád, jenž byl o tři roky doplněn obchodním zákoníkem. Jejich přijetím uzákoněna volná konkurence v obchodním podnikání.

Vznik živnostenského řádu

Živnostenský řád byl v průběhu let opakovaně novelizován. Jednou z nejdůležitějších změn bylo v roce 1883 doplnění dosavadních koncesí a svobodných živností o třetí kategorii – **tzv. řemeslnické živnosti**. O tom, na které povolání se tato kategorie vztahovala, rozhodovala přímo vláda. V praxi mezi ně patřila většina běžných profesí (zámečníci, klempíři, obuvníci, krejčí, pekaři, řezníci či holiči). K povolení tohoto typu živnosti nebylo třeba udělení výslovné koncese, ale zájemce o ní musel předložit potvrzení o způsobilosti (výuční list). Novela z roku 1885 upravovala některé podmínky pracujících, např. stanovila 11 hodinovou pracovní dobu v průmyslu. Další významnou změnu přinesla novelizace z roku 1907, která rozšířila počet řemeslných živností a zpřísnila požadavky pro dosažení průkazu způsobilosti. Živnostenský řád zůstal v platnosti i po vzniku ČSR, kdy ovšem došlo k dalším úpravám. Např. pracovní doba byla zkrácena na osm hodin. Hospodářsky zaostalejšímu Slovensku se **zvláštního živnostenského zákona dostalo až v roce 1924**.

K ZAPAMATOVÁNÍ 11

Živnostenský řád první republiky vycházel z podoby platné v době Rakouska-Uherska, na Slovensku byl živnostenský řád přijat až po vzniku samostatného státu ve 20. letech.

**Vznik
živnostens-
ského řádu**

Živnostenský řád sice nedefinoval samotný pojem živnosti, ale jasně a podrobně vymezil její charakteristické rysy. Podnikání považované za živnost muselo splňovat několik základních podmínek

**Podmínky
živnosti**

- z objektivního hlediska muselo být dovolené (nesmělo odporovat mravnosti a zákonům státu), trvalé (tedy pravidelně provozované, nikoli jednorázové) a provozované pro odbyt (tedy nikoli pro vlastní spotřebu).
- ze subjektivního hlediska muselo být samostatné (tzn. opřené o vlastní vložené prostředky či o podíl na vložených prostředcích) a provozované za účelem zisku.

Některé činnosti byly z podřízenosti živnostenskému řádu **vyňaty**: např. zemědělské hospodářství, domácí práce, literární činnost, umění apod. Zvláštní předpisy se vztahovaly na odvětví, jež vyžadovaly speciální přípravu a podmínky. Jednalo se o např. o železniční a vodní dopravu, hornictví, lékařství, provoz veřejných představení (divadla, kina, atd.), vydávání periodického tisku, podomní obchod a všechny druhy státního podnikání.

Získání živnostenského oprávnění mělo různé formy a stupně. Někde stačilo pouhé ohlášení živnosti a její zaregistrování (tzv. opověď), při důležitějších družích podnikání byla živnost povolena po předchozím vyšetřování a stanovení podmínek nutných k jejímu provozování. Každý živnostník pak měl být navíc „občansky zachovalý“ (nesměl být trestán) a „odborně způsobilý“ (musel být vyučen a mít nějakou dobu praxe). Právo k provozování živnosti zanikalo smrtí nositele živnostenského oprávnění, zánikem podniku, ztrátou občanské způsobilosti či odhalením podvodu při výkonu živnosti či při žádosti o její povolení. Typickými příklady tohoto typu podvodu byl rozpor mezi ohlášenou a skutečně provozovanou činností, krytí podnikání jiné osoby cizím živnostenským oprávněním apod.

Živnostenský řád stanovoval majitelům živností také **povinnosti**, týkající se samotného provozování jejich podniků. Patřilo mezi ně ustanovení o otevírací době, o přesčasové práci, o nedělním a svátečním klidu, o podmínkách výchovy a práce učňů, o bezpečnosti práce apod. Živnostenský řád však nikdy neomezoval hospodářskou soutěž tím, že by zasahoval do rozsahu výroby a služeb, odbytu a cen zisků. I tak se živnostenský řád snažil nastavit všeobecně závazná pravidla, která by zajišťovala nastolení rovných podmínek pro podnikání. V tom ji podporovala i navazující zákonná nařízení. Jedním z těch nejvýznamnějších byl **zákon proti nekalé soutěži z roku 1927**, jenž určoval tresty za klamavou reklamu, nesprávné označování původu zboží, za podplácení i za zneužívání podnikových značek.

K ZAPAMATOVÁNÍ 12

Živnostenský řád určoval základní pravidla nutná pro vznik, vedení i zánik živností a jejím majitelům stanovoval konkrétní povinnosti. Některé typy živností živnostenskému řádu nepodléhaly.

Podstata živnostenského řádu

Další právní úpravy byly přijímány i pro oblast obchodního podnikání. Po založení ČSR vznikl **všeobecný zákoník obchodní**, jenž definoval obchodní podnikání a stanovoval podmínky, za nichž mohly obchodní společnosti podnikat. Obchodní zákoník rovněž rozlišoval dva základní druhy obchodních společností: osobní a kapitálové. Mezi ně patřily akciové společnosti, komanditní a společnosti s ručením omezeným.

Obchodní zákoník

Legislativa týkající se živnostenského a obchodního podnikání v období první Československé republiky tedy navazovala na starší rakousko-uherské zákonodárství a snažila se zdokonalovat svou podobu přiměřeně vývoji podnikání. Ne vždy dokázala pohotově reagovat na nové vývojové trendy a řada jejích rozhodnutí ponechávala prostor pro nejednoznačné interpretace. Odrážel se v tom proměnlivý vliv jednotlivých státních orgánů a institucí, podnikatelů a jejich korporací, zájmových organizací zaměstnanců i politických stran jako mluvčích různých sociálně profesních skupin obyvatel. Přesto živnostenský řád a další legislativní opatření představovaly solidní základnu, o níž se podnikatelé v tomto období mohli při svých ekonomických aktivitách opřít.

PRŮVODCE STUDIEM 11

Přiblížili jsme si vznik a základní ustanovení živnostenského řádu. Nyní si podrobněji představíme speciální instituce, které dbaly na jeho dodržování.

3.2 Živnostenské úřady a živnostenská inspekce

Dodržování živnostenského řádu a dalších zákonných norem sledovaly v období první republiky kromě vrcholných státních orgánů také další speciální instituce – **živnostenské úřady** a živnostenská inspekce. Úkolem první z nich bylo projednávat žádosti zájemců o živnostenské podnikání, prověřovat jejich objektivnost a udělovat živnostenská oprávnění. Měly rovněž právo v případě porušení podmínek toto oprávnění odejmout, kromě toho mohly stíhat případné nedostatky v podnikatelské praxi dalšími tresty. Kompetence živnostenských úřadů se vztahovaly na území celé republiky, v jednotlivých oblastech pak fungovaly jako součást sítě okresních úřadů.

Kontrolní orgány

Přímou kontrolu živnostenského podnikání prováděla **živnostenská inspekce**, v jejímž čele stál Ústřední živnostenský inspektorát v Praze. Jemu byly podřízeny jednotlivé inspektoráty v živnostenských obvodech, do nichž bylo celé území státu a jenž byl zpravidla tvořen několika politickými okresy. Každý obvod řídil živnostenský inspektor, jenž vytipovával podniky ke kontrolám a sám mohl přímo na pracovištích přezkoumat dodržování živnostenského řádu. Návrhy na postihy provinilých podnikatelů předkládali inspektoři příslušným živnostenským úřadům. Působení živnostenské inspekce navazovalo na praxi z Rakouska, kde byla tato instituce zřízena už v roce 1883. V době první republiky byl výkon inspekce dále rozpracován. Živnostenští inspektoři měli hodnotit zvláště sociální postavení zaměstnanců, dodržování hygienických a bezpečnostních podmínek, technický stav pracoviště, bezpečnost strojů apod. Měli si všimnout rovněž technické vybavenosti výroby, investicím do technologií, vývoji produktivity práce i stupni její fyzické náročnosti, podmínkám reprodukce pracovních sil atd. Výroční zprávy živnostenských inspektorů tak představují bohatý zdroj informací o vývoji podnikání v době první republiky.

K ZAPAMATOVÁNÍ 13

Základní institucí kontrolující živnostenské podnikání v období první republiky byly živnostenské inspekce.

Živnostenská inspekce

PRŮVODCE STUDIEM 12

Živnostenské podnikání ovlivňovaly i další instituce a zájmové organizace samotných podnikatelů. Nejvýznamnější z nich představíme v posledních částech této kapitoly.

3.3 Obchodní a živnostenské komory

Zájmy samotných podnikatelů měly prosazovat i další organizace, které často vznikaly na základě zákonných opatření a působily po vzájemné dohodě se státem, od něž přebíraly i některé úkoly státní správy a administrativy. Nejdůležitějšími organizacemi tohoto typu byly **obchodní a živnostenské komory**. I ony vznikly ještě v době Rakouska-Uherska, a to na základě zákona z roku 1850 jako poradní orgány tehdejšího ministerstva obchodu. Organizaci těchto komor, upravenou novelizací z roku 1868, převzala bez větších změn i ČSR. Komory působily jako samosprávné podnikatelské instituce, jež sídlily na celém území státu. Po vzniku ČSR bylo zřízeno celkem 11 obchodních a živnostenských komor ve všech oblastech českých zemí i na Slovensku. Komory dále fungovaly jako poradní orgány pro oblast všech živností, průmyslu a obchodu. Tlumocily také vládě a ministerstvům konkrétní požadavky a potřeby podnikatelů. V některých případech na ně byla přenesena agenda orgánů státní správy, komory např. vedly zápisy ochranných zámků a vzorků, ověřovaly původ zboží apod. Měly rovněž podávat posudky k zákonům týkajícím se průmyslu, obchodu a živností před jejich předložením zákonodárným sborům.

**Zájmové
organizace**

Obchodní a živnostenské komory měly status zájmových organizací, členství v nich však bylo povinné. Vedení komor bylo voleno všemi obchodníky, průmyslníky a živnostníky příslušného obvodu, jež platili daně v předepsané výši. V rámci jednotlivých komor působily tři sekce – obchodní, živnostenská a průmyslová. V roce 1922 se komory sjednotily a utvořily Ústřednu obchodních a živnostenských komor se sídlem v Praze, jež měla jejich jednotnou reprezentaci doma i v zahraničí. Stala se také jakýmsi prostředníkem mezi státními orgány a jednotlivými komorami, a účastnila se rovněž zasedání ústředních orgánů.

Obchodní a živnostenské komory iniciovaly také vznik řady ústavů a institucí, jež měly sloužit zájmům podnikatelů (např. Ústav pro zvelebování živností, Ústav k podpoře průmyslu, Ústav pro vnitřní obchod či Ústav pro mezinárodní obchod.) Pražská komora dala už v roce 1873 popud k založení pražské burzy a o devět let později založila Umělecko-průmyslové muzeum. Kromě toho komory podporovaly i finančně odborné školství. V průběhu nacistické okupace byla činnost komor výrazně omezena, po roce 1948 byly pak zrušeny úplně.

3.4 Živnostenská společenstva a zájmové organizace podnikatelů

Dalšími institucemi, jejichž vznik stanovil přímo živnostenský řád, byla **živnostenská společenstva**. Ta byla ustavena jako ochranné a podpůrné organizace živnostníků a sdružovala zpravidla jeden nebo několik příbuzných oborů. Společenstva obchodníků vystupovala pod názvem obchodní grémia. V jednotlivých politických okresech tvořily tyto instituce Okresní jednotu živnostenských společenstev, jež prosazovala jejich společné zájmy na příslušných okresních úřadech. Hlavním úkolem společenstev bylo udržování pořádaných poměrů mezi členy, pomocníky a učni i řešení vzájemných sporů. Měla rovněž zakládat a podporovat odborné školy a zajišťovat ústavní péči o nemocné nebo zchudlé členy společenstev.

Ochranné a podpůrné organizace podnikatelů

Od roku 1939 se organizace těchto společenstev změnila. Podle nových vládních nařízení měl průmysl, obchod i řemesla organizován v nových institucích (Ústřední svaz průmyslu pro Čechy a Moravu, Ústřední svaz obchodu pro Čechy a Moravu, Ústřední svaz řemesel). Změny pokračovaly po roce 1948, kdy se jedinou organizací všech živnostníků stal Svaz československého živnostenstva. I jeho činnost však byla po čtyřech letech ukončena.

Vedle živnostenských společenstev prosazovaly zájmy podnikatelů v době první republiky také další vlivné podnikatelské instituce celostátního i regionálního rázu. Mezi nejvýznamnější patřily Ústřední svaz čs. průmyslníků a jeho regionální skupiny a odborné sekce, Severomoravský-slezský svaz průmyslníků v Moravské Ostravě, Německý hlavní svaz průmyslníků v Teplicích-Šanově a Ústřední sdružení slovenského priemyslu v Bratislavě. Existovala i řada volnějších a specializovaných zájmových sdružení, jakými byla např. Ředitelská konference ostravsko-karvinských kamenouhelných dolů či Spolek pro hornické zájmy v severozápadních Čechách. Účinnost všech těchto zájmových organizací byla různá, svými aktivitami i ony pomáhaly sláďovat zájmy různých podnikatelských subjektů.

Podnikatelské instituce

K ZAPAMATOVÁNÍ 14

Rozvoji podnikání napomáhaly také další instituce a organizace – živnostenské a obchodní komory, živnostenská společenstva a další podnikatelské instituce pro jednotlivá odvětví.

Další instituce

TEST A OTÁZKA

- 1.) Jaký z uvedených typů živností nepodléhal živnostenskému řádu?
 - a) zemědělské podnikání
 - b) tzv. svobodné živnosti
 - c) řemeslné živnosti

- 2.) Které z uvedených tvrzení **neplatí**?
 - a) živnostenský řád v českých zemích i na Slovensku byl poprvé přijat už za Rakouska-Uherska
 - b) živnostenský řád nedefinoval pojem živnosti, charakterizoval jen její typické rysy
 - c) novelizace živnostenského řádu upravovaly také délku pracovní doby

- 3.) Která instituce měla právo odebírat živnostenské oprávnění?
 - a) živnostenské společenstvo
 - b) živnostenský úřad
 - c) živnostenská inspekce

- 4.) Jaké bylo poslání živnostenských komor?
 - a) sledovaly dodržování živnostenského řádu
 - b) fungovaly jako ochranné a podpůrné organizace živnostníků
 - c) působily jako zájmové orgány živnostníků a poradní orgány příslušných ministerstev

- 5.) Jak se jmenoval obdobný soubor pravidel platný pro obchod?

ŘEŠENÍ A ODPOVĚDI

1.) a, 2.) a, 3.) b, 4.) c, 5.) všeobecný zákoník obchodní

SHRnutí KAPITOLY PRAVIDLA HOSPODÁŘSKÉ SOUTĚŽE

Pravidla živnostenského podnikání určoval živnostenský řád, jehož první podoba byla v českých zemích schválena v roce 1859. Živnostenský řád prošel ještě za Rakouska-Uherska řadou novelizací, které např. zavedly novou kategorii řemeslných živností či upravily délku pracovní doby. Živnostenský řád stanovoval základní podmínky, jež každá živnost musela splňovat – musela být „dovolená, trvalá, provozovaná pro odbyt, samostatná a provozovaná za účelem zisku“.

Některé činnosti byly z podřízenosti živnostenskému řádu vyňaty.

Podmínky obchodního podnikání stanovoval všeobecný zákoník obchodní, přijatý rovněž v době Rakouska-Uherska.

Dohled na dodržování živnostenského řádu měly živnostenské úřady a živnostenské inspekce. První z nich uděloval či odjímal živnostenská oprávnění, druhá instituce prováděla přímou kontrolu živnostenského podnikání.

Rozvoji podnikání napomáhaly také další instituce: živnostenské a obchodní komory (zájmové organizace) a živnostenská společenstva (ochranné a podpůrné organizace)

Shrnutí kapitoly

PRŮVODCE STUDIEM 13

Podnikání v první ČSR významně ovlivňovaly také velké banky. V následující kapitole si proto ty nejdůležitější z nich podrobněji představíme a ukážeme, si jakou roli hrály v ekonomice meziválečného Československa.

ODMĚNA A ODPOČINEK

Po prostudování úvodních kapitol si zasloužíte malou odměnu a chvíli odpočinku u kávy nebo čaje.

Odměna a odpočinek

4 ROLE BANK V PODNIKÁNÍ ZA PRVNÍ REPUBLIKY

RYCHLÝ NÁHLED DO PROBLEMATIKY KAPITOLY ROLE BANK V PODNIKÁNÍ ZA PRVNÍ REPUBLIKY

Stav bankovního systému po vzniku ČSR – rostoucí význam obchodních bank a základy jejich fungování, počátky pronikání bank do ostatních odvětví.

**Rychlý
náhled**

Měnová reforma – provedení měnové odluky a zavedení československé měny, konkrétní průběh měnové odluky, deflační politika, její pozitiva a negativa, další opatření v měnové oblasti, repatriace akcií a sanace bank

Bankovní skupiny – přehled nejvýznamnějších bankovních skupin v ČSR a jejich propojení s konkrétními průmyslovými podniky, bankovníctví na Slovensku, největší slovenské banky.

CÍLE KAPITOLY ROLE BANK V PODNIKÁNÍ ZA PRVNÍ REPUBLIKY

Po úspěšném a aktivním absolvování této KAPITOLY

Budete umět:

- Charakterizovat situaci bankovního systému po vzniku ČSR
- Objasnit význam měnové reformy
- Vyjmenovat nejdůležitější bankovní skupiny v první republice

**Budete
umět**

Získáte:

- Znalosti o způsobu měnové odluky v první ČSR
- Přehled o propojení nejdůležitějších bankovních skupin s čs. průmyslem

Získáte

Budete schopni:

- Charakterizovat pozitiva i negativa deflační politiky
- Objasnit příčiny pomalejšího rozvoje bankovníctví na Slovensku

**Budete
schopni**

ČAS POTŘEBNÝ KE STUDIU

Celkový doporučený čas k prostudování KAPITOLY je 120 minut.

KLÍČOVÁ SLOVA KAPITOLY ROLE BANK V PODNIKÁNÍ ZA PRVNÍ REPUBLIKY

Obchodní banky, měnová odluka, deflační politika, sanace bank, repatriace akcií, bankovní skupiny.

Klíčová slova

PRŮVODCE STUDIEM 14

V této kapitole se budeme blíže věnovat bankovnímu systému v meziválečné ČSR a jeho vlivu na rozvoj podnikání. Nejprve ovšem nastínit pozici českých obchodních bank po vzniku ČSR a základní principy jejich fungování.

4.1 Rozvoj českého bankovníctví po vzniku republiky

Vypořádání se s hospodářskými důsledky I. světové války, realizace strukturálních změn v ekonomice a další nutné kroky vyžadovaly pohotovou mobilizaci všech finančních prostředků a pružnou manipulaci s nimi. Tyto skutečnosti i narůstající složitost finančních operací posilovaly význam bank coby hlavních institucí zaměřených na peněžní transakce. V českých zemích a na Slovensku se prosazovaly především tzv. **obchodní banky univerzálního typu**. Ty propojovaly „pasivní“ operace (soustředování peněz z úspor obyvatelstva, z vkladů ve spořitelnách a záložnách, i od podnikatelů) a „aktivní“ operace (rozmístování shromážděných finančních prostředků za účelem zisku, např. poskytováním úvěrů, zakládání a financování výrobních o nevýrobních podniků a přímou finanční účastí v nich apod.).

Základní normou fungování bank se staly jejich stanovy, jež narýsovaly základní model vnitřní organizace bankovních ústavů. Hlavním statutárním orgánem byla valná hromada akcionářů, jež volila správní radu, schvalovala výši akciového kapitálu, rezervních fondů a dividend. Řízením banky byla pověřena správní rada nebo výkonný výbor. Ty také rozhodovaly o provozních a personálních otázkách. V čele banky stáli vrchní ředitelé a jejich náměstci. Jednotlivá oddělení pak vedli odborové přednostové a ředitelé, jimž byli podřízeni úředníci.

Banky byly tedy samy podniky, které pracovaly se svěřenými či vlastními finančními zdroji a proměňovaly je v kapitál nesoucí zisk. Ten si buď banka nechávala celý nebo o něj dělila s těmi, kteří ji svěřili své prostředky. I v bankovníctví probíhal proces koncentrace kapitálu a docházelo zde k formování stále bohatších skupin bank, často akciového charakteru. Nejschopnější banky dokázaly ovládat mnohem větší kapitál, než jakým mohly samy disponovat. Byly schopny toho dosáhnout např. získáváním dostatečně vlivných podílů na kapitálu podniků i na kapitálu jiných bank, spojováním s nimi, vytvářením mezibankovních dohod monopolního typu a zaujímáním klíčových pozic v jejich rámci.

Z finančních operací bank a jejich orientace na uplatnění ve výrobní a terciární sféře se už před první světovou válkou rodilo **úzké propojování výrobních podniků, obchodů, hotelů a atd. s bankami** – a to jak na kapitálové, tak na personální úrovni. Toto propojení často přesáhlo i do politického života. Nejvýraznějším příkladem tohoto pronikání v českém prostředí je **působení Jaroslava Preisse**, jenž byl v letech 1918-1938 ředitelem Živnostenské banky a kromě toho byl také předsedou Ústředního svazu čs. průmyslníků a z těchto pozic ovlivňoval rozhodování řady československých ministrů a dalších předních politiků. Zhruba polovina členů vlád a asi čtvrtina poslanců Národního shromáždění zasedala v období první republiky ve správních a dozorčích radách významných podniků a bank.

Propojování bank a podniků

PRŮVODCE STUDIEM 15

Jedním z nejdůležitějších ekonomických opatření po vzniku ČSR, které zásadně ovlivnilo vývoj bankovníctví v první ČSR a přispělo k dosažení ekonomické nezávislosti, byla měnová odluka a zavedení československé koruny. Proto se budeme v této části podrobněji zabývat měnovou reformou a jejími důsledky.

4.2 Měnová odluka a zavedení československé měny

Vedoucí postavení vídeňských bank se po vzniku ČSR oslabilo a na jejich úkor se začaly prosazovat banky české. Po rozpadu Rakouska-Uherska v českých zemích existovalo 22 akciových obchodních bank, v roce 1922 jich bylo už 38. Významnou roli při tomto posilování českých bank hrála pomoc státu, která měla různé podoby. Posílení českých bank výrazně napomohlo i **vytvoření samostatné měny podle zákona o měnové odluce z 25. února 1919 a zavedení československé měny podle zákona z 10. dubna téhož roku**. Československo provedlo měnovou odlučku po Jugoslávii jako druhý nástupnický stát Rakouska-Uherska.

Měnová reforma

Nejprve byly okolkovány staré rakousko-uherské bankovky, jež byly posléze měněny za nové československé koruny v poměru 1:1. Ke správě měny byl určen Bankovní úřad při ministerstvu financí, který prozatímně vykonával funkci cedulové banky. **Část stažených peněz byla zadržena jako nucená státní půjčka**. Samotná výměna peněz byla zahájena na podzim roku 1919, kdy podniky už naléhavě potřebovaly peníze. Protože bankovní centrály z Vídně neměly dost nových československých peněz, obracely se podniky na české banky, jež byly schopné poskytnout jim žádané prostředky formou úvěrů a jiných finančních operací. Tím se výrazně posílilo postavení českých bank.

Průběh reformy

O úspěšné provedení měnové reformy se zasloužil především **první československý ministr financí Alois Rašín**. Stabilizaci čs. koruny sice v první etapě brzdila poválečná inflace, nakonec se jí podařilo dosáhnout deflační politikou prosazovanou právě ministrem Rašínem a finanční skupinou Živnostenské banky. Zhodnocení koruny pro ně bylo předpokladem kýžené hospodářské prosperity. V dalších letech hodnota koruny dále stoupla i díky anglické půjčce a superinflačnímu vývoji německé a rakouské měny, o něž západní kapitál ztrácel zájem a přesouval jej právě na stabilizovanou československou korunu. Deflační politika měla však také řadu odpůrců. Nejvýznamnější z nich byl pozdější ministr financí dr. Karel Engliš. Ten naopak prosazoval ustálení přirozeného kurzu koruny a odmítal jeho umělé zvyšování.

Počátky
deflace

K ZAPAMATOVÁNÍ 15

Měnovou reformu zahájenou roku 1919 provázela deflační politika, prosazovaná tehdejším ministrem financí Aloisem Rašínem. Její důsledky pro vývoj čs. ekonomiky nebyly zcela jednoznačné a vedly k určitému prohloubení hospodářského poklesu v prvních poválečných letech.

Měnová
reforma

DEFINICE 4-1

Deflace – Proces zvyšování kupní síly peněžního jednotky zužováním peněžního oběhu.

Deflace

Také důsledky deflační politiky byly rozporuplné. Pozitivně se projevila v tom, že zlevnila dovozené suroviny a vedla ke snížení reálné hodnoty československých dluhů v zahraničí. K hlavním negativním důsledkům deflace patřilo zdražení českého zboží na světových trzích a dočasný pokles exportu. To si vynutilo urychlené snížení výrobních nákladů, mzdy i cenové hladiny. Rychlé zhodnocení koruny způsobilo též relativní zdražení úvěrů, čímž se značná část průmyslových podniků s velkými úvěry dostávala do závislosti na velkých bankách a stávala se součástí jejich koncernů. V druhé polovině 20. let bylo udržování stabilní hodnoty koruny potvrzeno příslušnými legislativními kroky. **V roce 1926 byla ustavena Národní banka československá**, která měla výhradní právo vydávat bankovky. Kromě zajišťování stability nové měny byla pověřena také řízením devizového hospodářství. Národní banka měla formu akciové společnosti, což jí umožňovalo být nezávislou na vládě. Stát si svůj vliv na správu měny zajišťoval třetinovým podílem na akciovém kapitálu a také tím, že guvernéra banky a třetinu členů bankovní rady jmenoval prezident republiky. Kurz čs. měny byl stanoven na 2,90 až 3,03 US dolarů za 100 Kč, tento poměr se dařilo udržovat po celou dobu hospodářské konjunktury až do začátku 30. let. **V roce 1929 byla československá koruna postavena na zlatý základ**, v praxi však byla volná směnitelnost bankovek za zlato značně problematická.

Důsledky
deflační
politiky a
vznik NB

Dalšími opatřeními, která posilovala pozici českých bankovních ústavů byla **repatriace akcií a sanace bank**. V prvním případě vláda podpořila plány domácího kapitálu dostat zpět do českých rukou akcie těch českých podniků, které předtím byly ve vlastnictví vídeňských a jiných zahraničních majitelů. V druhém případě šlo o státní dotace bankám v hospodářsky nepříznivých obdobích. Sanace pomohly nejen bankám s akutními finančními problémy, ale dále zesílily i kapitálové postavení největších domácích bankovních ústavů.

DEFINICE 4-2

Repatriace akcií – navrácení akcií domácích podniků ze zahraničí

**Repatriace
akcií****DEFINICE 4-3**

Sanace – snaha o záchranu další existence firmy pomocí peněžních prostředků jiných subjektů, především státu.

Sanace**PRŮVODCE STUDIEM 16**

Nyní si představíme nejvýznamnější bankovní skupiny v první ČSR a jejich spojení s ostatními odvětvími a konkrétními podniky.

4.3 Zformování bankovních skupin

V průběhu první republiky se v českých zemích zformovalo několik nejvýznamnějších bankovních seskupení:

**Bankovní
skupiny**

- První skupinu tvořila **Živnostenská banka, Česká eskomptní banka a úvěrní ústav a Česká banka**. Skupina byla ovládána českým kapitálem Živnobanky. V rámci České eskomptní banky se zde prosazoval i kapitál zahraniční (rakouský, belgický aj.) Skupina se zaměřovala především na těžký průmysl, postupně získávala vliv i v lehkém (spotřebním) průmyslu. Do sféry vlivu Živnobanky náležela řada koncernových podniků zahrnujících doly, hutě, kovozpracující či strojírenské závody. Patřila sem např. Pražská železářská společnost, Českomoravská-Kolben-Daněk v Praze, Poldina Huť v Kladně, Báňská a hutní společnost a Severní dráha Ferdinandova se závody na Ostravsku, První brněnská strojírna, Spolek pro chemickou a hutní výrobu v Ústí n. Labem i Mautnerovy textilní závody v českých zemích a na Slovensku. Živnobanka získala vliv také v řadě dalších odvětví, rovněž v nových typech podnikání jako v leteckém či filmovém průmyslu nebo ve výrobě umělého hedvábí. Na počátku meziválečného období dosáhla suverénně nejsilnějšího postavení v ekonomickém a politickém životě státu.

- Druhou skupinu tvořila **Anglo-Pragobanka, Moravská banka, Agrární banka** a další drobnější ústavy. Rozhodující vliv zde měl zahraniční a český agrární kapitál, jenž se opíral zejména o lehký (spotřební, potravinářský) průmysl. Postupně se skupina prosazovala i v těžkém průmyslu. První z uvedených bankovních ústavů byl založen jako Anglo-československá banka na základě smlouvy čs. vlády s Velkou Británií v roce 1922. Od druhé poloviny 20. let se na její půdě výrazněji prosazoval československý stát a jedna ze skupin agrárního kapitálu s pozicemi ve Škodových závodech. V roce 1930 se Anglo-československá banka spojila s Pražskou úvěrní bankou a Českou komerční bankou. Jako Anglo-Pragobanka se pak stala druhým nejvýznamnějším bankovním ústavem v ČSR, přičemž zůstávala kapitálově propojena se Škodovými závody. Byla záměrně rozvíjena jako protiváha ekonomickému vlivu Živnobanky. Ve sféře vlivu Anglo-Pragobanky se nacházely cukrovary, pivovary, podniky na výrobu skla a porcelánu, ale i elektrotechnické závody firmy Křižík-Chaudoir, železárny v Rotavě-Nejdku, továrna na sportovní kolo Premier v Chebu, Spolek pro chemickou a hutní výrobu v Ústí n. Labem a další podniky. Moravská banka a Agrární banka měly svůj kapitál především v potravinářských závodech. Vstupovaly však i do závodů těžkého průmyslu, např. do Moravských oceláren a železáren v Olomouci, do továrny na šicí stroje Minerva v Opavě, do továrny na kamna Ferrum ve Frýdlantě nad Ostravicí (Moravská banka), nebo do Duchcovsko-mosteckých uhelných dolů, do chemické továrny Synthesia v Semtíně u Pardubic atd. (Agrární banka). Agrární kapitál začal postupně ohrožovat výsadní postavení Živnobanky a jejích satelitů, až se v průběhu 30. let kapitálové pozice obou skupin a jejich vliv ve společnosti v podstatě vyrovnaly.
- Třetí skupinu tvořila **Česká banka Union, Česká průmyslová banka** a některé další banky menšího rozsahu. V tomto případě se nejednalo o pevně spjatou skupinu v úzkém slova smyslu. Charakteristická pro ně byla orientace na malé a střední podnikání. V ban-ce Union měl výsadní postavení německý kapitál z českých zemí a velmi intenzivně byla spojena se zájmy německého kapitálu v pohraničí (textilního, sklářského, papírenského), přičemž se víceméně negativně vymezoval vůči českého kapitálu. Banka získala podíl i v českých strojírenském a kovo zpracujícím průmyslu (např. V První brněnské strojírně, Válcovnách kovů v Moravské Ostravě-Přívoze atd.) Česká průmyslová banka se kapitálově prosadila mj. v továrně na výbušniny podniků Explosia a Synthesia v Semtíně či v České zbrojovce ve Strakonících. Tato skupina bank měla ve srovnání s předchozími skupinami zřetelně nižší vliv. Svou roli v tom hrálo i chybějící propojení se státními orgány.
- Z bank, stojících mimo tyto skupiny, lze uvést **Banku pro obchod a průmysl** (dříve Länderbanka) a Banku čs. legií (známou jako **Legiobanka**). První z nich byla spojena s francouzským a částečně vídeňským kapitálem a investovala většinou do lehkého průmyslu (mj. do textilních závodů). Legiobanka naproti tomu vznikla původně pro potřeby čs. legionářů ze Sibíře, postupně se začala zabývat i běžnými bankovními operacemi širšího dosahu. Ve větší míře investovala na Slovensku, kde se prosazovala vesměs v malých a středních podnicích textilního, potravinářského či stavebního průmyslu.

K ZAPAMATOVÁNÍ 16

V čele nejvýznamnější bankovní skupiny stála Živnobanka, jež získala rozhodující vliv především v těžkém průmyslu a konkrétně v nejvýznamnějších strojírenských závodech.

**Význam
Živnoban-
ky**

Zvláštní místo měl v rámci bankovního systému první republiky **Svaz československých bank v Praze**, jenž vystupoval jako zájmová organizace převážně většiny obchodních akciových bank. V této funkci dozíral na dodržování stanovené výše úrokových sazeb, bránil nekalé soutěži (nepřípustnému nabízení výhodnějších úvěrových podmínek) mezi jednotlivými bankami a poskytoval jim informace o vnitřních i mezinárodních hospodářských a finančních otázkách.

PRŮVODCE STUDIEM 17

V závěrečné části této kapitoly si představíme pozici bank na Slovensku a ukážeme si, které z nich se prosadily zde.

4.4 Vývoj bankovníctví na Slovensku

Výrazně horší výchozí podmínky pro rozvoj bankovníctví panovaly na Slovensku. Po vzniku ČSR tu působily především ústavy lidového peněžnictví, jež disponovaly mnohem skromnějšími vklady než banky v českých zemích. Kromě nich zde existovaly také menší úvěrní ústavy (zvláště rolnické) a malé akciové banky s minimálními předpoklady pro zakladatelské funkce. Tyto banky byly navíc většinou v rukou maďarského a německého (často židovského) kapitálu. Větší roli hrály banky budapeštské, případně i některé vídeňské, které zpravidla přímo zasahovaly do slovenské ekonomiky. Většina těchto rakouských a maďarských bank byla po zřízení samostatného československého státu vytlačena nebo sama odešla. Slovenské banky, které se zmocnily jejich kapitálu, sice vzrostly, ale nebyly schopny pokrýt kapitálový prostor potřebný pro podnikání. K roku 1937 tvořil kapitál všech akciových bank na Slovensku podle odhadů asi sedminu vlastních i svěřených prostředků bank z českých zemí. Z toho důvodu na Slovensko pronikaly snáz silnější banky ze západní poloviny státu – jako např. Živnobanka, Moravská banka a v největší míře Legiobanka. Příliv investic z těchto bank na Slovensko však limitovala slabá naděje na zisk a v rámci finančních operací z českých zemí měly proto druhořadý význam.

**Slabá
pozice
sloven-
ských
bank**

Největší kapitálové síly dosáhlo na Slovensku několik akciových bank: především **Tatrabanka** v Turčianskom Svatém Martině, Slovenská banka, Slovenská všeobecná banka (obě se sídlem v Bratislavě), Národní banka v Bánské Bystrici, Americko-slovenská banka v Bratislavě a Dunajská banka v Bratislavě (zde měl silné pozice maďarský a německý kapitál). Žádná z nich se však svým významem nedokázala vyrovnat s předními českými bankami.

**Slovenské
banky**

TEST A OTÁZKA

- 1.) Co provázelo měnovou reformu v roce 1919?
 - a) založení Národní banky československé
 - b) devalvace měny
 - c) zadržení části oběživa v podobě nucené státní půjčky

- 2.) Se jménem kterého politika a národohospodáře je spojeno provedení měnové reformy?
 - a) Karel Engliš
 - b) Alois Rašín
 - c) Jaroslav Preiss

- 3.) Která z uvedených bank stála v čele nejmocnější bankovní skupiny?
 - a) Agrární banka
 - b) Živnobanka
 - c) Česká eskomptní banka

- 4.) Která z českých bank se nejvíce prosadila na Slovensku?
 - a) Legiobanka
 - b) Anglo-Pragobanka
 - c) Česká průmyslová banka

- 5) Jaká byla hlavní pozitiva a negativa deflační politiky?

ŘEŠENÍ A ODPOVĚDI

1.) c, 2.) b, 3.) b, 4.) a, 5.) Hlavním pozitivem bylo zlevnění ceny dovážených surovin a snížení reálné hodnoty čs. zahraničních dluhů. Negativem bylo zdražení cen na světových trzích a pokles exportu

SHRnutí KAPITOLY ROLE BANK V PODNIKÁNÍ ZA PRVNÍ REPUBLIKY*Shrnutí kapitoly*

Už před vznikem ČSR docházelo k úzkému propojování českých bank a podniků, které později přerostlo k vytvoření mohutných koncernů ovládaných kapitálově velkými bankovními skupinami.

Pozicím domácího kapitálu napomohl způsob provedení měnové odluky, jejímž hlavní autorem byl první československý ministr financí Alois Rašín. Měnová reforma byla provedena za základe zákona v roce 1919 okolkování starých rakousko-uherských bankovek a jejich výměnou za nové československé koruny v poměru 1:1. Část starých bankovek byla přitom stažena z oběhu jako nucená státní půjčka.

Vydáváním nových bankovek a dohledem nad měnou byla pověřena Národní banka československá, zřízená v roce 1926.

Stabilizaci měny podpořila deflační politika prosazovaná ministrem Rašínem a Živnobankou, která měla však i své negativní důsledky pro československý export.

V průběhu první ČSR se zformovalo několik bankovních skupin. V čele nejsilnější z nich stála Živnobanka (založená v r. 1869), která získala vliv především v nejvýznamnějších podnicích těžkého průmyslu.

V rámci druhé nejmocnější bankovní skupiny stály Anglo-Pragobanka a Agrární banka, které se prosadily především v spotřebním průmyslu.

Slovenské banky nedokázaly získat srovnatelné postavení, a proto zde snáze pronikaly banky z českých zemí – v největší míře Legiobanka.

PRŮVODCE STUDIEM 18

Poté co jsme se seznámili se základními rysy vývoje bankovního systému v první republice, obrátíme svou pozornost k československému průmyslu a výrobním řemeslům v daném období a objasníme základní podmínky jeho rozvoje a představíme si také nejvýznamnější průmyslové podniky a oblasti.

5 PRŮMYSLOVÉ PODNIKY A VÝROBNÍ ŘEMESLA V LETECH 1918-1938

RYCHLÝ NÁHLED DO PROBLEMATIKY KAPITOLY PRŮMYSLOVÉ PODNIKY A VÝROBNÍ ŘEMESLA V LETECH 1918-1938

Situace čs. průmyslu po vzniku ČSR – výchozí podmínky, stručný nástin vývoje čs. průmyslu v období první republiky, struktura a základní rysy průmyslu v první ČSR

**Rychlý
náhled**

Průmyslová odvětví a průmyslové oblasti i– situace v jednotlivých průmyslových odvětvích, základní rysy v jednotlivých oborech, přehled průmyslových oblastí a jejich stručná charakteristika

Průmyslové podniky – přehled a stručná charakteristika nejvýznamnějších průmyslových podniků v meziválečné ČSR

CÍLE KAPITOLY PRŮMYSLOVÉ PODNIKY A VÝROBNÍ ŘEMESLA V LETECH 1918-1938

Po úspěšném a aktivním absolvování této KAPITOLY

Budete umět:

- Vymezit základní rysy vývoje československého průmyslu v první republice
- Charakterizovat nejvýznamnější průmyslové podniky v meziválečné ČSR

**Budete
umět**

Získáte:

- Znalosti o situaci v jednotlivých odvětvích
- Přehled o situaci v jednotlivých průmyslových oblastech

Získáte

Budete schopni:

- Vymezit hlavní problémy jednotlivých průmyslových odvětví
- Vysvětlit konkrétní příčiny rozvinutosti hlavních průmyslových odvětví
- Objasnit příčiny pomalejší rozvinutosti slovenského průmyslu

**Budete
schopni**

ČAS POTŘEBNÝ KE STUDIU

Celkový doporučený čas k prostudování KAPITOLY je 150 minut.

KLÍČOVÁ SLOVA KAPITOLY PRŮMYSLOVÉ PODNIKY A VÝROBNÍ ŘEMESLA V LETECH 1918-1938

Těžký průmysl, lehký průmysl, výrobní řemesla, monopolizace, průmyslová odvětví, průmyslové oblasti.

Klíčová slova

PRŮVODCE STUDIEM 19

V úvodní části této kapitoly se zaměříme na to, jaké byly výchozí podmínky českého a slovenského průmyslu po vzniku ČSR. Představíme si základní rysy jeho vývoje v meziválečném období a přiblížíme si jeho základní tendence.

5.1 Situace průmyslu po I. světové válce

Československý průmysl získal v meziválečném období pevné místo v ekonomice státu a postupně se prosadil i v zahraničí. Do roku 1930 bylo v českých zemích v průmyslu (včetně výrobních řemesel) zaměstnáno téměř 43 % výdělečně činného obyvatelstva.

Vývoj československého průmyslu byl bezprostředně po vzniku ČSR poznamenán důsledky I. světové války. Jedním z nejvážnějších problémů byl nedostatek finančních prostředků, způsobený ztrátou širokých vnitřních trhů habsburské monarchie, nezaplacením velkých pohledávek, nenávratností válečných půjček i měnovou odlukou. Nutné strukturální změny v ekonomice nového státu vyžadovaly přitom značné finanční prostředky, jež by např. zajistily nákup nedostávajících se surovin. V prvních letech proto průmysl ovládalo státně řízené hospodářství. Vláda prostřednictvím nejrůznějších ústřed, kartelů a syndikátů rozdělovala jednotlivých hospodářským subjektům surovinu a distribuovala průmyslové výrobky.

Situace čs. průmyslu v r. 1918

K ZAPAMATOVÁNÍ 17

**Průmysl
po vzniku
ČSR**

Rozvoji průmyslu po vzniku samostatného státu bránil především nedostatek finančních prostředků. V prvních letech existence ČSR podléhal průmysl státně řízenému hospodářství.

Od počátku 20. let se však v rámci postupující liberalizace československého hospodářství uvolnilo i rozhodování průmyslových podniků. Po překonání důsledků poválečné krize a deflační politiky nastala éra vzestupu průmyslové výroby, pozitivně ovlivněná probíhající nostrifikací i rostoucím zájmem zahraničního kapitálu. Rozmach československého průmyslu zastavila velká hospodářská krize v první polovině 30. let. Ta přinesla značné odbytové problémy, kterými byl postižen především průmysl spotřebního zboží zaměřený na export (zvláště v pohraničních oblastech). Vyrovnat se s následky krize mělo průmyslu napomoci také zesílení státní intervence, což přispělo i k jistému oživení průmyslové produkce v polovině 30. let. Významnou roli přitom sehrálo rostoucí zbrojení, které se stalo podnětem k dalšímu rozvoji zvláště těžkého průmyslu. Obnovení výroby však nebylo všeobecné a nedosáhlo úrovně z předchozího období.

Státním orgánem, jež bylo pověřeno sledováním vývoje průmyslového podnikání, bylo **ministerstvo průmyslu, obchodu a živností**. Tento resort se podílel především na legislativě, dále se angažoval i při zakládání společností a monopolních dohod a sledoval rovněž stav podniků v jednotlivých odvětvích. Zájmovou organizací v průmyslu byl Ústřední svaz čs. průmyslníků, který hájil zájmy průmyslových odvětví a účastnil se jednání se státními institucemi. Kromě měla na chod průmyslu vliv i řada dalších státních institucí a zájmových organizací, které už byly představeny ve 3. kapitole.

**Státní
orgány
sledující
vývoj
průmyslu**

K rozvoji průmyslu v meziválečném Československu výrazně přispěly i další modernizace výroby i racionalizace v řízení podniků. Klíčovou rolí v tomto ohledu hrála i změna hnací energie (rozšíření elektromotorů) a masivní využívání elektřiny, otevírající cestu k novým výrobním technologiím. Z vyspělých zemí západního světa československý průmysl přejímal rovněž nové metody organizace práce a řízení podniků, jejichž cílem bylo dosáhnout co největší efektivity práce.

Pro průmyslové podnikání v ČSR byla typická **tradiční převaha lehkého průmyslu**, což komplikovalo potřebný posun v odvětvové i oborové skladbě výroby k těžkému průmyslu v meziválečném období. Ještě v roce 1930 patřilo podle sčítání živnostenských podniků jen 38% z nich k těžkému průmyslu a 65 % k lehkému. Stejně sčítání ukázalo také, že v době první republiky stoupl výrazně počet velkých závodů, přesto zůstávala zachována důležitá role malého a středního podnikání. Úspěšnost velkých podniků byla dána jejich kapitálovou odolností, schopností lépe manévrovat ve výrobě i na trhu, rozsáhlejším sortimentem nabízeného zboží a většími možnostmi kvalitnějšího technického vybavení a dělby práce. Výhoda malých a středních podniků naproti tomu spočívala v jednodušších nárocích na řízení i možnostmi snadnějšího přizpůsobování se situaci na trhu.

**Struktura
čs. prů-
myslu**

Větší na naděje na stabilitu a finanční úspěch na této úrovni kynula přitom střednímu podnikání (menším závodům či řemeslným dílnám se strojní výrobou s 5-100 zaměstnanci). Zde už bylo možno uplatnit finanční prostředky jako skutečný kapitál. Byl zde i prostor pro výraznější využití nových technologií a pokročilejší organizaci a dělbu práce. Výskyt malého a středního podnikání byl ovlivněn preferencí individualizované produkce a ruční práce v některých odvětvích. Typickým příkladem tohoto způsobu výroby může být jablonecká bižuterie. Úspěšné byly rovněž malé řemeslné dílny různého zaměření, zabývající se opravárenskou činností.

S odlišnou velikostní skladbou průmyslových podniků souviselo i jejich různé majetkové a kapitálové zázemí. Postupně se prosazovalo vytváření akciových společností a jiných forem společného podnikání, provázené účastí státu či obcí a zájmem zahraničního kapitálu. Podnikatelé se při vkládání kapitálových investicí řídili především perspektivou jejich návratnosti a převýšením v podobě zisku. Tlumení investiční činnosti a spoléhání se na úspěchy z minulých let vedlo často ke stagnaci i úpadku, což se týkalo zvláště textilní výroby v pohraničních oblastech. Mnohé závody lehkého průmyslu trpěly navíc nechutí podnikatelů ke strukturálním změnám.

Další typickou tendencí průmyslového vývoje byla zvyšující se **monopolizace**, při níž významnou roli sehrály velké banky. Propojování podniků monopolními dohodami se nejvýrazněji projevilo v báňském, hutním, železářském, chemickém průmyslu, ale také v papírenství či v některých odvětvích potravinářské výroby (cukrovary, pivovary aj.)

K ZAPAMATOVÁNÍ 18

V průběhu první republiky zůstala zachována důležitá pozice malých a středních podniků, výrazněji se ale začaly prosazovat velké podniky – typickým rysem byla rostoucí monopolizace.

**Velikostní
struktura
čs. prů-
myslu**

PRŮVODCE STUDIEM 20

Nyní si blíže představíme jednotlivá průmyslová odvětví a ukážeme si, v kterých oblastech se jednotlivé obory prosazovaly.

5.2 Hlavní průmyslová odvětví

Báňský průmysl

- v jeho rámci nejdůležitější roli hrály těžba černého uhlí v Ostravsko-karvinském revíru (OKR) a těžba hnědého uhlí na Mostecku. Další důležitá ložiska byly v případě černého uhlí na Kladensku a v pánvi rosicko-oslavanské, hnědé uhlí se dále těžilo ve falknovsko-loketském revíru v okolí Handlové na Slovensku. Těžba v OKR v průběhu první republiky vzrostla, zdejší kvalitní uhlí bylo využitelné především k výrobě koksu a nacházelo odbyt také v zahraničí. Naopak na Mostecku těžba spíše stagnovala a technická úroveň dolů zde byla mnohem nižší. Na Ostravsku největší počet dolů patřily velkým akciovým společnostem Severní dráze Ferdinandově a Báňské hutní a horní společnosti. Ze soukromých držitelů si výrazný vliv ponechávaly vídeňské banky S. M. Rothschilda a bratří Guttmannových a závody Larische-Mönnicha. Hnědohelný revír v severních Čechách ovládal hlavně Petschkův dům, menší část dolů byla majetkem České obchodní společnosti v Praze (součást koncernu Živnobanky). Vyšší zde byl podíl státních dolů.

Hutnický průmysl

- po rozpadu Rakouska-Uherska zůstalo v ČSR 70 % výrobních kapacit hutnického průmyslu bývalého Předlitavska. Také proto se zvláště v tomto odvětví projevovalo negativně zúžení vnitřního trhu, jehož důsledkem bylo předimenzování domácí spotřeby. Zhoršily se rovněž vývozní podmínky. Reakcí na tyto problémy byla postupná koncentrace výroby do několika velkých závodů a zavírání malých a neproduktivních provozů. Nejvýznamnějším závodem československého hutního průmyslu byly Vítkovické železářny, jež patřily vídeňským Rothschildům a Guttmannům. Silnou pozici získal i železářský komplex Báňské a hutní společnosti v Třinci, na jehož provozu se podílel i francouzský kapitál. Přední místo v čs. hutnictví patřilo Poldině huti v Kladně. Nejdůležitějším podnikem na Slovensku byl komplex státních železáren v Podbrezové s vysokopecním závodem v Tisovci a s pobočnými závody v okolí. Postavení hutnických závodů na Slovensku oslabovala závislost na dovozu výrobků elektrotechnických a strojírenských firem.

Strojírenský průmysl

- strojírenství se na počátku republiky potýkalo s podobnými problémy jako hutnictví, navíc muselo překonávat orientaci na válečnou produkci. Bylo proto nutné přikročit k restructuralizaci výroby, čemuž napomohl celkový rozvoj průmyslové produkce. Např. nastupující elektrizace podnítila produkci kotlů a parních turbín pro tepelné elektrárny. Řadu podniků dávala i jiná odvětví (příkladem je výroba obuvnických strojů v Baťových závodech ve Zlíně, či výroba zemědělských strojů). Vzestup strojírenství byl umožněn i díky novému rozvoji zbrojařství. V tomto oboru dosáhly české závody velké kvality a uspěly i v exportu (Československá zbrojovka v Brně a Škodovy závody v Plzni). Za světovou produkcí však poněkud zaostávalo jemné strojírenství i produkce domácích spotřebičů. Více se československému strojírenství vedlo v nových oborech, jakými byly automobilový a letecký průmysl. Produkce čs. automobilek (značky Škoda, Tatra, Praga) vzrostla zvláště ve 30. letech, kdy se zvýšil jejich vozů do zahraničí. Největšími strojírenskými podniky v zemi byly Škodovy závody v Plzni (vlastněné francouzským kapi-

tálem a Anglo-Pragobankou), dále ČKD a První brněnská strojírna (obě byly součástí koncernu Živnobanky). Významné strojírenské provozy měly i Vítkovické železárny i jiné závody.

Energetika

- zákon z roku 1919, jenž mj. určoval normalizované napětí pro rozvodné sítě v obcích a podmínky dálkového přenosu, zahájil soustavnou elektrizaci našeho území. Její průběh však nebyl jednoduchý a ovlivňovaly ho často místní podmínky. Zejména stavby vysokého napětí a rozvodových sítí se neobešly bez státní podpory. Přesto elektrizace postupovala úspěšně, roční výroba elektrické energie stoupla čtyřnásobně. Hlavní podíl na její produkci měly parní elektrárny (až 85,5%), z ostatních zdrojů energie se prosazovaly především vodní elektrárny.

Elektrotechnika

- vývoj v tomto odvětví probíhal diferenciovaně. Lepší výchozí pozice měla silnoproudá elektrotechnika, která mohla navazovat na perspektivní předválečnou úroveň. V horší situaci se však nacházela elektrotechnika slaboproudá, která jako samostatný obor vznikla prakticky až v roce 1918. Přes uspokojivý rozvoj produkce akumulátorů a některých radiosoučástí se jí nepodařilo držet krok s vyspělejší zahraniční konkurencí (zejména německou). Stejně jako energetika vděčila silnoproudá elektrotechnika za svůj rozmach elektrizaci republiky. Produkce velkých elektrotechnických firem (např. Škodovy závody, Českomoravská-Kolben-Daněk či firma Křižík) se prosadila také ve vývozu do zahraničí, kde byla schopna dodávat i zařízení celých elektráren.

Chemický průmysl

- i pro chemickou výrobu znamenalo meziválečné období éru rozkvětu. Velmi výrazně se v tomto odvětví projevovala monopolizace a uplatnil se zde i vliv mezinárodních kartelů. Zahraničním investorům patřilo zhruba 30 % akciového kapitálu v oboru těžké chemie a ještě většího vlivu dosáhly v rafinaci minerálních olejů. Výsadní pozici v československém chemickém průmyslu získal Spolek pro chemickou a hutní výrobu v Ústí n. Labem, jenž si v průběhu 20. let utvořil vlastní koncern. V roce 1929 se dostal zcela pod vliv Živnobanky a belgického chemického koncernu Solvay. V případě řady chemických výrobků ústecký závod ovládl domácí trh a pronikl i do zahraničí. K dalším významným podnikům patřila společnost Explosia v Semtíně u Pardubic, která v roce 1923 zahájila provoz jako výhradní výrobce výbušnin v ČSR. Podstatná část její produkce byla určena pro vojenské účely, proto její provoz podléhal doзору ministerstva národní obrany. Největšího rozmachu dosáhla také v době zbrojní konjunktury na sklonku 30. let. Majoritními vlastníky společnosti byly československé banky a chemické podniky. Minoritní část držely angličtí a francouzští podílníci a firma Dynamit Nobel z Bratislavy. Po roce 1918 vzrostla i produkce umělých hnojiv, na niž se podílela především Akciová továrna na výrobu lučebnin v Kolíně a Československá továrna na dusíkaté látky v Ostravě. Rozmachu v meziválečném období dosáhla akciová společnost Solo v Sušicích, jež se od 20. let stala monopolním producentem zápalek ve střední a jihovýchodní Evropě. Produkci drogistického zboží a přípravou parfémů se zabývaly spíše malé a střední podniky, kvalitnější zboží se většinou dováželo. Podobně i léčiva se většinou dovážela.

Papírenský průmysl

- jeho růstu po roce 1918 napomáhala také rozšíření administrativy v meziválečném období, jež vyžadovalo výraznější produkci papíru. Papírenské zboží se vyrábělo většinou v malých a středních závodech, které si utvářely často regionálně profilovaný trh. Papírenskému průmyslu se zvláště dařilo na Slovensku. K nejvýznamnějším podnikům patřily Ružomerská továrna na celulózu a papír a Žilinská továrna na celulózu. V Čechách se nejlépe vedlo Vltavskému mlýnu Bratří Poláků a papírně ve Vraném nad Vltavou. I v tomto odvětví docházelo ke spojování podniků, k zapojování do mezinárodních kartelů a mechanizaci výroby.

Polygrafický průmysl

- rozvíjel se především v druhé polovině 20. let. Mezi přední tiskárny, spojené většinou s nakladatelstvími, patřily pražské firmy Česká grafická Unie, Melantrich, J. R. Vilímek a brněnská Lidová tiskárna (vydávala také populární Lidové noviny). Na Slovensku byla mezi nejúspěšnějšími Slovenská Grafia v Bratislavě

Dřevozpracující průmysl

- patřil k odvětvím, které se muselo těžce potýkat s následky I. světové války. Bez větší úhony vyvázly jen některé nábytkářské závody, výroby tužek a truhlářské živnosti se stabilizovanou klientelou. Odbyt dřevozpracujícího průmyslu byl navíc komplikován nedostatečným stavebním ruchem a finanční vyčerpaností obyvatel v krizových obdobích. V období hospodářské konjunktury se toto odvětví rozvíjelo výrazněji na Slovensku a na Podkarpatské Rusi. Převahu v něm měly malé a střední podniky, velké závody se orientovaly zejména na specializovanou výrobu – jako např. světově proslulá továrna Kohinoor v Českých Budějovicích, vyrábějící tužky a další psací náčiní.

Potravinářský průmysl

- po vzniku samostatné ČSR se zde soustředila velká část potravinářského průmyslu zaniklé monarchie. Rozvoji tohoto odvětví pomohla podpora vlády i spotřebitelské veřejnosti. Klíčovou roli v československém potravinářství hrálo tradičně cukrovarnictví, jež se úspěšně vyvíjelo i na počátku 20. let a pronikalo v té době i na evropské trhy. V exportu cukru bylo Československo na třetím místě za Jávou a Kubou, jež vyráběly levnější, ale ne tak kvalitní třtinový cukr. Nejvýznamnější cukrovary se v průběhu dvacátých let do českých rukou dostaly v rámci nostrifikace a repatriace akcií. Nejsilnější byl Schillerův cukerní koncern, jež do konce roku 1929 ovládla Živnostenská banka. Kontrolu nad cukrovary na jižní a střední Moravě získala pak agrární skupina v čele s Viktorem Stoupalem. I zde tak docházelo ke značné koncentraci podniků, která v meziválečném období způsobila snížení počtu cukrovarů o celou třetinu.

Další tradiční oblastí potravinářského průmyslu v ČSR bylo **pivovarnictví**. Pro ně byl příznačný tuhý konkurenční boj, jehož důsledkem byl zánik řady malých a středních pivovarů. Na domácím i zahraničním trhu se prosadily světoznámé značky Pilsner Urquell Měšťanského pivovaru v Plzni a českobudějovický Budvar. Technická a technologická stránka výroby piva se příliš nezměnila, k modernizaci došlo v některých jejích fázích.

Významným oborem bylo rovněž **lihovarnictví**. Výjimečným rysem tohoto oboru byly výrazné státní zásahy (zejména při distribuci jeho produkce). Stát povoloval jednotlivým lihovarům také kontingenty a líc i další výrobky speciálně zdaňoval. Už na počátku byl obchod monopolizován a stal se zdrojem vysokých zisků. I proto lihovarnické podnikání provázely četné aféry. V lihovarnickém průmyslu získaly největší renomé firma J. Becher v Karlových Varech a vizovická Jelínkova slivovice. V masném průmyslu působily především menší firmy, pracující často na živnostenském principu. Z větších závodů uspěly především akciová společnost F. Chmel v Praze, proslulá zvláště vývozem šunky. Úspěšné byly i čokoládovny známých značek (Orion v Pra-

ze-Modřanech, Opava v Opavě, Zora v Olomouci a Maryša v Rohatci), jejichž kvalitní zboží pronikalo i na zahraniční trhy.

Textilní a oděvní průmysl

- také textilnictví bylo ještě v rámci Rakouska-Uherska soustředěno především v českých zemích. Na československém území se vyskytovalo asi 60 % textilních podniků. Textilní průmysl patřil také k odvětvím s největším počtem zaměstnanců. Poválečná situace však měla na textilnictví nepříznivý vliv. I zde se negativně projevilo zúžení vnitřního trhu a nedostávalo se rovněž potřebných prostředků na investice. Chyběla také většina surovin (především bavlna a vlna), jež musely textilní závody dovážet. Textilní průmysl vážně postihla velká hospodářská krize, která zapříčinila prudký pokles prodeje i výroby a způsobila v tomto odvětví masivní nezaměstnanost. Problémy byly nejvýraznější v pohraničních oblastech osídlených německým etnikem, což prohloubilo nacionální nesnášenlivost na tomto území. V textilním průmyslu nadále převažovaly střední i větší rodinné závody, naproti tomu akciové společnosti zde byly spíše výjimečné. Nejvýznamnějším podnikem byly Mautnerovy textilní závody, náležející do koncernu Živnobanky. Na československém textilnictví měly největší podíl bavlnářské závody (především v severních a východních Čechách, na severní Moravě a ve Slezsku). Mezi přední bavlnářské podniky patřily kromě Mautnerových závodů Henychovy závody v Ústí nad Orlicí či firma J. Bartoň a synové v Náchodě. Z vlnářských podniků se prosadily především Sdružené továrny vlněného zboží z Brna a další podniky na Jihlavsku a na Liberecku. Monopolizace v tomto odvětví probíhala pomaleji a rozšířila se výrazněji až v důsledku velké hospodářské krize.

Úroveň textilní výroby se v meziválečném období zlepšila, objevily se výkonnější přací a tkalcovské stroje, zdokonalila se úroveň technologie zpracování surovin a tkanin, převratný byl nástup uměle vyrobených vláken. Přes jistou modernizaci výroby dalšímu rozvoji tohoto odvětví bránila neochota většiny podnikatelů pro rozsáhlejší investice do technického a technologického vybavení. Mnozí se příliš řídili svými návyky z dob monarchie, kdy mohli spoléhat na její rozsáhlý vnitřní odbyt zboží a nebyli ohrožováni konkurencí z jiných částí státu. Tento přístup pak komplikoval pronikání na zahraniční trhy a vedl k tíživějším důsledkům hospodářských krizí. Souvisejícím oborem bylo **oděvnictví**, jež už na počátku 20. století prošlo restrukturalizací. Původní rukodělná výroba začala být ve větší míře nahrazována továrenskou produkcí. Po vzniku ČSR tento trend dále pokračoval. Oděvnictví se soustředilo především na Prostějovsko a do velkých měst (zvláště do Prahy). K nejznámějším podnikům patřily firmy G. Sborowitz a syn a J. Nehera právě v Prostějově.

Kožedělný a obuvnický průmysl

- jeho rozmach v meziválečném období byl spjat s činností firmy Baťa ve Zlíně. Baťovy závody dokázaly velmi rychle převzít moderní organizační a provozní principy ze zahraničí a s jejich pomocí dokázaly výrazně zvýšit efektivitu výroby. Zavedení pásové výroby i koncernový ráz podniku (jeho součástí byly i vlastní koželužské a strojírenské závody) umožňovaly podstatné zvýšení výroby a zlevnění finálního zboží. Široká nabídka levné obuvi Baťových závodů vytlačovala malovýrobu a změnila tak strukturu celého československého obuvnictví. Baťův koncern se stal brzy autonomním hospodářským celkem nezávislým na bankách, jehož výrobky dosáhly značného úspěchu i na zahraničních trzích. Ostatní obuvnické či kožedělné závody mohly uspět jen ve specializované výrobě (hlavně v malosériovém a módním zboží).

Meziválečné Československo mělo silné pozice i v dalších odvětvích. Jedním z nich byl i průmysl keramiky a stavebních hmot. Část keramické produkce získala světovou proslulost, rozšířená byla zvláště jemná keramika. K nejvýznamnějším podnikům v tomto odvětví náležely Sedlcké kaolínové závody a Západočeské kaolínové závody. Ve 20. let došlo i k prudkému vzrůstu výroby porcelánu, rozšířené zvláště v západních Čechách (na Karlovarsku a Sokolovsku). Porcelán byl především exportním zbožím, až 90-95 % jeho produkce se vyváželo. Stejně jako keramický průmysl i výrobu porcelánu těžce postihla hospodářská krize a k novému oživení produkce došlo až na konci 30. let. Na export do zahraničí se po roce 1918 výrazněji orientovalo i české sklářství. Nejvýznamnějšími výrobními oblastmi bylo nadále Jablonecko, severní Podkrušnohoří (Teplicko) a částečně Podkrkonoší. Výjimečnou pozici získala v průběhu 20. let také jablonecká bižuterie.

K ZAPAMATOVÁNÍ 19

Ačkoli se po vzniku ČSR začala prosazovat odvětví těžkého průmyslu (strojírenství, hornictví, hutnictví), převahu si nadále zachovala výroba tradičních odvětví, náležejících k lehkému a spotřebnímu průmyslu.

**Odvětvová
struktura
čs. prů-
myslu**

PRŮVODCE STUDIEM 21

Přehled nejdůležitějších průmyslových odvětví naznačuje i to, v kterých částech země se průmyslová výroba soustředila. V následující části si podrobněji představíme jednotlivé průmyslové oblasti a jejich strukturu. Všimneme si rovněž rozdílného vývoje průmyslu na Slovensku.

5.3 Průmyslové oblasti

Už za Rakouska-Uherska se vytvořilo na českém území několik průmyslových regionů, jejichž struktura zůstala zachována i po vzniku samostatného státu. V rámci českých zemí existovaly čtyři nejvyspělejší průmyslové oblasti – pražská, plzeňská, brněnská a ostravská.

- **Pražská průmyslová oblast** se rozvíjela především díky přítomnosti velkého kapitálu, který umožňoval vkládání rozsáhlých investic. Odvětvová skladba pražské průmyslové oblasti byla velmi pestrá, prosazovaly se zde závody těžkého i lehkého průmyslu. Také zde existovala naleziště černého uhlí (Kladensko). Pro region byla typická velká výrobní spotřeba, poměrně značná kupní síla početného obyvatelstva a živý regionální trh. Úspěšnému rozvoji napomáhala i příznivá poloha na největším železničním a silničním uzlu v zemi. Při sčítání závodů v letech 1902-1930 dosáhla pražská průmyslová oblast v počtu zaměstnanců průmyslu a výrobních řemesel indexu 171.

- **Plzeňská průmyslová oblast** měla odlišnou strukturu. Byla regionem jednoho dominantního podniku – Akciové společnosti dřívějších Škodových závodů. Hlavními výhodami této firmy byly silné kapitálové zajištění, dobré technické vybavení a rozsáhlý sortiment železářských, strojírenských a elektrotechnických výrobků. V regionu se rozvíjelo i stavebnictví a se střídavými úspěchy také stavebnictví. Plzeňská oblast mohla navíc využívat vlastních (byť tenčících se) zásob černého uhlí a kromě toho měla snadný přístup k hnědému uhlí z blízkého revíru v severozápadních Čechách. Index oblasti byl 165.
- **Brněnská průmyslová oblast** za svůj vzestup vděčila rovněž silným kapitálovým zdrojům a investičním aktivitám jejich nositelům. Významnou roli hrál přitom i živý vnitřní trh s početným obyvatelstvem a dobrá poloha na železničním i silničním uzlu, umožňujícím spojení se vzdálenějšími trhy. Prosadil se zde zejména strojírenský průmysl a ve srovnání s jinými regiony si zde dobře vedly i textilní podniky (vlnářství). Oblast dosáhla indexu 155 bodů.
- **Ostravská průmyslová oblast** se podobala svým zaměřením na těžký průmysl struktuře Plzeňska. Zasahovala však větší území a vazby podniků převážně koncernového typu byly v této oblasti rozsáhlejší. Předností regionu byly velké zásoby dobře koksovatelného černého uhlí, které sem přitahovaly kapitál a přispívaly k rozvoji na sebe navazující produkce (doly, koksovny, hutě, kovozpracující provozy, strojírenské závody atd.) Odbytové možnosti výrobků dále zvyšovaly investice do jednotlivých závodů. Odbytu napomáhala i silná výrobní spotřeba a kupní síla koncentrovaného obyvatelstva. Spojení se vzdálenějšími trhy zprostředkovávala košicko-bohumínská dráha. Index zde měl hodnotu 152 bodů

K dalším průmyslovým regionům – byť méně vyspělým – patřily **oblast západočeská a severočeská hnědouhelná**. V první z nich se nejvíce podnikalo v textilní výrobě, dařilo se zde však i těžbě a zpracování kamene a zemin i umělecké keramice. Problémem byla v tomto regionu nepříliš příznivá dopravní situace a vzhledem k nízké koupěschopnosti části obyvatel omezený regionální trh. Index v tomto regionu dosáhl 138 bodů. Pro druhou z těchto oblastí byly typické značné investice velkého kapitálu odjinud a výrazný podíl těžkého průmyslu. Region se mohl opírat o nejsilnější hnědouhelný revír, který však nebyl spravován příliš perspektivně. V oblasti dále působily kovozpracující a chemické podniky, silné pozice zde měla i výroba umělého skla a keramiky. Výšší poptávky příznivě ovlivňovalo početné obyvatelstvo a přítomnost lázeňských center. Index zde dospěl k výši 134 bodů.

V jiných oblastech se průmyslová výroba takřka nerozvinula a neexistovaly zde vhodné podmínky ani pro dostatečně výnosnou zemědělskou produkci. Týkalo se to např. části jižních Čech, Českomoravské vysočiny, rozsáhlých územích v severovýchodních Čechách, na Jesenicku i v Beskydách. Hospodářské i sociální rozdíly mezi jednotlivými částmi státu se nepodařilo překonat po celou dobu trvání prvním republiky.

K ZAPAMATOVÁNÍ 20

V českých zemích existovaly v době první republiky čtyři hlavní průmyslové oblasti: pražská, plzeňská, brněnská a ostravská. Jejich rozvoj souvisel se silnou pozicí těžkého průmyslu.

Průmyslové oblasti

Největším problémem byl nerovnoměrný postup industrializace v českých zemích a na Slovensku. Celková hospodářská zaostalost uherské části habsburské monarchie byla příčinou výrazně slabší rozvinutosti průmyslové výroby na slovenském území. Ještě v roce 1930 pracovalo na Slovensku v průmyslu a výrobních řemeslech jen něco přes 17 % produktivního obyvatelstva. Rozvoji slovenského průmyslu bránila řada faktorů – slabé kapitálové zdroje v této části země, malý zájem zahraničních investorů o investování do slabě rozvinutých podniků, nedostatečné propojení jednotlivých průmyslových podniků, odvětví a oborů, značný podíl malých a technicky špatně vybavených firem, slabý vnitřní trh a minimální možnosti k proniknutí na zahraniční trhy.

Průmysl na Slovensku

Po vzniku ČSR se slovenské podniky dostaly pod tlak silnějšího českého kapitálu, který do roku 1937 získal až 50 % podílu akciových společností na Slovensku, vlastnících průmyslové závody. Přístup českého kapitálu k průmyslovým podnikům na Slovensku byl v zásadě dvojitý: buď se snažil zlikvidovat místní podniky jako skutečnou nebo potencionální konkurenci a to jednak přímým vyřazením z trhu a jednak jejich kapitálovým ovládnutím s cílem dříve nebo později je vyřadit z provozu) nebo se rozhodl tyto podniky kapitálově ovládnout ovšem s cílem pokračovat v jejich činnosti i za cenu nových investic či úprav její výrobní struktury. Důsledkem ekonomické konfrontace mezi českým kapitálem a slovenskými podniky ve 20. letech byl pokles průmyslové produkce na Slovensku i celkové zúžení průmyslové základny a výrobních kapacit země. Později se situace zlepšila. Český kapitál začal mít větší zájem na rozvoji slovenského průmyslu, vzrostl význam levné pracovní síly a zdokonalila se i dopravní infrastruktura. **Ve 30. letech se průmyslové produkci na Slovensku podařilo překonat předválečnou úroveň.** Pozitivní roli při tom sehrál i přístup státu, jenž začal k rostoucí hrozbě ze strany nacistického Německa brát v úvahu i vojenské-strategické zřetele a rozvíjel svůj zbrojní průmysl z bezpečnostních důvodů právě na Slovensku.

K ZAPAMATOVÁNÍ 21

Průmysl na Slovensku se z mnoha důvodů rozvíjel pomaleji. Jednou z příčin byl přístup českého kapitálu, jenž především v první fázi bránil rozvoji slovenských průmyslových podniků.

Průmysl na Slovensku

PRŮVODCE STUDIEM 22

Na závěr této kapitoly si stručně představíme nejznámější průmyslové podniky v českých zemích mezi válkami.

5.4 Nejvýznamnější průmyslové podniky

- **Českomoravská-Kolben-Daněk (ČKD), akc. společnost v Praze** – v roce 1928 zde pracovalo 11 600 zaměstnanců. Pětina akcií patřila Živnobance, která si zde svůj vliv zajišťovala i prostřednictvím svých klientů – akcionářů ČKD. Původním základem podniku byla První Českomoravská továrna na stroje, jež zpočátku spojila s Komanditní společností na výrobu moderních strojů a přístrojů elektrotechnických Kolben. V roce 1927 se ke společnosti připojila firma Daňkovka-Strojírny, a. s., dříve Breitfeld-Daněk a spol. Jednotlivé části takto vzniklého koncernu ČKD si zachovávala svou specifickou výrobu. Zvláštní postavení v rámci koncernu automobilka Praga.
- **Železářny Pražské železářské společnosti v Kladně a Králové Dvoře** – v roce 1930 zde bylo zaměstnáno téměř 6 500 pracovníků. Hlavní vliv zde měl opět kapitál Živnobanky a také České eskomptní banky s účastí zahraničního kapitálu (belgického, anglického, rakouského i říšskoněmeckého). Rozvoji závodu napomáhaly velké technické investice.
- **Akciové společnost dříve Škodovy závody v Plzni** – v roce 1929 zde pracovalo Více než 25 000 zaměstnanců. Před vznikem ČSR byl majoritním akcionářem původní vlastník firmy Emil Škoda, po I. světové válce přešly závody se souhlasem čs. vlády do vlastnictví francouzského zbrojařského koncernu Schneider-Creuzot. V dalších letech zde získala výraznější vliv i Anglo-Pragobanka a posílili také další domácí akcionáři. Závody dále sílily, rozšiřovaly především své strojírenské provozy a pohltily také některé další závody v Praze, Plzni Mladé Boleslavi (automobilka Laurin a Klement od roku 1925). Ve 30. letech se závodům podařilo překonat následky krize výraznější orientací na zbrojní výrobu.
- **Železářny Vítkovického horního a hutního těžířstva v Moravské Ostravě-Vítkovicích** – v roce 1930 zde pracovalo 21 500 osob. Podniku patřily i doly a koksovny a také Fryštátské železářny. Majiteli Vítkovických železáren byli vídeňští Rothschildové a Guttmannové. Hlavní důraz vedení podniku kladlo na zdokonalování finálních strojírenských výrobků. Závody se podílely také na zbrojní výrobě (stejně jako Škodovy závody)
- **Železářny Báňské a hutní společnosti v Třinci** – v roce 1930 zde bylo zaměstnáno téměř 5 700 pracovníků. Majetkem Společnosti byly i doly a koksovna a také Karlova huť v Lískovci u Frýdku i jiné závody. V železárnách nebyly strojírenské provozy, investice do podniku zvyšovaly kvalitu produkce. V důsledku produkce s nostrifikací majoritu akcií od vídeňského Bodencreditanstaltu do rukou Schneiderova koncernu. Druhým největším podílníkem se stala Živnobanka.
- **Československá zbrojovka, akc. společnost v Brně** – v roce 1937 bylo v podniku zaměstnáno téměř 10 500 pracovníků. Zbrojovka byla založena státem a později byla přetvořena na akciovou společnost. Dvě třetiny akcií si ponechal stát, 20 % akcií patřilo Škodovým závodům v Plzni a 5 % drobnějším podílníkům. Prostřednictvím státu se v podniku prosazoval také vliv agrárního kapitálu, Živnobanky a ostatních bank. Závod vedle zbraní vyráběl také další strojírenské produkty (jízdni kola, psací stroje a malá auta)

- **První brněnská strojírenská společnost v Brně** – v roce 1929 zde pracovalo 2 500 osob. Po nostrifikaci zde získala dominantní vliv Živnobanka a Český eskomptní banka za účasti České banky Union a Banky pro obchod a průmysl. Podnik se orientoval především na výrobu parních kotlů a turbín, s nimiž úspěšně pronikal i na zahraniční trhy. V roce 1930 uzavřel zájmové a pracovní společenství s Brno-Králopolskou továrnou na stroje a vagóny, kterou postupně vtáhl do koncernu Živnobanky.
- **Jan Liebig a spol. v Liberci** – v roce 1929 měl téměř 5 000 zaměstnanců, kteří pracovali také v jeho závodech v Železném Brodě a dalších obcích. Podnik náležel k nejúspěšnějším textilním závodům. Později se dostal do značných problémů, způsobených komplikovaným získáváním surovin a omezenými možnostmi rodinného podnikání. Závod se podařilo udržet jen díky zákroku čs. vlády, která tak chtěla předejít nežádoucím politickým a sociálním důsledkům jeho případného uzavření v německém pohraničí.
- **Baťa, akc. spol. ve Zlíně** – v roce 1937 v továrnách ve Zlíně a Otrokovcích pracovalo 26 000 osob. Počátky firmy sahají do konce 19. století. Už tehdy se firmě podařilo získat dominantní postavení na trhu s obuví. Závody rychle převzaly moderní organizační a provozní principy ze zahraničí vytvořily vlastní síť prodejen i opraven. Společnost se postupně vymanila z úvěrové závislosti na bankách a vytvořila si vlastní kapitálovou základnu. V roce 1931 byla přetvořena v akciovou společnost. Firma se neomezovala jen na výrobu obuvi, vytvářela např. vlastní i strojírenské provozy. Prozíravou a pružnou ekonomickou a sociální politikou snadno překonávala hospodářské krize.

TEST A OTÁZKA

- 1.) Jaká charakteristika **neplatí** pro stav československého průmyslu po roce 1921?
 - a) průmysl po vzniku ČSR podléhal válečnému řízenému hospodářství
 - b) průmysl se mohl opírat o bohatá naleziště všech druhů nerostných surovin
 - c) průmysl se po roce 1918 musel potýkat s nedostatkem finančních prostředků

- 2.) Jaká byla typická tendence vývoj hlavních odvětví těžkého průmyslu?
 - a) nárůst státních zásahů
 - b) koncentrace výroby do několika velkých závodů
 - c) rostoucí vliv mezinárodních kartelů

- 3.) Co napomohlo rozvoji slovenského průmyslu v průběhu 30. let?
 - a) zvýšený zájem zahraničních investorů a následný příliv zahraničního kapitálu
 - b) posílení vnitřních kapitálových zdrojů
 - c) změna přístupu českého kapitálu a strategickými motivy vedený rozvoj zbrojní výroby

- 4.) Čím se lišila brněnská průmyslová oblast od ostatních významných průmyslových oblastí?
 - a) vyšším podílem textilního průmyslu
 - b) silnými kapitálovými zdroji
 - c) bohatými nalezišti surovin

- 5.) Uveďte alespoň pět nejvýznamnějších průmyslových podniků v první ČSR

ŘEŠENÍ A ODPOVĚDI

1.) b, 2.) b, 3.) c, 4.) a, 5.) Např. Báňská a hutní společnost, Škodovy závody, ČKD, Mautnerovy textilní závody, Baťovy závody aj.

SHRnutí KAPITOLY PRŮMYSLOVÉ PODNIKY A VÝROBNÍ ŘEMESLA V LETECH 1918-1938**Shrnutí kapitoly**

V rámci průmyslového podnikání v ČSR pokračovala převaha lehkého průmyslu. Na rozdíl od předchozích období se výrazněji začaly objevovat velké závody. Souviselo to i s rostoucí monopolizací.

Typickou tendencí českého průmyslu (především těžkého) byla koncentrace výroby do několika velkých závodů. Tak tomu bylo např. v hutnickém, strojírenském a chemickém průmyslu. Významné pozice báňského průmyslu se opíraly především o těžbu kvalitního černého uhlí v ostravsko-karvinském revíru.

V lehkém průmyslu dominoval potravinářský (zvláště cukrovarnictví) a textilní průmysl. Na čs. území se soustředila převážná část výrobní kapacity obou odvětví. Na textilnictví výrazněji dopadaly důsledky hospodářských krizí (orientace na export, závislost na dovozu surovin, nedostatek prostředků na investice)

V rámci českých zemí existovaly čtyři nejvyspělejší průmyslové oblasti: pražská, plzeňská, brněnská a ostravská. Tradičně slabší pozice slovenského průmyslu byla dána především nedostatkem kapitálových zdrojů, malým zájmem investorů a malou propojením jednotlivých odvětví a podniků. Ve 30. letech se pozice slovenského průmyslu zlepšila, což bylo způsobeno mj. změnou přístupu českého kapitálu a rozmachem zbrojní výroby, rozvíjené ze strategických důvodů právě na Slovensku.

Nejvýznamnější závody těžkého průmyslu (ČKD, Škodovy závody, Vítkovické železářny) byly buď pod vlivem Živnobanky nebo zahraničního kapitálu. Výjimečné postavení v rámci čs. průmyslu měly Baťovy závody, které dokázaly úspěšně převzít metody práce a řízení ze zahraničí.

PRŮVODCE STUDIEM 23

Poté co, jsme se podrobněji věnovali průmyslovému podnikání, zaměříme se blíže v příští kapitole na podnikání obchodní. I tentokrát načrtneme základní rysy jeho vývoje, představíme si jeho základní formy a ukážeme si, jak se obchod rozvíjel v jednotlivých regionech. Pozornost budeme věnovat i zahraničnímu obchodu, jeho struktuře a výsledkům.

6 OBCHODNÍ PODNIKÁNÍ V OBDOBÍ PRVNÍ REPUBLIKY

RYCHLÝ NÁHLED DO PROBLEMATIKY KAPITOLY OBCHODNÍ PODNIKÁNÍ V OBDOBÍ PRVNÍ REPUBLIKY

Rozvoj obchodu v první republice – charakteristika obchodního podnikání v době konjunktury ve 20. letech, velikostní struktura obchodů, druhy obchodů podle sortimentu zboží, základní typy obchodních podniků – velkoobchod a maloobchod, státní podpora obchodního podnikání

**Rychlý
náhled**

Regionální rozdíly v rozvinutosti obchodní sítě – obslužný standart jako měřítko úrovně obchodní sítě, situace v jednotlivých regionech, příčiny rozdílné úrovně obchodní sítě v jednotlivých oblastech

Zahraniční obchod – vývoz a dovoz, jejich struktura, dohled státu nad zahraničním obchodem, obchodní bilance československého zahraničního obchodu.

CÍLE KAPITOLY OBCHODNÍ PODNIKÁNÍ V OBDOBÍ PRVNÍ REPUBLIKY

Po úspěšném a aktivním absolvování této KAPITOLY

Budete umět:

- Nastítnit vývoj obchodu v meziválečném období
- Rozlišit jednotlivé regiony podle úrovně obchodní sítě

**Budete
umět**

Získáte:

- Znalosti o základních typech a formách obchodního podnikání
- Představu o formách státní podpory obchodního podnikání

Získáte

Budete schopni:

- Vysvětlit rozdíly mezi jednotlivými typy a formami obchodních podniků
- Objasnit příčiny rozdílné úrovně rozvinutosti obchodní sítě v jednotlivých regionech

**Budete
schopni**

ČAS POTŘEBNÝ KE STUDIU

Celkový doporučený čas k prostudování KAPITOLY je 120 minut.

KLÍČOVÁ SLOVA KAPITOLY OBCHODNÍ PODNIKÁNÍ V OBDOBÍ PRVNÍ REPUBLIKY

Obchodní síť, velkoobchod, maloobchod, zahraniční obchod, export, import, protekcionistická politika, obchodní bilance.

Klíčová slova

PRŮVODCE STUDIEM 24

Na úvod stručně charakterizujeme hlavní rysy obchodního podnikání za první republiky. Představíme si základní typy a formy obchodních podniků a ukážeme, které státní instituce a organizace ovlivňovaly rozvoj obchodního podnikání.

6.1 Základní rysy obchodního podnikání za první republiky

Rozvíjející se výroba i trh meziválečného Československa vedly také ke zvýšení role obchodu. Zvedly se nároky na jeho šíři a kapacity, na strukturu nabízeného zboží, na odbornost vedení obchodních podniků, kvalitu služeb zákazníkům a dostatečné kapitálové zázemí. Obchodní firmy přebíraly prodej zboží a tím výrobním podnikům uvolnily ruce od prodejních operací a navíc signalizovaly výrobcům stav a vývoj poptávky.

V posledních letech Rakouska-Uherska se završil růst počtu obchodů, živý trh podporoval nejen zakládání nových podniků, ale i posilování i těch již existujících. Slibný rozvoj obchodu zastavila válka. Klesla výrobní spotřeba a běžné obchodní transakce vystřídal systém přikázaných kontingentů, jež musel příslušný výrobní podnik postupovat přímo odběrateli. Negativně se projeвило i povolání desetitisíců majitelů a zaměstnanců obchodů do vojenské služby.

Obchod za I. světové války

Potíže obchodního podnikání pokračovaly i v prvních poválečných letech. Krize z let 1921-1923 však neměla pro obchod tak nepříznivé následky jako pro některá jiná odvětví. Celkový počet obchodníků a osob zaměstnaných v obchodě se s největší pravděpodobností příliš nezměnil. Skutečně příznivé podmínky k rozvoji obchodních aktivit nastaly v době ekonomické prosperity v letech 1924-1929. Otevřela se opět cesta k výraznějšímu zakládání nových obchodů i k modernizaci a růstu těch stávajících. Do konce 20. let se obchodem se zbožím zabývalo v českých zemích více než 300 000 osob, což bylo 5, 7 % výdělečně činného obyvatelstva.

Vývoj obchodu v meziválečném období

V druhé polovině 20. let se rovněž upevnila a rozšířila síť zájmových organizací obchodních firem, prohloubila se péče státu o rozvoj obchodu a zvýšil se i příliv kapitálu do obchodní sítě. Nový pokles obchodního podnikání nastal v první polovině 30. let v důsledku problémů způsobených velkou hospodářskou krizí. Vláda ve snaze pomoci malým a středním podnikatelům v té době dočasně zakázala zřizování nových obchodů a továrních prodejen. Situace se i díky podobným opatřením v druhé polovině 30. let poněkud zlepšila, ale rozmach z předchozího desetiletí se už neopakoval. Častější než zakládání nových obchodů byla modernizace a zkvalitňování stávající sítě obchodů. Počet osob, zaměstnaných v obchodu, ovšem vzrostl – v roce 1937 jich v českých zemích bylo kolem 350 000.

Co se týče velikostní struktury obchodů výrazně **převažovaly menší podniky**. Velké obchodní podniky se vyskytovaly spíše ojediněle – šlo o několik obchodních domů s univerzální nabídkou, nebo o obchodní domy s textilním zbožím a o nakladatelství spojená s prodejem knih. V žádném z nich však nepracovalo více než 500 zaměstnanců. Velké obchodní domy začaly být v ČSR budovány v druhé polovině 20. let. Svě obchodní domy zřídila řada výrobních podniků (Baťovy závody, firmy A. Rolný a Nehera aj.), kromě nich však vznikaly také samostatné obchodní podniky. Jedním z těch nejznámějších byl obchodní dům Brouk a Babka. Jeho předchůdcem byl malý obchod s koloniálním zbožím, otevřený v Praze před první světovou válkou Jaroslavem Broukem. Ten spolu se svým společníkem Jaroslavem Babkou později založil veřejnou obchodní společnost, specializující se na prodej textilního zboží. Po vzniku ČSR firma pronikla i do jiných měst, kde zbudovala moderní obchodní domy. V nich dokázal podnik nabídnout v rámci československého obchodu řadu převratných novinek jako např. uzpůsobení prodejních oddělení k samoobsluze, pravidelné půlroční změny v uspořádání oddělení, zásilkovou službu, prodej na splátky apod. Nové formy prodeje se však v první ČSR prosazovaly jen obtížně a pomalu. Zatímco v USA a v západní Evropě v té době začínal už samoobslužný prodej a supermarkety, v ČSR měl stále výsadní postavení klasický pultový prodej.

**Velikostní
struktura**

Nejrozšířenějším druhem obchodu podle sortimentu zboží byly **obchody potravinářské**. V nich působilo na 100 000 osob, k nejběžnějším profesím patřili řezníci, uzenáři a obchodníci s pečivem. Poté následovaly textilní obchody, kde bylo zaměstnáno více než 30 000 pracovníků, dále trafiky (asi 20 000 pracovníků), na dalších místech pak byly obchody s mlékem a mléčnými obchody, prodejny ovoce a zeleniny, uhlí, nápojů, železářského zboží, dále podomní obchodníci, obchody se smíšeným zbožím – včetně obchodních domů (s více než 6 000 zaměstnanci), prodejny obuvi, drogerie a konfekce.

**Obchody
podle
sortimentu**

S rozvojem obchodního podnikání se rozšiřovala i **obchodní síť**, zvyšoval se význam středních a větších obchodů a specializovaných prodejen. Na druhé straně začaly přibývat i velké obchodní domy, nabízející široký sortiment zboží. Přestože dál posiloval český kapitál, silné pozice si do jisté míry stále udržoval kapitál německý a židovský – ne snad v absolutním měřítku, ale vzhledem k vyššímu podílu obchodu na ekonomických aktivitách německého a ještě více židovského obyvatelstva v ČSR ve srovnání s obyvatelstvem českým. Přes všechny pozitivní tendence obchodní síť v meziválečném Československu zaostávala za ekonomicky vyspělými státy.

Stát se na podpoře obchodního podnikání podílel mnoha způsoby. Rozvoji obchodu se věnovalo na prvním místě ministerstvo průmyslu, obchodu a živností – konkrétně jeho obchodní oddělení, jež sledovalo vývoj vnitřního obchodu, vývoj cen, dodržování norem prodeje, vztahy mezi obchodem, výrobou a spotřebiteli atd. Obchodně politické oddělení tohoto resortu se staralo především o záležitosti celního obchodu (mj. pomáhalo čs. firmám účastnit se zahraničních veletrhů a výstav), zabývalo se také celními tarify, celní politikou a sjednáváním obchodních smluv s jinými státy. Ministerstvo pomáhalo také při vytváření zájmových organizací obchodních podnikatelů. Vedle obchodních a živnostenských komor a dalších institucí, jimiž se podrobně věnovala 3. kapitola, působila jako ochranná a podpůrná společenstva obchodních podnikatelů obchodní grémia. Ta byla ve velkých městech rozdělena podle jednotlivých obchodních oborů, v rámci širších územních celků pak grémia vytvářela vyšší útvary (zemské svazy). Dále existoval Svaz velkoobchodníků ČSR a Ústřední rada obchodnictva ČSR, která se především zastupovala zájmy maloobchodníků a zprostředkovávala jejich spojení s ministerstvem.

Státní podpora obchodního podnikání

PRŮVODCE STUDIEM 25

V další části se budeme zabývat hlavními typy a formami obchodních podniků a všimneme si také, jakým způsobem se na podpoře státního podnikání podílel stát.

6.2 Základní typy a formy obchodních podniků

Obchodní podniky lze z hlediska jejich úlohy v ekonomice rozdělit do dvou základních typů:

- k prvnímu z nich patřily ty obchody, které byly vyčleněny nebo založeny výrobními podniky, jimž také sloužily (jednomu nebo několika). Příkladem tohoto typu obchodních podniků byly např. Prodejní kancelář sdružených ostravsko-karvinských kamenouhelných dolů, s. r. o. v Praze, Prodejna sdružených čs. železáren, akc. spol. v Praze, uhelné obchodní firmy Ed. J. Reimann v Ústí n. L., prodejny firmy Baťa, prodejny oděvních závodů Rolný a Nehera aj.
- k druhému typu obchodů náležely samostatně provozované podnikatelské subjekty, které nakupovaly zboží od různých výrobců a ty dále prodávaly. Nejznámějšími obchodními firmami tohoto typu byly např. V. J. Rott, a. s., velkoobchod stroji, nástroji a zbožím kovovým v Praze, Lyonský dům hedvábí v Praze, Módní dům Schiller, akc. spol. v Praze, Jakub Nesselroth, velkoobchod textilním a módním zbožím v Moravské Ostravě a mnoho dalších

Typy obchodů

K ZAPAMATOVÁNÍ 22

Za první republiky existovaly dva základní typy obchodních podniků – obchody, založené či vyčleněné výrobními podniky a samostatně provozované podnikatelské subjekty.

Typy obchodů

Existovaly také různé formy obchodního podnikání (**velkoobchod a maloobchod**), jež však často od sebe nedělily jasné a zřetelné hranice. K velkoobchodu byly počítány ty podniky, které se zabývaly zprostředkováním prodeje zboží od výrobců do prodejen maloobchodu. Typické pro ně bylo to, že zde působilo výrazně méně pracovníků než v maloobchodu. Velkoobchodní činnost byla v meziválečném Československu poměrně málo rozvinuta a disponovala omezeným počtem vlastních objektů, jež byly navíc nedostatečně technicky vybaveny. K maloobchodu jsou řazeny ty podniky, jež prodávaly své zboží přímo zákazníkům.

*Formy
obchodního
podnikání*

K ZAPAMATOVÁNÍ 23

Známe dvě základní formy obchodního podnikání – velkoobchod a maloobchod. První typ zprostředkovává prodej zboží od výrobců, druhý pak prodává své zboží přímo zákazníkům.

**Velko-
obchod a
malo-
obchod**

Významnou roli v maloobchodním prodeji hrály **veletrhy a hospodářské výstavy**. Zájmům výrobních podniků i obchodu sloužily především ty z nich, které byly spojeny s prodejem či objednávkou vystavovaného zboží. Mnohé z nich se uskutečnily s podporou státu, zemí či měst. K nejznámějším veletrhům patřily Brněnské výstavní trhy, Pražské vzorkové veletrhy, Veletrhy v Liberci či Mezinárodní dunajské veletrhy v Bratislavě. Kromě toho byly pořádány také týdenní a výroční trhy, kde nabízeli své zboží především přímí výrobci (drobní zemědělci, řemeslníci apod.)

PRŮVODCE STUDIEM 26

Obchodní podnikání se v jednotlivých regionech rozvíjelo rozdílným způsobem. Nyní se podrobněji ukážeme, v kterých oblastech byla obchodní síť nejrozvinutější a které faktory přitom hrály roli.

6.3 Regionální rozdíly v rozvinutosti obchodní sítě

Z hlediska rozvinutosti obchodní sítě existovaly v rámci ČSR značné **regionální rozdíly** – a to i mezi samotnými průmyslovými oblastmi. Jako měřítko úrovně obchodní sítě lze využít tzv. **obslužný standart**, jenž udává počet obyvatel připadajících na jednoho pracovníka v obchodě. V roce 1930 byla hodnota obslužného standartu v českých zemích 31,5 osob. Z jednotlivých regionů byla **nejrozvinutější pražská oblast**, jejíž obslužný standart činil 17,9 osob na jednoho pracovníka v obchodě. Zásahu na tom měla především široká nabídka v samotné Praze, jež dokázala pokrýt celý region a navíc vyjít vstříc poptávce zákazníků z jiných oblastí i zemí. Rozvinutost obchodní sítě zde byla dána vhodnými dispozicemi (vysoká průmyslová úroveň, přítomnost solventních podnikatelských vrstev, dobře honorovaných činitelů ve státní a veřejné správě i kvalifikovaných dělníků, dále existence kapitálových zdrojů atd.), díky nimž Praha získala postavení nejvzrostléjšího obchodního centra republiky.

Velkou rozvinutost vykazovala také **obchodní síť v liberecko-jablonecké oblasti** (obslužný standart 21,1 osob) a **oblasti brněnské** (obslužný standart 22,6 osob). V prvním z nich příznivě působila mj. vysoká zaměstnanost žen, která zvyšovala koupěschopnost místního obyvatelstva. Přínosem bylo rovněž pravidelné konání libereckých veletrhů. Situace v druhém z regionů se pak do určité míry blížila podmínkám v pražské oblasti. Rozvinutosti obchodní sítě napomáhala vysoká koncentrace obyvatelstva i dobré možnosti uplatnění v lehkém i těžkém průmyslu, díky nimž existovaly na Brněnsku početné solventní vrstvy zákazníků. V oblasti navíc byly i silné místní kapitálové zdroje a působily zde pobočky pražských i jiných velkých bank.

Mezi regiony se středně rozvinutou obchodní sítí náležely severočeská hnědouhelná oblast a západočeská oblast (obě měly shodný obslužný standart 25,8 osob). V prvním z regionů koupěschopnost obyvatelstva příznivě ovlivňovaly poměrně vysoké příjmy zaměstnanců v hornictví a některých dalších odvětvích zdejšího těžkého průmyslu, hustá vnitřní dopravní síť a zájem řady bank. Negativně naopak působily omezené pracovní příležitosti pro ženy i nedostatečné železniční napojení na jiné regiony. V případě západočeské oblasti rozvoj obchodní sítě omezovaly celkově nižší mzdy a platy, naopak zaměstnanost žen zde byla vyšší. Obchodním podnikům se dařilo zvláště v Karlových Varech, které byly cílem mnoha zákazníků z jiných oblastí i zemí.

Dále následovaly plzeňská (obslužný standart 27,8) a severočeská textilně sklářská oblast (obslužný standart 28,7). Za poměrně širokou poptávkou v plzeňském regionu stály především místní Škodovy závody se značným počtem zaměstnanců. Textilní ani sklářské podniky v severočeské oblasti nebyly v takové situaci, aby výrazněji podpořily koupěschopnost místního obyvatelstva.

Ještě hůř na tom byla oblast severovýchodních Čech (obslužný standart 35, 5 osob). Neustávající odbytové i mzdové problémy zdejších textilních továren, nedostatek možností jiného ekonomického uplatnění a slabá koupěschopnost obyvatel neumožňovala jakýkoli větší rozvoj obchodního podnikání v tomto regionu. Nejméně příznivý obslužný standart (37 osob) vykazovala oblast ostravská. Existovaly zde přitom podmínky, které mohly rozvinutost obchodní sítě podpořit. K těmto pozitivním faktorům patřila vysoká koncentrovanost obyvatelstva, velké průmyslové podniky s bohatými kapitálovými zdroji, vysoké mzdy jejich zaměstnanců i dobrá dopravní situace. Slabý rozvoj obchodní sítě však způsobovala především jednostranná orientace na těžký průmysl, která znemožňovala výraznější zaměstnávání žen. Především východní část regionu trpěla poptávkou nedostatečným zájmem obyvatel hornických kolonií o nové a kvalitnější druhy zboží, což nemohlo motivovat podnikatele k výraznějšímu investování do obchodního podnikání v této oblasti. Nepříznivě působila i poměrně zaostalá terciární sféra.

Nejméně rozvinutá obchodní síť byla v jižních a jihozápadních Čechách, na Českomoravské vysočině, Jesenicku a v některých okresech podhorského a horského moravsko-slovenského pomezí. Situace obchodního podnikání v těchto regionech odpovídala jejich celkové sociální a ekonomické úrovni. Ještě zaostalejší i v tomto směru zůstávalo Slovensko. Zde v roce 1930 v obchodě působilo jen 3,32 % ekonomicky aktivních obyvatel. Většinou zde převažovaly malé obchody, větší obchody byly jen výjimečné. Např. ani v jednom z nich nepracovalo víc než 100 zaměstnanců.

Malá rozvinutost obchodu na Slovensku byla způsobena především nedostatečnou úrovní výroby, omezenou nabídkou pro trh a omezenou výrobní spotřebou. Dalším negativním faktorem byla nízká koupěschopnost místních obyvatel. Svou roli hrálo i to, že mnoho rodin se spoléhalo při obživě na vlastní zdroje ze svých malých hospodářství a tím se zužoval prostor pro vnitřní trh se zemědělským zbožím a potravinářskými produkty. Obslužný standart na Slovensku vykazoval v roce 1930 téměř 63 osob na jednoho pracovníka v obchodě, byl tedy dvojnásobně nepříznivější než stav v českých zemích. Nejvíce obchodů bylo ve velkých městech – především v Bratislavě a v Košicích, i zde se však velké a moderně vybavené obchodní podniky nacházely jen ojedinele.

Obchodní síť na Slovensku

K ZAPAMATOVÁNÍ 24

Nejrozvinutější obchodní síť měla pražská oblast. Velmi dobré úrovně dosáhla obchodní síť také v brněnské a liberecko-jablonecké oblasti. Naopak nejméně rozvinutá obchodní síť byla v jižních a jihozápadních Čechách, na Českomoravské vysočině a na Jesenicku.

Rozvinutost obchodní sítě

PRŮVODCE STUDIEM 27

V poslední části této kapitoly se budeme věnovat československému zahraničnímu obchodu. Přiblížíme si jeho strukturu i jeho výsledky.

6.4 Zahraniční obchod

Po roce 1918 se čs. hospodářství muselo ve větší orientovat na export, jenž se stal pro ČSR od jeho vzniku životní otázkou. **K vývozu byla určena čtvrtina až třetina celkové průmyslové a zemědělské produkce.** Ve struktuře exportu byly nejdůležitějšími položkami textilní produkty, oděvy, zboží, sklo, porcelán a bižuterie. Ve velké míře byly exportovány kovové výrobky, cukr, pивovarské suroviny, uhlí i dřevo. Podíl textilu a dalšího spotřebního zboží na exportu však v dalším období klesal, přesto v roce 1937 představovala tato produkce ještě 45 % hodnoty vývozu a stále tak převažovala nad rostoucím vývozem zboží těžkého průmyslu. Vzhledem k levnější konkurenci se postupně snižoval rovněž export potravin (cukr aj.) a surovin (uhlí, dřeva) – ovšem s výjimkou kvalitního koksu z Ostravska. ČSR patřila také v významným vývozcům zbraní.

Export

Ve struktuře dovozu převažovaly textilní suroviny (bavlna, vlna, len, juta, hedvábí atd.) V rozsáhlejší míře se dovážely také železná ruda, neželezné kovy, ropa, kůže či některé strojírenské výrobky. Pro Československo byla typická dlouhodobě klesající tendence importu surovin a zboží. Hrála přitom roli i výrazně protekcionistická politika státu. Ta se nejvýrazněji projevila bezprostředně po první světové válce a poté znovu ve 30. letech. K této politice stát vedla snaha ochránit tuzemské výrobce před vyspělejší zahraniční konkurencí. Ochranná opatření vyvolávala ovšem odvetná opatření jiných států a tím zpětně ovlivňovala čs. ekonomiku.

*Import***K ZAPAMATOVÁNÍ 25**

Československá ekonomika se musela orientovat na export, pro nějž byla určena čtvrtina až třetina celkové průmyslové a zemědělské produkce. Řadu surovin a výrobků však musela také dovážet. Import však postupně omezován i protekcionistickými opatřeními vlády.

*Export a import***DEFINICE 6-1**

Protekcionismus – zahraniční obchodní politika chránící tuzemskou výrobu před zahraniční konkurencí ochrannými opatřeními omezujícími dovoz.

Protekcionismus

Dohled státu nad zahraničním obchodem se poprvé výrazněji projevil v letech 1918-1921. Vláda k tomu účelu zřídila několik různých institucí, které stanovovaly povolená množství a druhy zboží pro import i export. Snažila se tak získat maximální množství surovin a naopak zabránit vývozu zboží, které čs. ekonomika naléhavě potřebovala. V dalších letech tato dovozní a vývozní opatření ustupovala a protekcionářská politika se omezovala zejména na sféru dopravních tarifů a ochranných cel, kterými byla chráněna především domácí zemědělská produkce (cukr, chmel, obilí, mouka, dobytek, maso), také některé textilní výrobky a část průmyslové produkce. K posílení státní regulace zahraničního obchodu došlo znovu ve 30. letech, kdy byla opět obnovena řada povolovacích nařízení a ochranných cel.

**Státní
regulace
zahranič-
ního ob-
chodu**

Obchodní bilance čs. zahraničního obchodu v meziválečném období byla zpravidla aktivní. Převaha exportu nad importem postupně slábla, především ve 30. letech. Vývoz se přitom v důsledku silné konkurence přesouval na vzdálenější odbytíště. Československý vývoz původně směřoval především do Německa, Polska, Maďarska, Rakouska a Itálie, v dalších letech začala prosazovat výrazněji odbytíště v severní Evropě a v zámoří. Významnou roli v tomto přesunu hrály stále více politické důvody. Přesto Německo zůstávalo dál hlavním obchodním partnerem první republiky.

**Obchodní
bilance**

K ZAPAMATOVÁNÍ 26

V čs. zahraničním obchodě převažoval vývoz, jeho převaha však postupně slábla a v důsledku silné konkurence byl nucen přesouvat se na vzdálenější odbytíště.

Export

TEST A OTÁZKA

- 1.) Jaké typy obchodů převažovaly podle sortimentu zboží?
 - a) textilní obchody
 - b) obchody se smíšeným zbožím
 - c) potravinářské obchody

- 2.) Která z významných průmyslových oblastí měla nejméně příznivý obslužný standart a proč?
 - a) ostravská oblast
 - b) plzeňská oblast
 - c) severočeská oblast

- 3.) Jaké typy výrobků převažovaly ve struktuře čs. exportu po roce 1918?
 - a) zemědělské produkty
 - b) výrobky textilního a spotřebního průmyslu
 - c) strojírenské výrobky

- 4.) Jaký byl typický rys dovozu zboží do ČSR?
 - a) převaha dovozu strojírenských výrobků
 - b) postupné získání dominantního postavení ve struktuře čs. zahraničního obchodu
 - c) nárůst protekcionistických opatření

- 5.) Vysvětlete rozdíl mezi velkoobchodem a maloobchodem.

ŘEŠENÍ A ODPOVĚDI

1.) c, 2.) a – jednostranná orientace na těžký průmysl, 3.) b, 4.) c, 5.) Velkoobchod zprostředkoval prodej zboží od výrobců do prodejen, velkoobchod prodával zboží přímo zákazníkům.

SHRUTÍ KAPITOLY OBCHODNÍ PODNIKÁNÍ V OBDOBÍ PRVNÍ REPUBLIKY

Shrnutí kapitoly

V rámci obchodního podnikání převažovaly malé a střední podniky. Velké obchodní domy v ČSR působily jen výjimečně.

Nejrozšířenějším druhem obchodu podle sortimentu zboží byly potravinářské obchody, za nimi následovaly textilní obchody a trafiky.

Existovaly dva základní typy obchodů – prodejny výrobních podniků a samostatně provozované podnikatelské subjekty.

V obchodní síti v ČSR existovaly značné regionální rozdíly, nejrozvinutější obchodní síť měla pražská oblast s obslužným standardem 17 osob na jednoho pracovníka v obchodě. Obslužný standart českých zemí byl asi 31 osob na jednoho pracovníka v obchodě. Na Slovensku byla jeho hodnota téměř dvojnásobná, což bylo způsobeno především nedostatečnou úrovní výroby, omezenou nabídkou pro trh a omezenou výrobní spotřebou.

Pro československý zahraniční obchod byla typická převaha exportu nad dovozem.

Ve struktuře vývozu převažovaly textilní produkty, oděvy, kovové výrobky, sklo, porcelán, uhlí a dřevo. Ve struktuře dovozu převažovaly textilní suroviny, rudy, ropa, kůže atd. Obchodní bilance čs. zahraničního obchodu byla aktivní, jednou z příčin byl i nárůst protekcionistických opatření omezujících dovoz.

PRŮVODCE STUDIEM 28

V meziválečném Československu existovaly kromě soukromých podniků v průmyslu, obchodě i v dalších oblastech také podniky státní. V následující kapitole se proto budeme podrobněji zabývat právě státním podnikáním a jeho formami.

7 STÁTNI PODNIKY V MEZIVÁLEČNÉ ČSR

RYCHLÝ NÁHLED DO PROBLEMATIKY KAPITOLY STÁTNI PODNIKY V MEZIVÁLEČNÉ ČSR

Formy státního podnikání – tradice a podoby podnikání státu, zdroje státního podnikání

**Rychlý
náhled**

Státní podniky ve výrobní a nevýrobní sféře – přehled státního podnikání v různých průmyslových odvětvích, přehled nejvýznamnějších státních podniků ve výrobní sféře v českých zemích a na Slovensku, přehled hlavních státních podniků v nevýrobní sféře, postavení jednotlivých státních podniků, majetková účast státu v soukromých podnicích.

CÍLE KAPITOLY STÁTNI PODNIKY V MEZIVÁLEČNÉ ČSR

Po úspěšném a aktivním absolvování této KAPITOLY

Budete umět:

- Vymezit roli státního podnikání v ekonomice první republiky
- Vyjmenovat hlavní státní podniky ve výrobní a nevýrobní sféře
- Popsat konkrétní formy státní účasti v soukromých podnicích

**Budete
umět**

Získáte:

- Přehled o podobách státního podnikání v meziválečné ČSR
- Povědomí účasti státu v jednotlivých průmyslových odvětvích
- Znalosti o úspěšnosti jednotlivých státních podniků

Získáte

Budete schopni:

- Zdůvodnit příčiny existence státních podniků
- Objasnit význam jednotlivých státních podniků

**Budete
schopni**

ČAS POTŘEBNÝ KE STUDIU

Celkový doporučený čas k prostudování KAPITOLY je 60 minut.

KLÍČOVÁ SLOVA KAPITOLY STÁTNÍ PODNIKY V MEZIVÁLEČNÉ ČSR

Státní podniky, výrobní a nevýrobní sféra, rakousko-uherský erár, Státní báňské a hutnické závody, Československé dráhy.

Klíčová slova

PRŮVODCE STUDIEM 29

I tentokrát si nejprve přiblížíme obecný význam státního podnikání a jeho hlavní vývojové znaky.

7.1 Obecné rysy státního podnikání

V rámci hospodářství ČSR důležitou pozici zastávalo také podnikání státu. Jednak se v tomto směru projevovalo dědictví rakousko-uherského hospodářství, k rozšíření sítě státních podniků docházelo i po vzniku samostatného státu. Provoz některých významných odvětví a oborů nebyl příliš rentabilní a nepřitahoval žádoucí zájem soukromého kapitálu. Na provozu jiných podniků měl stát zájem především z politických, vojenských, strategických či finančních důvodů. V případech ohrožených podniků stát zasáhl, aby zabránil nežádoucím sociálním i politickým důsledkům zvýšené nezaměstnanosti.

Navzdory potížím s rentabilitou některých podniků se stát snažil o to, aby také jeho podniky přispívaly k tvorbě zisku a společného bohatství. Proto bylo hospodaření státních podniků postaveno na základech tržní ekonomiky. Narozdíl od státních podniků se však v případě investic nemusely opírat pouze o vlastní finanční prostředky, ale i o státní dotace. Také zisk byl zpravidla dělen na dvě části, z nichž jedna zůstávala podniku a druhá byla odváděna do státní pokladny. Hlavními zdroji státního podnikání byly příjmy státního rozpočtu z daní, cel a dalších plateb obyvatelstva a institucí, ze státních půjček a z výnosů samotných státních podniků.

Hospodaření státních podniků

Státní podniky postupovaly citlivěji v otázkách cen, zaměstnanosti a mezd – zvláště v krizových obdobích. I ve státních podnicích se projevovaly důsledky hospodářských krizí, nebyly však tak výrazné jako v soukromé sféře. Většina státních podniků se snažila brzdit míru propouštění a přistupovat tolerantněji k zaměstnancům i za cenu vyšších nákladů a menších zisků. Státní podnikání představovalo v rámci čs. hospodářství jistý stabilizující prvek a zvláště se prosazovalo na hospodářsky a sociálně zaostalejším Slovensku. V meziválečném Československu pracovalo ve státních podnicích asi 300 000 osob.

PRŮVODCE STUDIEM 30

Nyní si představíme nejdůležitější státní podniky ve výrobní sféře. Ukážeme se, jak stát podnikal v jednotlivých průmyslových odvětvích a nastíníme charakteristické rysy jednotlivých podniků. V další části dostane prostor líčení státního podnikání v nevýrobní sféře.

7.2 Státní podniky ve výrobní sféře

Stát se významně angažoval i ve výrobní sféře, kde byly jeho největším podnikem **Státní báňské a hutnické závody**. Podnik byl předtím v držení rakousko-uherského eráru, odkud byl převzat ve špatném a neudržovaném stavu. Československý stát se pokusil technické a technologické vybavení továren zmodernizovat, přispět ke zkvalitnění a nákladovosti výroby a zvýšit konkurenceschopnost nabízeného zboží. V prvním desetiletí existence republiky závody sice vykázaly celkovou bilanční ztrátu ve výši 38 miliónů korun, současně však odvedly daně a další dávky ve výši 316 miliónů Kč. Navíc jiné státní podniky (např. železnice) z nich čerpaly příjem 130 mil. Kč. V rámci závodů působila řada podniků, z nichž nejvýznamnější byly:

- **Státní hnědouhelné doly v Mostě.** Po vzniku ČSR musely být modernizovány. Státní investice směřovaly do nejperspektivnějších dolů a byly využity i k budování dolu nového. Státní hnědouhelné doly se na konci první republiky staly hlavním producentem uhlí v severočeském revíru a výraznou měrou se podílely na zásobování palivem Čs. státních drah.
- **Státní kamenouhelné doly v Porubě u Orlové.** Jádrem tohoto závodu se stal důl Václav (takto pojmenovaný ve 20. letech), jenž stát odkoupil od Rakouské alpské montánní společnosti. Později byl k tomuto dolu přikoupen důl Evžen v blízkém Petřvaldu, jež původně patřil Ostravsko-karvinské montánní společnosti – nejslabšímu z těžarstev v revíru.
- **Státní závod na stříbro a olovo v Příbrami.** Původním vlastníkem byl rakousko-uherský erár, od něhož jeho ložiska převzal stát již značně vyčerpané. Prohloubení dolů a částečná modernizace umožnila ziskové pokračování těžby, byť už v omezenějším rozsahu.
- **Státní závod na uranové barvy a rádiu v Jáchymově.** Také v tomto případě byla těžba ve značně zanedbaném stavu a ke zlepšení došlo až díky novým investicím. Vytěžené uranové rudy se používaly především k výrobě uranových barev, vhodných zejména k barvení skla a porcelánu.
- **Státní doly na naftu ve Gbelích.** S těžbou nafty na jihozápadním Slovensku začala až v roce 1914. Po válce je převzal československý stát, jenž pokračoval s těžbou nafty i zemního plynu. Vytěžené suroviny byly především využívány ve státním podnikání (např. zemním plynem bylo svíceno v železničních vagónech Čs. státních drah).
- **Státní závod na zlato v Kremnici.** Patřil rovněž uherské vládě. V jejím držení byl silně vytěžen a dílčí renovace, nové vrty i obnova některých šachet po převzetí československým státem stačily už jen k udržování omezené těžby.

- **Státní železářny a ocelárny v Podbrezové (se závody v Hronci a Tisovci).** Protože jejich technické vybavení bylo na slabé úrovni, musel zde stát vkládat značné investice. Závody si tak udržely sice svou výrobu a zaměstnanost, ale nebyly schopny konkurovat vyspělejším kapitálově silnějším podnikům z českých zemí.

Na Slovensku se nacházely i další složky Státních báňských a hutnických závodů. Byly to konkrétně Státní závod na stříbro, olovo a měď v Bánské Štiavnici, Státní doly na železnou rudu v Rožnavě, Státní doly na železnou rudu v Železníku a Státní solný závod v Prešově. Pro většinu z těchto závodů bylo typické, že jejich ložiska byla silně vyčerpána a těžba pokračovala stále víc pouze v omezené míře. Určitou výjimkou byl Státní solný závod v Prešově, kde československý stát vybudoval moderní solivar. Jeho kvalitní sůl se pak úspěšně prosadila na tuzemském trhu.

V rámci Státních báňských a hutnických závodů stát investoval nejvýrazněji do železáren v Podbrezové (84 mil.Kč), do severočeského hnědouhelného revíru (49 mil.Kč), do solného závodu v Prešově (26 mil. Kč), a do závodu v Jáchymově (20 mil. Kč). Značné státní investice směřovaly na Slovensko, což však nepomohlo zdejší průmyslové závody zbavit jejich nedostatků.

K ZAPAMATOVÁNÍ 27

Nejvýznamnějším státním podnikem ve výrobní sféře byly Státní báňské a hutní závody, v jejích rámci působily další podniky v českých zemích i na Slovensku.

Státní podniky ve výrobní sféře

Největší zisky ze státních podniků přinášela **Československá tabáková výroba**. Výroba tabáku zůstala po vzniku ČSR státním monopolem, stejně jako tomu bylo za Rakouska-Uherska. Význam Čs. tabákové výroby byl dán především stabilitou jejich zisků. Vděčila za ni jednak svému monopolnímu postavení a jednak i schopností nabízet široký sortiment zboží. V republice existovalo dvacet státních tabákových továren, v nichž pracovalo 13 000 zaměstnanců. Největší závody byly v Sedlci u Kutné Hory, Jihlavě, Hodoníně, Českých Budějovicích či Novém Jičíně. Tabákové továrny se nacházely i v dalších oblastech českých zemí i Slovenska. Zakládání nových závodů mívalo i sociální motivy – takovým případem bylo zbudování tabákové továrny v Chuchelné na hospodářsky nepříliš vyspělém Hlučínsku na počátku 30. let. I další tabákové továrny byly budovány v oblastech s nepříliš rozvinutým průmyslem i zemědělským podnikáním.

Sociální zřetele uplatňovala Čs. tabáková výroba i při obsazování prodejen tabáku, na něž měla výhradní právo. Upřednostňovala tak žadatele z řad válečných invalidů a sociálně potřebných osob. Přesto se přidělování prodejen nevyhnuly různé protekční tendence. Na území republiky se v polovině 20. let nacházelo asi 33 tisíc těchto prodejen.

K ZAPAMATOVÁNÍ 28

Nejziskovějším státním podnikem byla Československá tabáková výroba, jež si i po vzniku ČSR zachovala pozici státního monopolu z dob Rakouska-Uherska.

Čs. tabáková výroba

K dalším významným státním podnikům výrobního charakteru patřily: Vojenská továrna v Letňanech u Prahy, Čs. zbrojovka v Brně, Akc. společnost, dříve Škodovy závody v Plzni (zde byl státní vliv uplatňován prostřednictvím Anglo-Pragobanky) a Telegrafie, čs. továrna na telegrafy a telefony se sídlem v Praze a hlavním závodem v Pardubicích. Stát se tedy zaměřoval především na zbrojní průmysl a na výrobu komunikační techniky. Největším státním podnikem v zemědělství a lesnictví byly Státní lesy a statky. Ty po provedení pozemkové reformy obhospodařovaly půdu ve výměře 930 000 hektarů, z čehož více čtyři pětiny tvořily lesy

7.3 Státní podniky v nevýrobní sféře

V nevýrobní sféře byly hlavním státním podnikem **Československé státní dráhy**. Zestátnňování železnic probíhalo už v posledních desetiletích existence Rakouska-Uherska, po roce 1918 tento trend pokračoval. Na konci 20. let vlastnil stát asi 83 % z celkové délky železnic. Zestátnňování drah urychlovala nutnost nákladů na modernizaci a údržby zanedbaného vozového parku i tratí, a také nezbytnost státní finanční pomoci při rozšiřování železniční sítě. V letech 1919-1927 bylo do státních drah investováno téměř 7 miliard Kč. V letech 1918-1937 bylo postaveno 360 km nových tratí. K nejvýznamnějším soukromým železnicím, které byly v průběhu první republiky zestátněny, patřily Ústecko-Teplická a Buštěhradská dráha. V bilanci hospodaření sice převažovaly příjmy nad výdaji, ovšem to jenom díky půjčkám a dotacím ze státní pokladny.

ČSD

Československý stát podnikal také v říční dopravě. Ta byla sice méně rozšířena, ale měla značný význam pro přesun zboží velké váhy a velkého objemu. **Stát měl majoritní podíl v Československé plavební akciové společnosti Labské a Československé plavební akciové společnosti Dunajské**. Dominantní postavení měl stát i v letecké dopravě, jejíž vnitrostátní linky zajišťovaly **Československé aerolinie (ČSA)** a zahraniční linky **Československá letecká společnost**. Zdokonalování a rozšiřování říční a letecké dopravní sítě vyžadovaly značné provozní výdaje a nezbytné investice, jež citelně zatěžovaly bilance uvedených dopravních podniků. Pokud se proto podařilo dosáhnout rovnováhy mezi výdaji a příjmy, bylo to v podstatě považováno za úspěch.

Říční a
letecká
doprava

Dalším významným státním podnikem v nevýrobní sféře byla **Československá pošta**. I tady stát navazoval na základnu dřívějšího rakousko-uherského eráru. Bez účasti státu by se tato sféra neobešla. V roce 1927 existovalo téměř 3 700 poštovních úřadů, které většinou disponovaly telefonním a telegrafním spojením. Zhruba do poloviny 30. let vzrostl počet telefonních stanic na téměř 150 000. Čs. pošta měla také vlastní automobilovou dopravu a používala i ostatní dopravní prostředky včetně lodí a letadel. Podobně jako v případě státních železnic také v bilanci Čs. pošty převažovaly příjmy, i tady však za cenu mimořádných přísunů peněz ze státní pokladny.

Pošta

Státní podnikání meziválečné ČSR zahrnovalo také **Státní tiskárny, Československou tiskovou kancelář a Státní lázně**. S podílem státu probíhala i státní stavební akce. Ta zahrnovala stavby obytných domů, bytů, silnic, železnic, mostů veřejných elektráren, jež byly financované a prováděné nebo zadávané státem. Ve 30. letech byla součástí státní stavební akce také výstavba pohraničních opevnění. Státní stavební akce byla významná nejen budováním potřebných objektů, ale také podporou pracovních příležitostí – zvláště v obdobích zvýšené nezaměstnanosti.

K ZAPAMATOVÁNÍ 29

Nejvýznamnějším státním podnikem v nevýrobní sféře byly Československé státní dráhy, v jejímž rámci se na konci 20. let nacházelo asi 83 % celkové délky železnic.

Státní podniky v nevýrobní sféře

Kromě přímého vlastnictví měl stát majetkovou účast i v řadě soukromých společností. Byly to jednak už zmiňované paroplavební společnosti i ČSA, dále např. Národní banka československá, Anglo-Pragobanka, Rosická báňská společnost, nakladatelství Orbis a některé další. Stát držel také 51% podílu ve společnosti Radiojournal a plynuly mu rovněž poplatky z radiokoncesí.

TEST A OTÁZKA

1.) Do kterého ze státních podniků v těžkém průmyslu stát vložil největší investice?

- a) Státní závod na uranové barvy a radium v Jáchymově
- b) Státní železárně a ocelárny v Podbrezové
- c) Státní hnědouhelné doly v Mostě

2.) Který ze státních podniků přinášel největší zisky?

- a) Československá tabáková výroba
- b) Státní báňské a hutní závody
- c) Československá zbrojovka v Brně

3.) V kterém z uvedených bank měl stát majetkovou účast?

- a) Česká průmyslová banka
- b) Banka pro průmysl a obchod
- c) Anglo-Pragobanka

4.) Uveďte alespoň tři státní podniky v nevýrobní sféře.

ŘEŠENÍ A ODPOVĚDI

1.) b, 2.) a, 3.) c, 4.) Československé státní dráhy, Československá pošta, Státní tiskárny aj.

SHRnutí KAPITOLY STÁTNÍ PODNIKY V MEZIVÁLEČNÉ ČSR

Shrnutí kapitoly

Stát se angažoval především v odvětvích a podnicích, které byly důležité z politických, vojenských či strategických důvodů. Výrazněji se prosazoval také v podnicích na hospodářsky zaostalejším Slovensku.

Státní podniky stály na principech tržní ekonomiky, narozdíl od soukromých společností se mohly opírat o státní dotace a naopak část jejich zisku byla odváděna do státního rozpočtu.

Největším státním podnikem ve výrobní sféře byly Státní báňské a hutní závody, jejichž součástí byla řada podniků v českých zemích i na Slovensku.

Největší zisky ze státních podniků přinášela Československá tabáková výroba, která se opírala o své monopolní postavení a široký sortiment zboží.

Nejvýznamnějším státním podnikem v nevýrobní sféře byly Československé dráhy. Stát se majoritně prosadil i v dalších dopravních společnostech.

PRŮVODCE STUDIEM 31

V předchozích kapitolách jsme se zabývali jednotlivými oblastmi ekonomického vývoje první republiky. Zmínili jsme se přitom opakovaně o různých fázích meziválečných ekonomických cyklů. V následující kapitole se budeme tímto tématem zabývat podrobně. Ukážeme si, jak se meziválečné ekonomické cykly projeví v hospodářství první ČSR. Popíšeme si všechny fáze cyklického vývoje ekonomiky v meziválečném období – od krizového výkyvu v prvních poválečných letech, přes konjunkturu 20. let po velkou hospodářskou krizi a její důsledky. Především budeme věnovat pozornost vlivu ekonomických cyklů na vývoj podnikání.

8 PODNIKÁNÍ A HOSPODÁŘSKÉ CYKLY ČS. EKONOMIKY MEZI VÁLKAMI

RYCHLÝ NÁHLED DO PROBLEMATIKY KAPITOLY PODNIKÁNÍ A HOSPODÁŘSKÉ CYKLY ČS. EKONOMIKY MEZI VÁLKAMI

Československá ekonomika v době prvního poválečného cyklu – první meziválečný cyklus ve světě, vzestupný trend československé ekonomiky po vzniku ČSR, první poválečná krize a její příčiny, nepříznivé důsledky deflační politiky, hospodářský rozmach v 2. polovině 20. let, konjunktura v jednotlivých hospodářských odvětvích, sociální poměry v době ekonomického rozmachu.

**Rychlý
náhled**

Velká hospodářská krize a její důsledky – příčiny krize, průběh krize v ČSR, její dopad na jednotlivá odvětví i na konkrétní podniky, snahy o překonání krize, nárůst státních zásahů do ekonomiky, sociální důsledky krize, rozdílné dopady krize v jednotlivých částech země, československá ekonomika na konci 30. let.

CÍLE KAPITOLY PODNIKÁNÍ A HOSPODÁŘSKÉ CYKLY ČS. EKONOMIKY MEZI VÁLKAMI**Po úspěšném a aktivním absolvování této KAPITOLY****Budete umět:**

- Charakterizovat průběh ekonomických cyklů v první ČSR
- Vymezit hlavní rysy hospodářské konjunktury ve 20. letech
- Popsat důsledky velké hospodářské krize v první republice

***Budete
umět*****Získáte:**

- Přehled o vlivu ekonomických cyklů na rozvoj podnikání
- Znalosti o sociálních důsledcích velké hospodářské krize
- Povědomí o hospodářské politice státu v době krize

Získáte**Budete schopni:**

- Vysvětlit příčiny první poválečné krize a její souvislost s deflační politikou
- Objasnit důvody specifického průběhu velké hospodářské krize v meziválečné ČSR
- Vysvětlit příčiny rozdílného dopadu krize v jednotlivých částech země

***Budete
schopni***

ČAS POTŘEBNÝ KE STUDIU

Celkový doporučený čas k prostudování KAPITOLY je 150 minut.

KLÍČOVÁ SLOVA KAPITOLY PODNIKÁNÍ A HOSPODÁŘSKÉ CYKLY ČS. EKONOMIKY MEZI VÁLKAMI

Cyklický vývoj ekonomiky, hospodářské cykly, deflační krize, hospodářská konjunktura, velká hospodářská krize, nezaměstnanost, státní zásahy do ekonomiky, kartelový zákon, obilný monopol.

Klíčová slova

PRŮVODCE STUDIEM 32

V úvodní části této kapitoly se budeme věnovat československému hospodářství v průběhu prvního meziválečného cyklu. Ukážeme si, kdy a jak se v ČSR projevila první poválečná krize a poté se zaměříme na období ekonomického rozmachu a jeho dopadu na rozvoj podnikání.

8.1 Poválečná krize a počátky prvního ekonomického cyklu v ČSR

S vývojem tržní ekonomiky bylo už od 19. století spojeno střídání hospodářských cyklů, při nichž byly vzestupné fáze hospodářského rozmachu střídány pravidelnými krizemi z nadvýroby. **Cyklický vývoj ekonomiky** pokračoval také po první světové válce. První meziválečný cyklus proběhl v letech 1920 až 1929. Na jeho počátku byla krize, jež byla především způsobena obtížemi spojenými s přechodem na mírovou produkci i problémy s nadvýrobou. Nejsilněji se projevila v USA, Japonsku a z evropských zemí pak ve Velké Británii. Krize s jistým zpožděním (na konci roku 1921) postihla také Československo, v podstatě jako jedinou ze zemí střední Evropy.

Ekonomické cykly

DEFINICE 8-1

Ekonomický cyklus – pravidelně se vyskytující výkyvy ekonomické aktivity. Probíhá v pravidelných fázích: deprese (krize), expanze, konjunktura, recese (sestup).

Ekonomický cyklus

K ZAPAMATOVÁNÍ 30

První meziválečný cyklus proběhl v letech 1921-1929 a na jeho počátku byla krize z nadvýroby. Ta se v ČSR stejně jako ostatní fáze ekonomického cyklu projevila později.

První meziválečný cyklus

Československá ekonomika se však musela potýkat ze značnými problémy už v prvních poválečných letech. Musela řešit poválečný rozvrat výroby a obchodu, nedostatek surovin i finančních prostředků, prohlubovaný rostoucími zahraničními dluhy a inflačními trendy. V roce 1919 se sice vzedmula první meziválečná vlna investic na úrovni středního a velkého podnikání, neměla však dostatečný efekt. Negativně se přitom projevovaly obavy zahraničního kapitálu z dalšího vývoje v nové republice i dosud slabé pozice českého kapitálu. Také úroveň průmyslové a zemědělské výroby zaostávala za předválečným stavem. Přesto se v tomto směru situace postupně zlepšila a stav průmyslové produkce z roku 1921 svědčil o jejím pokračujícím vzestupu (průmyslová produkce dosáhla v tomto roce 86 % objemu z roku 1913.) Tyto pozitivní tendence byly provázeny zakladatelskou vlnou, k níž přispěla i státní podpora investiční činnosti ve formě odpočtu částek na investice z daňových povinností ve výši 20 % v nových podnicích a 50 % v podnicích starých.

Vzestupný trend ekonomiky byl však koncem roku 1921 zastaven zmiňovanou hospodářskou krizí. V jejím průběhu se projevilo nedůsledné provedení většiny procesů nutných k dlouhodobému rozvoji čs. ekonomiky. Průmyslová produkce nebyla schopna čelit konkurenci levného zboží zvláště ze zámoří. Rostoucí převahu nabídky nad poptávkou prohlubovala dále snížená koupěschopnost obyvatelstva. Relativní nadvýroba postihla nejprve hutnický průmysl a těžbu rud a uhlí, na počátku následujícího roku se krize rozšířila i do dalších průmyslových odvětví. Průmyslová výroba na počátku roku 1923, kdy krize vyvrcholila, ve srovnání s rokem 1921 poklesla o čtvrtinu. Výrazně se snížil rovněž obrat zahraničního obchodu. Krize v průmyslu a problémy s odbytem v zahraničí způsobily nárůst nezaměstnanosti a další zhoršení sociální situace v zemi. Četné podniky zbankrotovaly a řada dalších byla pohlcena silnějšími konkurenty.

*Poválečná
hospodář-
ská krize*

Zanikla především produkce, která zůstávala stále zaměřena pro potřeby války. Oběťmi krize se staly rovněž technicky a kapitálově nedostatečně vybavené podniky. Hospodářská krize z let 1921-1923 tak do značné míry přispěla k nutné restrukturalizaci výroby a napomohla tak svým tvrdým tlakem k řešení některých úkolů, s nimiž se čs. ekonomika musela vypořádávat od roku 1918. Pozitivně při překonávání krize působila právě probíhající nostrifikace. Český i slovenský kapitál se tak mohl prosazovat na úkor ustupujícího kapitálu rakouského a maďarského. Vznikal i větší prostor pro zahraniční kapitál, jehož výraznější pronikání však v té době brzdily krizové problémy výroby a trhu. Vyhrocovaly se rovněž vzájemné vztahy mezi českým a slovenským kapitálem, což bylo způsobeno především zhoršenými podmínkami odbytu. Slabší slovenský kapitál podléhal narůstající expanzi kapitálu z českých zemí a v důsledku toho řada podniků na Slovensku likvidovala.

Průběh krize také neblaze ovlivnila deflační politika, prosazovaná především ministrem financí dr. Aloisem Rašínem a Živnobankou. **Hospodářská krize z let 1921-1923 bývá také často nazývána přímo deflační krizí.** Jak už bylo uvedeno v jedné z předešlých kapitol, deflační politika měla velmi negativní důsledky zvláště pro vývozce. Posílení koruny vedlo k tomu, že se jejich zboží stalo pro zahraniční odběratele cenově nedostupné. Aby udrželi konkurenceschopnost svého zboží, museli často jeho cenu zlevňovat i pod úroveň výrobních nákladů. Zhroucení exportu se projevovalo nepříznivě i v celém národním hospodářství. Proti deflační politice se vzhledem k jejím ekonomickým a sociálním důsledkům většina veřejnosti stavěla odmítavě a hlavním terčem její kritiky byl ministr Rašín. Na konci roku 1922 i sám prezident T. G. Masaryk začal připravovat jeho odvolání. Než k tomu však došlo, byl na Rašína spáchán atentát, jehož následkům o něco později podlehl. Už předtím však začal kurz koruny klesat a postupně se stabilizoval.

*Vliv de-
flační
politiky*

Deflační politika však čs. hospodářství v té době nepoznamenala jen negativně. Především posílila pevnost koruny mezinárodních styků a důvěru v ní. Výrazně prospěla stabilizovaným bohatým bankám – nejvíc Živnobance. Výrazně totiž přispěla ke zhodnocení jejich kapitálu a zvýhodnila jejich věřitelské postavení vůči podnikům, kterým dříve poskytla úvěr. Deflace tak podpořila další rozvoj velkých koncernů kolem nejsilnějších bank, které byly pro rozmach čs. hospodářství zvláště přínosné.

Nepříznivé důsledky krize zvyšovalo chování mnoha podniků, které se snažily zabránit poklesu svých výnosů omezováním zaměstnanosti a šetřením na nákladech. Podnikatelé jen v malé míře investovali do technické vybavenosti svých podniků, do renovace výroby či do vylepšení svého sortimentu, čímž mohli přispět ke zlepšení odbytu svého zboží. Nevhodný přístup podnikatelů se projevil zvláště v masovém propouštění zaměstnanců. Např. v lednu 1923 dosáhl počet nezaměstnaných maximálního počtu 440 000, z toho bylo 270 000 průmyslových dělníků. Zaměstnavatelé propouštěním chtěli ušetřit výdaje za pojištění a další sociální dávky. V konečném důsledku však tento jejich přístup vedl ke snižování koupěschopnosti a také k omezování možností další výroby pro trh.

K ZAPAMATOVÁNÍ 31

První poválečné krize v ČSR z let 1921-1923 způsobily odbytové problémy československého průmyslu. Její průběh negativně ovlivnily také deflační politika a nevhodný přístup mnoha podnikatelů, projevující se šetřením na nákladech a masovým propouštěním.

Poválečná krize

8.2 Oživení československé ekonomiky v druhé polovině 20. let

K oživení a rozmachu československé ekonomiky došlo v letech 1924-1929. Už na sklonku roku 1923 se země vrátila na cestu ekonomického vzestupu. Prvním důležitým podnětem, který v onom roce napomohl zintenzivnění odbytu byla **tzv. rúrská konjunktura**. Jednalo se o důsledek obsazení německého Porúří francouzským a belgickým vojskem v reakci na rozhodnutí Německa zastavit splácení válečných reparací, stanovených po válce mírovými smlouvami. Německé obyvatelstvo této oblasti, jež byla proslulá především svými bohatými nalezišti uhlí a těžkým průmyslem, zvolila pasivní odpor a tím otevřela cestu zahraniční produkci. Situace využili také českoslovenští podnikatelé. Poptávka na zahraničním trhu se zvýšila i v dalším období, což výrazně podpořilo oživení čs. ekonomiky.

Opětovné oživení ekonomiky

DEFINICE 8-2

Konjunktura – vrcholná fáze ekonomického cyklu, hospodářský vzestup

Konjunktura

Úspěšnější pronikání československého zboží do zahraničí umožnil jednak **odklon od deflační politiky** a jednak ji napomohla i postupující politická a hospodářská konsolidace v evropských zemích. Hlavní obchodní partneři ČSR – Rakousko, Polsko, Maďarsko a balkánské státy – díky překonání poválečných otřesů mohly rozšířit s republikou hospodářské styky. Československému vývozu napomáhalo i to, že Německo dosud neobnovilo svůj exportní potenciál z předválečného období a čs. podniky se tak nemusely potýkat s německou konkurencí na středoevropských a balkánských trzích.

Ekonomický vzestup v 2. pol. 20. let

Rozvoj exportu také příznivě ovlivnil situaci na vnitřním trhu, jehož ožívání bylo podnětem k investicím do výroby. Ta se projevovala především obnovou a modernizací výrobních zařízení v podnicích a výstavbou nových objektů. **Investiční vlna**, která dosáhla největšího rozmachu v letech 1927-28, zachvátila převážnou většinu průmyslových odvětví, dopravu i celou nevýrobní sféru. Velmi příznivě se projevila rozšířením odbytových možností zvláště v hutnictví, strojírenství, stavebnictví a výrobě stavebních hmot. Československý trh byl nucen přizpůsobovat se rostoucím nárokům světového trhu a proto se v jednotlivých výrobních podnicích prosazovaly progresivní trendy řízení a racionalizace práce.

Postup racionalizace byl nestejný – nejmalejší byla v dřevařských závodech, u většiny hnědouhelných těžarstev a v textilním průmyslu. Rozdíly byly ovlivněny i velikostí strukturou podniků. Nejlépe se v tomto směru vedlo velkým podnikům, které disponovaly velkým kapitálem a napomáhaly jim také rozsah a členitost jejich výrobního procesu. Průmyslová výroba do roku 1929 značně vzrostla, její růst však nebyl plynulý. Prudký hospodářský vzestup Německa v polovině 20. let, umožněný především rozsáhlou podporou zahraničního kapitálu. Obnova německého průmyslu otevřela cestu vývozu německého zboží do střední a jihovýchodní Evropy. To vedlo i k dočasnému zastavení hospodářského růstu v ČSR. V roce 1926 nastala dokonce jakási „mezikrise“, jejíž důsledky zvyšovala i tendence většiny podnikatelů využívat oživení trhu k intenzivnímu zvyšování cen. Stát přistoupil k výraznější ochranářské celní politice, jež se týkala zejména zemědělské produkce. Bylo to dáno především zájmy agrární strany, jež v roce 1925 zvítězila ve volbách a prosadila zavedení vysokých dovozních cel u obilí a mouky. Tato cla sice podpořila odbyt tuzemské zemědělské produkce na vnitřním trhu, ale poškodila průmysl. Některé státy (zvláště ty s převažující zemědělskou produkcí) totiž v reakci na zmíněná agrární cla začaly omezovat dovoz československého průmyslového zboží. Ani tyto zásahy do zahraničního obchodu už nemohly zvrátit hospodářský vzestup, jenž na konci 20. let směřoval k vrcholné konjunktuře.

K ZAPAMATOVÁNÍ 32

Oživení exportu v době konjunktury se stalo impulsem k výraznějším investicím do výroby, umožňujícím její modernizaci.

Oživení
exportu

Úroveň průmyslové výroby i hrubého národního produktu vysoko přesáhla předválečné hodnoty. Vzestup neminul ani zemědělství. Příznivou roli v tomto směru sehrála pozemková reforma, uskutečněná v té době na základě záborového zákona z roku 1919. Podle ní měla být rozdělena půda o rozloze větší než 150 hektarů (nebo 250 včetně lesů). Ač tato reforma nebyla provedena zcela důsledně (nedotkla se např. půdy katolické církve), přinesla významnou změnu vlastnické struktury v zemědělství a posílila držbu drobných a středních rolníků.

Dosud největšího rozmachu v období hospodářské konjunktury dosáhl obchod. V druhé polovině 20. let byla ve velkých městech vybudována řada velkých obchodních domů a dobře se vedlo také středním a malým obchodům. Narostl počet obchodů a zvýšily se i zisky obchodníků. Završilo se rovněž formování českého kapitálu a na konci 20. let došlo také k relativní stabilizaci kapitálu slovenského. Zároveň se v republice prosadily i silné kapitálové skupiny ze zahraničí. K upevnění kapitálu českých bank přispělo i přijetí několika bankovních zákonů, na jejichž základě byly vytvořeny zvláštní fondy (sanační a garanční) určené pro sanaci ohrožených bank a finančních ústavů.

Hospodářská konjunktura v letech 1924-1929 se projevila značným vzrůstem životní úrovně obyvatelstva, která byla nejpříznivější za celé trvání první republiky. Ekonomická prosperita vedla k přijímání značného počtu nových pracovníků a velmi tak výrazně poklesla nezaměstnanost. Na počátku roku 1924 se u veřejných zprostředkovatelen práce hlásilo 175 000 nezaměstnaných, o čtyři roky později jich bylo 29 000. Ačkoli skutečné počty lidí bez práce byli s největší pravděpodobností vyšší než oficiální údaje, byla **míra nezaměstnanosti v ČSR v té době skutečně mimořádně nízká** – zvláště ve srovnání s nezaměstnaností v západoevropských zemích (zde byla 7-14 %, ve skandinávských zemích v letech 1926-27 dokonce až 23-25 %). V roce 1925 byla dosavadní státní **podpora nezaměstnaných nahrazena tzv. gentským systémem**, který byl poprvé zaveden v Belgii na počátku 20. století. Tento systém rozděloval podporu nezaměstnaných mezi stát a odborové organizace. Na podporu tak měli nárok pouze členové odborů a její vyplácení zaručovala jen příslušnost k dostatečně finančně zajištěným odborům. Při nízké nezaměstnanosti se nevýhody tohoto systému neprojevovaly, odhalily je až důsledky velké hospodářské krize na počátku 30. let.

**Vzrůst
životní
úrovně**

V době hospodářského rozmachu došlo také k růstu nominálních mezd. Zvýšily se i reálné příjmy zaměstnanců, třebaže jejich vzestup omezoval nárůst cen zboží. Jejich zvýšení v letech 1925-26 oslabovalo koupěschopnost obyvatel a vyvolávalo sociální nespokojenost. V dalších letech se úroveň mezd, platů i různých sociálních dávek ve vztahu k vývoji cen dále zvedla. Na konci roku 1929 přesáhl index reálných mezd průmyslových dělníků vrcholný stav z předválečného období.

K ZAPAMATOVÁNÍ 33

Období hospodářské konjunktury v 2. polovině 20. let byla také érou největšího rozmachu obchodu a dobou značného vzrůstu životní úrovně.

Hospodářská konjunktura 1924-1929

DALŠÍ ZDROJE

K získání dalších znalostí o československé ekonomice ve 20. letech je možné využít další z monografií předního znalce hospodářských dějin první republiky Vlastislava Laciny. LACINA, Vlastislav. *Zlatá éra československého hospodářství 1918-1929*. Praha: Historický ústav AV ČR, 2000, 254 s. ISBN 80-7286-000-3.

PRŮVODCE STUDIEM 33

Druhý meziválečný cyklus odstartovalo krach vypuknutí velké hospodářské krize v roce 1929. V následující části podrobně vyličíme důsledky této krize pro československou ekonomiku.

8.3 Důsledky velké hospodářské krize

Na počátku 30. let došlo k všeobecnému propadu československé ekonomiky. Jeho příčinou byla tzv. velká hospodářská krize, jež vypukla nejprve v USA v roce 1929. Tím začal **druhý meziválečný hospodářský cyklus**, jenž trval do roku 1937. Cyklus **proběhl ve znamení krize**, konjunktura v tomto období byla slabá a v některých případech vůbec nenastala. Krize se brzy rozšířila i do dalších zemí a velmi těžce postihla také Československo.

Za impuls k vypuknutí krize bývá považován **krach na newyorské burze** („černý čtvrtek“ 24. října 1929). Na jeho počátku byl ohromný nárůst spekulativních obchodů s cennými papíry. Ceny akcií pod jeho vlivem začaly neúměrně stoupat bez ohledu na jejich skutečnou hodnotu. Zatímco zisky z obchodování na burze rostly, ekonomika zaostávala. Příval negativních zpráv na podzim r. 1929 způsobil opačný trend, jenž vyvrcholil 24. října pádem cen akcií. Během jednoho dne změnilo majitele 13 mil. akcií, definitivní kolaps o pět dní později.

Začátek krize

Krach však nebyl hlavní příčinou samotné krize, jejíž příčiny byly hlubší a dlouhodobější. Následná „**Velká deprese**“ (1929-1933) byla nejdéle a nejhlubší hospodářskou krizí kapitalistického světa ve 20. století. Zasáhla většinu zemí na celém světě. Projevila se poklesem průmyslové výroby, krizí z nadvýroby v zemědělství, zhroutilím zlatého standartu, ochromením zahraničního obchodu a ohromným nárůstem nezaměstnanosti. Nezůstala ani bez politických následků, neboť přispěla k nárůstu vlivu nejrůznějších extrémistických hnutí.

K ZAPAMATOVÁNÍ 34

Druhý meziválečný cyklus proběhl v letech 1929-1937. Na jeho průběhu měla rozhodující vliv tzv. velká hospodářská krize.

Druhý meziválečný cyklus

Do ČSR krize tentokrát nepřišla se zpožděním, její nástup zde byl jen pomalejší a postupnější. Už v letech 1928-1929 se objevily první odbytové problémy v některých odvětvích (sladovníctví, chmelařství, vývoz dřeva, skla) a došlo rovněž k poklesu exportu. V roce 1930 problémy postihly i průmysl a dostaly charakter cyklické krize. **Do svého vrcholného období krize vstoupila v roce 1931, po krachu dvou klíčových bank ve střední Evropě – vídeňské Creditanstalt a německé Danatbank.** Vnitřní příčiny a hloubka krize v ČSR vycházely z celkového stavu československé ekonomiky, jež byla limitována řadou faktorů – hospodářskými rozdíly jednotlivých částí země, nedostatkem surovin, nízkou kapacitou domácího trhu, tradičním protekcionismem, nedostatečně provedenými strukturálními změnami hospodářství i deflační politikou.

Počátky krize v ČSR

V průmyslu se krize projevila nejprve v exportních odvětvích lehkého průmyslu (výroba skla a porcelánu, dřevařský a později textilní průmysl). Relativně nejméně dopadla krize na chemický průmysl a energetiku. Problémy v průmyslu prohlubovala skutečnost, že podnikatelé nedokázali udržet vyvážené vztahy mezi výrobou a spotřebou, mezi cenami zboží a koupěschopností obyvatelstva, i mezi vlastními zisky, investicemi a platy. Mnozí podnikatelé reagovali na snižování zisků omezováním investičních výdajů, které ale naopak mohly přispět k oživení trhu a ke zvýšení atraktivnosti zboží. Některé podniky se i v době krize snažily dál navyšovat investiční ná-

Krize v průmyslu

klady a tím překonat odbytové problémy. V aktivní investiční politice pokračovaly např. Vítkovické železárny, ČKD, Báňská a hutní společnost, První brněnská strojírenská společnost, Škodovy závody, Spolek pro chemickou a hutní výrobu, Baťovy závody a některé další. Také textilní závody v severních a severovýchodních Čechách a na Brněnsku se pokoušeli překonat následky krize modernizací provozu. Přesto byla míra investic nedostatečná. **K nejhlubšímu propadu české ekonomiky došlo v roce 1933.** Do tohoto roku poklesl index průmyslové výroby ve všech odvětvích nejnižší pod úroveň z roku 1913. Snížila se také hodnota hrubého domácího produktu.

V zemědělství se odbytové problémy objevily už na konci 20. let a v jejich důsledku došlo ke snižování cen zemědělských produktů. Rolníci se na toto snižování snažili reagovat zvýšenou výrobou pro trh a omezením vlastní spotřeby. Větší příliv však dále stlačoval ceny. Znovu se **výrazně snižovaly příjmy drobných a středních zemědělců a vzrostla jejich zadluženost.** Agrární krize se zvláště citelně projevovala na Slovensku a Podkarpatské Rusi, kde bylo zemědělství hlavním hospodářským odvětvím. Problémy zde prohlubovala přelidněnost slovenských vesnic, nedostatek orné půdy i celková zaostalost místního zemědělství.

**Agrární
krize**

Také **obrat zahraničního obchodu klesl**, což bylo dáno zmíněnou sníženou konkurenceschopností československých podniků na mezinárodních trzích. Na tuzemských trzích se krize projevila diferenciovane. Nejtěživěji dopadla na obchody s průmyslovým zbožím a se zbožím luxusním. Naopak bez větších následků vyvázly obchody s běžnými potravinami. Na odbyt šla i obuv z Baťových závodů, především díky pružné cenové politice tohoto koncernu. ČSR si i v době krize zachovávalo aktivní obchodní bilanci – s výjimkou let 1932-1933. Československý vývoz však na začátku 30. let klesl o téměř 30%. Aktivní obchodní bilance byla udržována jen za cenu výrazného omezení dovozu. **V době krize se zásadně změnila i zbožová struktura zahraničního obchodu.** V dovozu klesl podíl surovin pro spotřební a potravinářský průmysl a naopak se zvýšil dovoz surovin pro nová výrobní odvětví (ropa, rudy, kovy atd.), také vzrostl dovoz hotových výrobků. Ve struktuře exportu ustupovala převaha vývozu hotových výrobků (textilu) a zvýšil se podíl vývozu textilních surovin a polotovarů (příze, bavlna, atd.). Současně klesl vývoz uhlí, dřeva a zemědělských produktů. Zaostával také podíl vývozu strojírenského a chemického průmyslu, v těchto progresivních oborech zůstávala obchodní bilance ČSR pasivní. **Došlo i ke změně územní orientace zahraničního obchodu.** Omezil se obchod s nástupnickými státy a Německem, přičemž citelná byla především ztráta podunajských trhů.

**Krize
v zahranič-
ním ob-
chodě**

Krizi peněžního trhu v ČSR zahájil krach vídeňského Creditanstaltu a následný pád německé Danatbank, jež vyvolalo masivní vybírání vkladů. V jeho důsledku došlo k prudkému poklesu akcií na pražské burze. Zahraniční kapitál začal navíc stahovat úvěry z celé střední Evropy, jen z ČSR byly do konce roku 1931 staženy asi 2 miliardy Kč cizích krátkodobých úvěrů. Zhruba stejná částka za vyvezené zboží zamrzla v dlužnických státech, které po stažení zahraničních úvěrů nebyly schopny splácet své závazky (šlo především o Německo, Rakousko a Maďarsko). **Výrazně klesly zásoby zlata a deviz a vypukla ostrá úvěrová krize.** K jejímu prohloubení přispěla devalvace libry v r. 1931. Zdražily se úvěry, což znemožňovalo investiční činnost. Československá měna se navíc dlouho držela zlatého obsahu, jehož dosáhla v r. 1929. ČSR po vzoru Francie pokračovala v deflační politice a tím prohlubovala krizový pokles. Pod vlivem devalvace dolaru v roce 1933 a na návrh K. Engliše byla po delších jednáních **v roce 1934 provedena devalvace koruny** a její zlatý obsah byl snížen o 1/6. Devalvace přispěla k oživení vývozních odvětví československého průmyslu.

**Krize fi-
nancí**

K ZAPAMATOVÁNÍ 35

Do své vrcholné fáze vstoupila krize po krachu vídeňské Creditanstalt a německé Danatbank. V průmyslu krize postihla především odvětví orientovaná na export. V zemědělství byly hlavním problémem vysoká zadluženost a malá rentabilita zemědělské výroby. Krize se odrazila i ve změně struktury zahraničního obchodu a postihla i finance.

**Krize v
ČSR**

Hospodářská krize urychlila také postup koncentrace kapitálu. Nejmocnějším kapitálovým skupinám krize pomáhala ovládnout menší podniky, jež nebyly schopny dál odolávat silnější konkurenci a nepřízní trhu. Změnily se rovněž vztahy mezi českým a slovenským kapitálem. Konflikty z předchozího desetiletí odezněly a vývoj výroby, obchodu a kapitálu na Slovensku šel podobnou cestou jako tomu bylo v českých zemích v průběhu 20. let.

**Důsledky
krize**

Došlo také k dalšímu rozšíření monopolních dohod. Posilování závazků mezi podniky a odvětvími bylo prosazováno podnikatelskými kruhy i státem jako jeden z neefektivnějších nástrojů, sloužících ke koordinaci podnikatelských aktivit. **Státní podpora monopolizace se konkrétně projevila přijetím kartelového zákona v roce 1933.** Ten zaváděl povinnou evidenci kartelových dohod a podřizoval je kontrole kartelové komise, která je mohla postihovat za přílišné zvyšování cen či za jiné praktiky ohrožující veřejný zájem. Hlavní význam zákona však byl v tom, že stanovil právní závaznost kartelových dohod pro jejich účastníky a sankcionoval ty z nich, kteří dohodu chtěli opustit. Tím se nejen posílila pozice kartelových podniků, ale pomohlo to i československé ekonomice, s jejímiž problémy se mohly spíše vypořádávat kartely než jednotliví podnikatelé. V praxi však záleželo na tom, do jaké míry v jednotlivých kartelech vítězily individuální zájmy jejich rozhodujících činitelů nad hospodářskými zájmy společnosti. Další formou státní podpory monopolizace byla od roku 1934 nucená syndikalizace. Podporu kartelových a jiných monopolů provázelo také omezované povolování podniků některých odvětví (především textilního, oděvního, potravinářského a sklářského průmyslu).

**Státní
podpora
kartelů**

Všechny politické síly se shodovaly v tom, že překonat krizi bude možné jedině posílením státních zásahů do ekonomiky. Toto přesvědčení vyústilo v roce 1933 v **přijetí zmocňovacího zákona**, který rozšiřoval pravomoci vlády v hospodářské i politické oblasti. Vláda na jeho základě vydala 306 vládních nařízení, z nichž se většina týkala zemědělství (129). V tomto poměru se projevovalo dominantní postavení agrární strany jako nejsilnější politické síly v zemi. Nejvýznamnějším opatřením v zemědělství bylo přijetí vládního nařízení v roce 1934, jímž byl vytvořen **obilní monopol** vystupující pod názvem Československá obilní společnost. Šlo o akciovou společnost, která získala výsadní právo na veškerý domácí i zahraniční obchod s obilím, mlýnskými výrobky a krmivem a stanovovala jejich prodejní i obchodní ceny. Vytvoření obilního monopolu vedlo k růstu cen všech druhů obilí a bylo přínosem především pro velkostatky, orientované většinou na rostlinnou výrobu. Důsledkem zdražení rostlinných výrobků byl nárůst životních nákladů nezemědělského obyvatelstva a to vedlo k tlaku na růst mezd v celém hospodářství. Stát se rovněž snažil překonat důsledky krize stejně jako jiné země protekcionistickými opatřeními, jakými bylo např. **zvyšování celních sazeb**. Státní zásahy neměly ani bankovní systém a státnímu dozoru bylo podřizováno i peněžnictví. Byly přijaty **sanační zákony**, které umožnily sanaci 11 bankovních ústavů a zvýšila se také státní kontrola nad bankovními ústavem. Zásadním krokem byla už zmiňovaná devalvace, která byla prosazena přes odpor Živnobanky a národní demokracie. Její ministři na protest proti tomu vystoupili z vlády a jejich strana přešla do opozice.

**Státní
zásahy**

K ZAPAMATOVÁNÍ 36

Jednou z forem státních zásahů v době krize byla podpora monopolizace, jejímž konkrétním projevem bylo přijetí kartelového zákona.

Státní podpora monopolizace

Stát se musel vyrovnávat i se sociálními důsledky krize. Tím nejvážnějším byl **prudký nárůst nezaměstnanosti**. Podle oficiálních údajů bylo v Československu v roce 1933 bez práce 920 000 lidí bez práce, oproti roku 1929 tak zde nezaměstnanost vzrostla 18krát. Skutečný počet nezaměstnaných byl s největší pravděpodobností ještě vyšší a podle odhadů přesáhl milion osob. Ve snaze zlepšit podporu nezaměstnaných byl už v roce 1930 doplněn dosavadní gentský systém státní stravovací akcí. Ta se vztahovala na nezaměstnané neorganizované v odborech, pokud byli od ledna 1929 aspoň tři měsíce zaměstnáni. Od roku 1934 byly v některých oblastech zřizovány také pracovní tábory, do nichž byli povoláváni nezaměstnaní muži.

Sociální důsledky krize

K nárůstu nezaměstnanosti vedly odbytové problémy i přístup podnikatelů, kteří preferovali propouštění většího počtu zaměstnanců a zvyšování pracovní doby těm, které ponechali na jejich místech. Kompromisním řešením se stalo zavádění střídavých neplacených dovolených, které umožňovaly dočasně vysadit část osazenstva z práce. Většina podnikatelů však nedokázala zmodernizovat a restrukturalizaci výroby udržet dosavadní zaměstnanost ve svých závodech. Dosáhnout toho i pomocí přestavby závodů a výstavbou nových podniků se odhodlalo jen málo z nich (např. Baťovy závody). Podnikatelé se také postavili proti vládnímu návrhu na zkrácení pracovní doby na 40 hodin týdně (v dolech 37, 5). K tomu nakonec došlo jen v některých podnicích po vzájemných dohodách mezi podnikateli a zástupci zaměstnanců. Vláda se dalšímu zvyšování nezaměstnanosti pokusila zabránit v roce 1934 tím, že nařídila zaměstnavatelům hlásit s předstihem okresnímu úřadu a živnostenské inspekci každé chystané hromadné propouštění. Zhoršila se však i situace pracujících, neboť krize přinesla i značný pokles nominálních mezd a platů. V důsledku zvýšené nezaměstnanosti a zhoršení sociální situace vzrostla i nespokojenost obyvatelstva, která se projevila masovými demonstracemi a stávkami.

Sociální důsledky krize byly diferencovány regionálně. Tíživěji dopadly na Slovensko i na české pohraničí, obývané převážně německým obyvatelstvem. Mnozí příslušníci německé menšiny byli přesvědčeni o tom, že vláda záměrně diskriminuje německé podnikatele při zadávání státních zakázek. Rozdílné působení krize tak vyostřovalo nacionální nevraživost a povzbuzovalo separatistické nálady. Hluboký hospodářský pokles ČSR v první polovině 30. let tak zvyšoval i politické a národnostní napětí v zemi.

K ZAPAMATOVÁNÍ 37

K nejvážnějším sociálním důsledkům krize byla masová nezaměstnanost. Politické a národnostní napětí ve společnosti zvyšoval i nestejný regionální dopad krize.

Sociální důsledky

DALŠÍ ZDROJE

Pokud se chcete o příčinách a průběhu velké hospodářské krize v ČSR dozvědět více, lze využít některé další práce, např.:

SEKANINA, Milan. Kdy nám bylo nejhůře? Hospodářská krize 30. let 20. století v Československu a některá její východiska. Praha: Libri, 2004, 143 s. ISBN 80-7277-213-9.

8.4 Nové oživení v druhé polovině 30. let

Ke zlepšení hospodářské situace došlo po roce 1934, kdy nastalo nové oživení výroby a odbytu a vzrostly i zisky a příjmy zaměstnaneckých vrstev. Překonávání jejich následků však bylo zdoluhavé a ne zcela úspěšné. Vínou na tom měl do jisté míry i přetrvávající rezervovaný přístup k navyšování investic. Modernizace a výstavba nových podniků se uskutečnila především ve strojírenském, elektrotechnickém a chemickém průmyslu, což se pozitivně projevilo vzestupem produktivity práce i v dalších odvětvích. Rozvoj podnikání v té době byl ovlivněn i politickou situací. Rostoucí hrozba útoku nacistického Německa podněcovala rozmach produkcí, které souvisely se zajišťováním obrany státu. Sem patřila těžba uhlí, hutnictví, železářská a strojírenská výroba (včetně zbrojařství), ale také výroba obuvi či vojenských látek. Právě v textilním průmyslu tato orientace napomohla aspoň částečně odstranění jeho těžkých odbytových problémů. Vojenská výroba byla soustředěna buď přímo ve státních podnicích nebo byla zadávána soukromníkům ve formě státních zakázek.

Překonávání následků krize

Vrcholu v tomto období dosáhla **centralizace kapitálu**. Nejsilnější pozici získal vedle Živnobanky agrární kapitál. Obě kapitálové skupiny se pokoušely prosadit i v politickém životě. Ovlivňovaly také státní aktivity v ekonomice státu. Právě agrární kapitál a Anglo-Pragobanka iniciovaly v letech 1934 a 1936 dvojnásobnou devaluaci koruny, jež podpořila zlevnění československého zboží a ulehčila tak jeho odbyt. Tím se vytvořily příznivější podmínky k vývozu spotřebního a částečně i průmyslového zboží.

Index průmyslová produkce do konce roku 1937, jež byl v ČSR posledním rokem druhého meziválečného cyklu, sice vzrostl, ale nedosáhl už vrcholných hodnot z 20. let. Největšího rozmachu dosáhla těžba černého uhlí, strojírenský, elektrotechnický, chemický, obuvnický průmysl a další odvětví spjatá se zajišťováním obranyschopnosti země. Výstavba obranných opevnění na hranicích země pak přispívala k rozvoji stavebnictví a zvyšovala poptávku po kovech a cementu. Naopak odvětví lehkého průmyslu, která se na tomto úkolu nepodílela, předkrizového oživení už nedosáhla. To byl případ výroby porcelánu, skla či bižuterie. Příznačné pro vývoj československé průmyslové výroby ve 30. letech bylo to, že v souladu se světovým trendem se začala výrazněji prosazovat odvětví těžkého průmyslu (ocelářství, strojírenství či chemický průmysl).

Situace v průmyslu

Na konci roku 1937 došlo k novému zpomalení růstu produkce, které bylo ovlivněno důsledky nové světové krize i rostoucím politickým napětím a jeho dopadem na zahraniční obchod. Na Slovensku nebyl krizový pokles průmyslové výroby tak silný jako v českých zemích. Kromě zvyšování produkce zde ve větší míře docházelo i k výstavbě nových závodů. V roce 1937 pracovalo ve slovenském průmyslu o pětinu více zaměstnanců než v období před krizí. Slovenský průmysl tak začal růst rychleji než český. Nové investice do něj byly přitom podněcovány nízkými mzdami v této části země a vojenskostrategickými hledisky.

Počátky nové krize r. 1937

Na konci 30. let se stále nepodařilo překonat řadu problémů, vyvolaných velkou hospodářskou krizí. Československo byla jednou z mála zemí, jejíž ekonomika nedosáhla na konci 30. let předkrizové úrovně. Přetrvávala také stále značná nezaměstnanost. V roce 1937 bylo v ČSR bez práce stále ještě asi 500 000 lidí. Nezaměstnanost byla silná zvláště v pohraničních oblastech s textilní výrobou a dalším neprosperujícími odvětvími lehkého průmyslu – tedy v oblastech s početnou německou menšinou. Tento fakt prezentovali stoupenci Sudetoněmecké strany Konráda Henleina jako projev diskriminace Němců v Československu a využívali k ho dalšímu zvyšování nacionální nevraživosti. K vyhrocování nacionálních postojů docházelo v důsledku bolestnějších sociálních problémů také na Slovensku.

K ZAPAMATOVÁNÍ 38

V druhé polovině 30. let se podařilo krizový pokles ekonomiky částečně snížit, nicméně v řadě ukazatelů ČSR na rozdíl od řady jiných zemí nedosáhla předkrizové úrovně.

ČSR v 2.
pol. 30. let

TEST A OTÁZKA

- 1.) Co prohlubovalo poválečnou krizi v prvních letech ČSR?
 - a) hospodářské problémy Německa a dalších sousedních zemí
 - b) hospodářská nevyrovnanost jednotlivých částí země
 - c) deflační politika

- 2.) V kterých letech proběhl druhý meziválečný ekonomický cyklus?
 - a) 1929-1937
 - b) 1933-1939
 - c) 1925-1929

- 3.) V kterém odvětví se velká hospodářská krize projevila nejdříve a nejvýrazněji?
 - a) textilní průmysl
 - b) potravinářský průmysl
 - c) chemický průmysl

- 4.) Které z uvedených tvrzení o chování podniků v době krize **neplatí**?
 - a) mezi podniky docházelo k častějšímu uzavírání monopolních dohod
 - b) podniky protestovali proti vládnímu návrhu na zkrácení pracovní doby
 - c) podniky většinou navýšovaly investiční výdaje

- 5.) Uveďte alespoň tři opatření vlády, jež měly přispět k překonání důsledků krize?

ŘEŠENÍ A ODPOVĚDI

1.) c, 2.) a, 3.) a, 4.) c, 5.) kartelový zákon, devalvace koruny, protekcionistická opatření (zvýšení celních sazeb)

SHRnutí KAPITOLY PODNIKÁNÍ A HOSPODÁŘSKÉ CYKLY ČS. EKONOMIKY MEZI VÁLKAMI**Shrnutí kapitoly**

V meziválečném období proběhly dva ekonomické cykly (v letech 1920-1929 a v letech 1929-1937), jež výrazně ovlivnily také hospodářský vývoj v první ČSR. Jednotlivé fáze ekonomických cyklů se zde projevily zpravidla o něco později než ve většině ostatních zemí.

První ekonomický cyklus začal v ČSR v roce 1921 krizí z nadvýroby, již zde prohlubovala také deflační politika.

K největšímu hospodářskému rozmachu v meziválečném Československu došlo v letech 1924-1929. Hospodářskou konjunkturu v tomto období charakterizovalo oživení exportu i vnitřního trhu, následný příliv investic do výroby, rozmach obchodu a snížení nezaměstnanosti.

Ekonomický rozmach v první ČSR stejně ve světě zastavila velká hospodářská krize, jež se do ostatních zemí rozšířila z USA po krachu na newyorské burze v roce 1929.

Krize v ČSR naplno vypukla v roce 1931 po krachu velkých německých a rakouských bank, svého vrcholu zde dosáhla o dva roky později.

Projevila se především poklesem průmyslové výroby, poklesem exportu, problémy v zemědělství a masivní nárůstem nezaměstnanosti.

Některé podniky (zvláště Baťovy závody) se odbytové problémy po vypuknutí krize snažily úspěšně překonat dalším navyšováním investičních nákladů. V případě většiny podniků byly však tyto náklady nedostatečné.

Stát se důsledkům krize snažil čelit podporou monopolizace, omezováním dovozu a od roku 1934 opakovanou devalvací koruny, prosazovanou pozdějším guvernérem Národní banky československé Karlem Englišem a částí agrární strany.

Dopady krize na jednotlivé oblasti země byly velmi diferencované, nejtěživěji se krize projevila na Slovensku a v pohraničních oblastech s většinovým německým obyvatelstvem. Tím přispěla k radikalizaci místního obyvatelstva a posílila pozici extrémistických hnutí.

V druhé polovině 30. let došlo k jistému oživení československého hospodářství, to však na rozdíl od většiny ostatních zemí nedosáhlo předkrizové úrovně.

PRŮVODCE STUDIEM 34

Další kapitola přinese bilanční pohled na úroveň československé ekonomiky v meziválečném období, především ve srovnání s ostatními evropskými státy.

9 BILANCE HOSPODÁŘSKÉHO VÝVOJE V ČSR V LETECH 1918-1938 A MEZINÁRODNÍ SROVNÁNÍ

RYCHLÝ NÁHLED DO PROBLEMATIKY KAPITOLY BILANCE HOSPODÁŘSKÉHO VÝVOJE V ČSR V LETECH 1918-1938 A MEZINÁRODNÍ SROVNÁNÍ

Výsledky československé ekonomiky v mezinárodním kontextu – srovnání československého hospodářství s ekonomikami vyspělých států, objem průmyslové výroby a výše HDP jako měřítka hospodářské prosperity, vztah mezi domácím a zahraničním kapitálem, podíl zahraničního kapitálu v českých podnicích

**Rychlý
náhled**

Celková bilance československé ekonomiky v meziválečném období – výsledky v jednotlivých odvětvích a oborech, zapojení první ČSR do světové ekonomiky, obecná charakteristika meziválečného Československa z hlediska jeho hospodářské prosperity.

CÍLE KAPITOLY BILANCE HOSPODÁŘSKÉHO VÝVOJE V ČSR V LETECH 1918-1938 A MEZINÁRODNÍ SROVNÁNÍ

Po úspěšném a aktivním absolvování této KAPITOLY

Budete umět:

- Posoudit celkovou úroveň československé ekonomiky v meziválečném období
- Srovnat ekonomickou vyspělost první republiky s ostatními evropskými státy
- Charakterizovat hlavní nedostatky ekonomiky první ČSR

**Budete
umět**

Získáte:

- Znalosti o úrovni první ČSR podle hlavních ekonomických měřítek
- Představy o specifikách podnikání v době první republiky

Získáte

Budete schopni:

- Vysvětlit příčiny hospodářských nedostatků v jednotlivých odvětvích
- Objasnit vztah mezi domácím a zahraničním kapitálem
- Vysvětlit obecné příčiny podnikatelských úspěchů a neúspěchů v meziválečném Československu

**Budete
schopni**

ČAS POTŘEBNÝ KE STUDIU

Celkový doporučený čas k prostudování KAPITOLY je 90 minut.

KLÍČOVÁ SLOVA KAPITOLY BILANCE HOSPODÁŘSKÉHO VÝVOJE V ČSR V LETECH 1918-1938 A MEZINÁRODNÍ SROVNÁNÍ

Index růstu průmyslové výroby, hrubý národní produkt, hrubý národní důchod, infrastruktura, domácí a zahraniční kapitál, podnikatelé.

Klíčová slova

PRŮVODCE STUDIEM 35

V úvodní části této kapitoly si ukážeme, jaká byla ekonomická situace první republiky ve srovnání s vyspělými evropskými státy.

9.1 Ekonomická situace první ČSR v mezinárodním srovnání

Meziválečné Československo patřilo do skupiny 10-12 zemí, v nichž průmysl jako zdroj obživy postupně převážil nad zemědělstvím. Ve srovnání s ostatními státy střední Evropy proběhla v ČSR nejrychleji poválečná rekonstrukce, což vytvořilo příznivé předpoklady pro další hospodářský růst. Od roku 1924 nastalo v ČSR stejně jako v celé Evropě období všestranného růstu. K jisté ztrátě získaných pozic došlo po roce 1929, což souviselo především s mimořádnou hloubkou a délkou velké hospodářské krize.

Jedním z měřítek hospodářské prosperity je **objem průmyslové výroby**. V tomto směru Československo sice zaostávalo za nejvyspělejšími zeměmi, ale do roku 1929 zaujímalo lepší pozici než jiné velké země západní Evropy. Index růstu průmyslové výroby ČSR v té době byl 125, což bylo sice výrazně méně než v USA (index 181) a Francii (142), ale na druhé straně ČSR v tomto ohledu předstihovala Německo (index 117) i Velkou Británii (index 103). Situace se poněkud změnila ve 30. letech. Index růstu průmyslové výroby ČSR klesl na 120, zatímco v jiných zemích naopak stoupl (Německo – index 134, Velká Británie – index 126). Na světové průmyslové produkci se Československo podílelo v roce 1929 asi 1,6% (to bylo 10. místo na světě), v roce 1937 jeho podíl klesl na 1,3%. Příznivější průběh měl v Československu vývoj hrubého domácího produktu. Československo v roce 1929 předstihlo s indexem 152 Francii (index 138), Velkou Británii (index 107) i Německo (index 99). Z velkých zemí zaostávala první republika za USA, kde index HDP v té době dosáhl hodnoty 154. Na konci 30. let růstový index HDP v ČSR klesl jen o dva body a stále byl vyšší než index uvedených evropských zemí. Zde však v některých případech HDP ve srovnání s rokem 1929 výrazně vzrostl – např. v Německu dosáhl index 135 bodů, ve Velké Británii pak vzrostl na 122.

Stejně jako v hospodářsky vyspělých zemích se i v Československu při tvorbě HDP zvýšil podíl dopravy, obchodu a soukromých a veřejných služeb. Podíl průmyslu a stavebnictví se udržoval zhruba na stejné úrovni (42, 3%), zatímco podíl zemědělství klesl na 17, 4%. Ve srovnání s Německem, Rakouskem i hospodářsky vyspělými zeměmi západní Evropy v ČSR zaostával podíl terciárního sektoru. Při hodnocení ekonomické vyspělosti Československa v době meziválečné nelze jako rozhodující kritéria brát absolutní ukazatele, jako např. objem vyrobeného zboží, jeho množství či celkovou hodnotu. Tyto absolutní ukazatele totiž překrývají problém nižší produktivity práce, nižší efektivity výroby a odbytu či horší kvality zboží. Nižší kvalitu bylo možno statisticky dohnat extenzivními prostředky – tedy množstvím produkce. **Skutečnou vypovídací hodnotu mají proto ukazatele poměrné jako jsou hodnota národního důchodu na hlavu, hodnota zahraničního obchodu na hlavu** atd. Podle těchto poměrných ukazatelů se první republika ekonomicky řadila k zemím, jakými byly v té době Norsko, Finsko či Rakousko, čili ke středně vyspělým státům. Podle retrospektivních analýz OSN z roku 1948 Československo na konci 30. let na základě národního důchodu přepočteného na jednoho obyvatele (170 US dolarů na osobu) zaujímal 14. místo v Evropě a zřejmě 18.-20. místo ve světě. Více než dvojnásobný národní důchod z evropských zemí zaznamenaly Velká Británie, Švýcarsko a Švédsko. Ve srovnání s nejvyspělejšími státy bylo v Československu slaběji rozvinuto strojírenství, chemický, elektrotechnický a elektrárenský průmysl. Příznivější pozice než průmysl a výrobní řemesla zde získala v porovnání s ostatními evropskými státy zemědělská výroba.

Úroveň čs. ekonomiky podle HDP

K ZAPAMATOVÁNÍ 39

Na základě pozdějších odhadů zaujímal meziválečné Československo podle výše HDP 14. místo ve světě a 18.-20. místo ve světě. Řadilo se ke středně vyspělým státům, jakými byly v té době Norsko, Finsko či Rakousko.

Pozice ČSR podle výše HDP

Důležitým měřítkem hospodářské vyspělosti meziválečné ČSR je také **rozvinutost tzv. infrastruktury** (zásobování elektřinou, vodárenství, kanalizace, doprava, bydlení, zásobování, veřejná bezpečnost, zdravotnictví, výchova, bankovníctví a pojišťovnictví, veřejná správa a soudnictví atd.). Podle celkových ukazatelů infrastruktury bylo Československo v roce 1929 na 19. místě a v roce 1937 na 18. místě žebříčku, kam byli mimo evropských zemí zahrnuti také USA, Nový Zéland, Kanada a Japonsko. Celkové výsledky ČSR ovlivňovala v tomto směru rozdílnost jednotlivých částí země. Z hlediska sociálních poměrů a celkové životní úrovně obyvatelstva zaznamenalo Československo poněkud horší výsledky než v hospodářské oblasti. Zvláště patrné se to projevilo vyšší reálných mezd. Podle údajů Mezinárodního úřadu práce v Ženevě z let 1925 a 1929 Praha zaostávala výrazně velikostí kupní síly průměrných reálných mezd dělnictva za hlavními městy nejvyspělejších zemí ve světě i v Evropě (v USA, Kanadě a Austrálii byly mzdy až o 200-300% vyšší, ve Švédsku, Nizozemí a Velké Británii byly vyšší o 70-100%). V ČSR byla rovněž nižší průměrná délka života. V zemích západní a střední Evropy dosahovala ve 30. letech 57-62 let, naproti tomu v Československu to bylo 53,5 roku.

PRŮVODCE STUDIEM 36

Ekonomickou situaci v první republice charakterizovalo rovněž postavení zahraničního kapitálu. V této části si proto přiblížíme, jakou roli hrál v hospodářství meziválečného Československa a jaké byly jeho vztahy s kapitálem domácím.

9.2 Vztah mezi domácím a zahraničním kapitálem

V ekonomice první republiky se prosazoval především domácí kapitál, nezanedbatelné pozice však získal rovněž kapitál zahraniční. Podíl domácího kapitálu na akciových společnostech v ČSR dosáhl 60 % (ve veškerém podnikání v zemi jeho podíl přesáhl zřejmě 70%). Zbytek se nacházel v rukou zahraničního kapitálu, jež pocházel především z Velké Británie, Francie a Rakouska. Britský kapitál se na zahraniční kapitálové účasti v ČSR podílel ke konci roku 1937 30, 8%, francouzský kapitál 21, 4% a rakouský 19, 1%. Zahraniční kapitál a jeho investoři se přitom zaměřovali především na kapitálově nejsilnější české společnosti.

**Pozice
zahraničního
kapitálu**

K ZAPAMATOVÁNÍ 40

V první ČSR se v rámci zahraniční kapitálové účasti prosazoval především kapitál britský, francouzský a rakouský.

**Zahraniční
kapitál**

Zahraniční kapitál se prosadil především ve výrobě železa a oceli. Zde v roce 1937 tvořil 64% celkového akciového kapitálu. Britský, francouzský, ale také německý kapitál získal pozice také ve třech největších železářských koncernech v ČSR – Vítkovickém horním a hutním těžířstvem, Báňské a hutní společnosti a Pražské železářské společnosti. Největší koncern báňského a hutního průmyslu v ČSR Vítkovické horní a hutní těžířstvo ovládaly dvě finanční skupiny ze zájmové sféry mezinárodního obchodního domu Rothschildů, zatímco československému kapitálu se do Vítkovic nepodařilo proniknout ani nejmenším podílem. Základní kapitál těžířstva se skládal ze sta kuksů (podílů), jež do začátku 30. let držely napůl vídeňské bankéřské rodiny Rothschildů a Gutmannů. Ty si napůl dělily rovněž zisk. Postupně se však těžířské řízení Vítkovic přesunulo z Vídně do rukou pařížské větve Rothschildů.

**Podíl za-
hraničního
kapitálu
v průmyslu**

Důležité pozice měl zahraniční kapitál rovněž ve strojírenském průmyslu. Zde byl nejvýznamnější podíl francouzského železářského a zbrojařského koncernu Schneider-Creuzot na Škodových závodech. K převodu akcií Škodových závodů do Schneiderova koncernu došlo už na konci září 1919. Za touto kapitálovou transakcí stály jednak strategické záměry francouzské zahraniční politiky ve střední Evropě a jednak snaha prezidenta T. G. Masaryka a ministra zahraničí E. Beneše upevnit spojení s Francií, které bylo vnímáno jako záruka československé bezpečnosti. Schneiderův koncern určoval po celou dobu první republiky hlavní linii výrobní, obchodní a finanční politiky Škodových závodů. Francouzský vliv postupně relativně slábl, zvláště při zvyšování celkového akciového kapitálu. Přesto si nadále udržoval rozhodující vliv

na chod závodů jako největšího průmyslového podniku v ČSR, jehož ovládnutím získal také důležitý opěrný bod k další expanzi ve střední a jihovýchodní Evropě. V chemickém průmyslu dominoval podíl belgického koncernu Solvay Co, jenž byl propojen se Spolkem pro chemickou a hutní výrobu v Ústí nad Labem. Vliv v tomto odvětví získal ale také britský a francouzský kapitál i německý koncern I. G. Farben-Industrie.

Československý kapitál se naproti tomu v zahraniční uplatňoval pomaleji a obtížněji. Pro-sazovat se zde začal zhruba od druhé poloviny 20. let a to zejména v Jugoslávii, Rumunsku, Bulharsku a Polsku. Přibližně jednu třetinu vyvezeného kapitálu tvořily státní půjčky, jejichž cílem bylo především upevnit spojení se zeměmi Malé dohody (Jugoslávie, Rumunsko). Na vývozu kapitálu z ČSR se podílely především velké banky – Živnobanka, Česká eskomptní banka a Anglo-Pragobanka. Kromě nich to byly také velké průmyslové koncerny jako Vítkovické horní a hutní těžištno, Báňská a hutní společnost, Škodovy závody, ČKD, Zbrojovka Brno, Spolek pro chemickou a hutní výrobu a Baťovy závody. Český ani slovenský kapitál nezískal v žádném z odvětví v zemích, kam směřoval, rozhodující vliv.

**Čs. kapitál
v zahraničí**

O vztahu domácího a zahraničního kapitálu vypovídají také osudy českých i slovenských podniků v mezinárodních monopolních seskupeních. Podle odhadů bylo během velké hospodářské krize propojeno v kartely asi 70 % československého průmyslu. Čs. kartely byly pak členy existujících mezinárodních kartelů a jejich výroba tak byla v meziválečném období zapojena do kartelové struktury nejvýznamnějších světových výrobců. Kartelové dohody byly uzavírány především v železářském a strojírenském průmyslu, dále v průmyslu chemickém a elektrotechnickém a potravinářské výrobě. Partnerem Československa v mezinárodních kartelech bylo nejčastěji Německo, poté Rakousko, Francie, Polsko, Velká Británie a další země. Na pozici kapitálu v ČSR v mezinárodních kartelech měl vliv silný tlak mocnějších účastníků dohod. Československý kapitál musel brát ohledy zejména na zájmy kapitálu z Německa, jež se projevovaly mj. vyžadováním účasti německých výrobců na čs. exportních trzích v jihovýchodní Evropě a omezením československých výrobků na trzích západoevropských.

**Vztah
domácího
a zahra-
ničního
kapitálu**

Propojení českého a slovenského kapitálu s kapitálem jiných, zvláště ekonomicky vyspělých zemí bylo významným faktorem, umožňujícím další rozvoj československé ekonomiky v době meziválečné. Díky tomu se dařilo ve větší míře pokrývat kapitálové investice, na něž slabší domácí kapitál nestačil. Současně však příliv zahraničního kapitálu s sebou přinášel řadu vnějších tlaků, při nichž český kapitál musel ustupovat silnějším partnerům a konkurentům. Na konci 30. let navíc chování zahraničního kapitálu začala výrazněji ovlivňovat zostřená politická situace a u řady zahraničních kapitálových skupin se objevily tendence stáhnout se z ohroženého ČSR do mateřských zemí či do jiných bezpečnějších oblastí.

PRŮVODCE STUDIEM 37

Předcházející stránky o vztahu domácího a zahraničního kapitálu naznačily určité slabiny československé ekonomiky v meziválečném období. Na hlavní nedostatky čs. hospodářství se zaměříme v následující části, bilancují ekonomické výsledky v první ČSR.

9.3 Hodnocení československé meziválečné ekonomiky

Ekonomika meziválečného Československa přes řadu příznivých tendencí trpěla řadou nedostatků, s nimiž se musela potýkat prakticky všechna odvětví.

Zemědělství

- rentabilita zemědělské výroby nebyla příliš vysoká, což dokazuje systém agrárních cel, jenž měl chránit domácí zemědělský trh před dovozem agrárních produktů ze zahraničí.

Průmysl

- zde bylo problémem vysoké zadlužení a roztříštěnost výroby. Nedostatkem československého průmyslu byla rovněž malá specializace a pomalý rozvoj nových odvětví, jež zde výrazně zaostávala za vyspělými státy. Průmyslovou výrobu omezovaly rovněž její technické a technologické zaostávání, nedostatek investic, malá koncentrovanost a příliš vysoký podíl rukodělné práce. Tyto limity se odhalily naplno v době velké hospodářské krize.

Doprava

- ve srovnání s nejvyspělejšími zeměmi měla menší výkonnost, provozní efektivitu i rychlost. Nejvýznamnějším dopravním prostředkem zůstávala železnice, jejíž provoz se však nepodařilo zrychlit a zefektivnit na úroveň nejvyspělejších zemí. Podobně zaostávala i silniční a říční doprava. Pomalejší bylo také tempo telefonizace.

Peněžní soustava

- hlavním problémem zde byl nedostatek kapitálu, jenž byl způsoben nehospodárností, rozdrobeností peněžních prostředků, bankovní podnikatelskou strategií a nesnadnou dostupností úvěrů. Trh kapitálu a peněz nepříznivě ovlivňovalo také příliš úzké a téměř jednosměrné spojení bank a průmyslu.

Vnitřní trh

- zde chyběla větší specializace a koncentrace. Prodejní síť tvořily z převážné části drobné živnostenské prodejny. Jejich síť však byla ve srovnání se střední Evropou (s Německem a Rakouskem) méně hustá. Vědecké řízení a racionalizace se rozvíjely jen pomalu a pouze v některých odvětvích.

Na hospodářský vývoj meziválečného Československa nepříznivě působilo také nepříliš šťastné a nepříliš úspěšné **napojení na světovou ekonomiku**. První republika sice usilovala o zahraničněpolitické sblížení se západní Evropou, ekonomicky však zůstávala v rozhodujících oblastech nadále svázáno se zeměmi, jež byly v I. světové válce poraženy – v první řadě s Německem. Právě s Německem a také s Rakouskem spojovaly první ČSR nejdůležitější obchodní, dopravní, kartelové, technické a technologické vazby. Jejich existence měla větší hospodářský význam než přímá kapitálová účast Západu.

Meziválečné Československo tedy patřilo k hospodářsky středně vyspělým zemím. Velká hospodářská krize však zcela odhalila nedostatky a limity jeho ekonomiky. ČSR jako jedna z mála zemí nedosáhla do II. světové války předkrizové úrovně. Oživení československé ekonomiky však v té době komplikovalo narůstající mezinárodní napětí. Při hodnocení hospodářství první ČSR je třeba mít na paměti, že jejímu úspěšnému fungování předcházela realizace nesnadného, ale nezbytného procesu mnohostranné transformace. Ta si vyžádala nejen oddělení československého území od bývalé monarchie, ale také jeho sjednocení, zbudování hospodářské kompaktnosti a přetvoření organizace hospodářského života.

PRŮVODCE STUDIEM 38

Nyní se blíže podíváme na hlavní rysy vývoje podnikání v první republice a ukážeme si, v čem byly jeho přednosti i slabiny.

9.4 Role podnikání v ekonomice první republiky

Vývoj podnikání v meziválečném Československu byl podmíněn všeobecnými rysy tržního hospodářství v té době i specifickou strukturou ekonomiky československého státu a její roli ve středoevropském a evropském kontextu. Podnikání do tohoto objektivního rámce vstupovalo i jako aktivní činitel, jenž svým působením ovlivnil konkrétní průběh ekonomického a sociálního vývoje v první republice. Vznik samostatného státu otevřel českým podnikatelům značné možnosti vzestupu, zároveň ale přinesl i určité potíže, vyplývající z kontinuity některých problematických vývojových rysů ekonomiky českých zemí z doby před první světovou válkou, tak z nové situace, jaká se utvořila po válce v podmínkách zúženého vnitřního trhu a stupňujícího se boje o mezinárodní odbytiště.

Podnikatelé se vymanili z podřízené role, do níž byli zatlačeni konfrontací s vídeňskou a nacionálně německou podnikatelskou elitou, a poprvé se ujali vedoucích pozic v hospodářském životě země. Adaptace českého podnikatelstva na nové podmínky v novém státě však nebyla jednoduchá a vyžádala si určitý čas, nutný k získání zkušeností. Podnikatelé v první republice se museli zároveň vyrovnávat s rostoucí složitostí hospodářských mechanismů. Mnohým kapitálových skupinám v Československu se ve 20. letech podařilo realizovat řadu progresivních prvků v řízení a organizaci výroby. Dosáhly úspěchů v rozvoji techniky, technologie a v celkové racionalizaci práce, v růstu produktivity práce, ve zdokonalování kvality výrobků, ve snižování výrobních nákladů i ve zdokonalování obchodní sítě a služeb. Změny celosvětových trendů ve výrobě si vynutily také posuny v odvětvové skladbě, k nimž však v ČSR docházelo s jistým zpožděním ve větší míře až ve 30. letech. Postupně také pokročila koncentrace výroby a kapitálu, zintenzivnily vzájemné vztahy mezi podniky, i mezi podniky a státem. Nejprogresivnější podniky, zvláště z českých zemí, se staly respektovanými partnery světového obchodu.

Mezi podnikateli v první ČSR se prosadila řada špičkových manažerů, jež dovedli své firmy k pronikavým výsledkům. K nejvýznamnějším českým podnikatelům patřili bezesporu **bratři Baťové**, jež stáli v čele světoznámých obuvnických závodů ve Zlíně. Vůdčí postavou podniku v jeho prvních desetiletích byl Tomáš Baťa (1876-1932), jenž už v roce 1894 založil spolu se svými sourozenci malou obuvnickou firmu. Po několika letech provozu Baťův závod ovládl trh s obuví v celém Rakousku-Uhersku. Na základě svých zkušeností z cest po USA, kde pracoval jako řadový dělník, začal Tomáš Baťa budovat moderní podnik opírající se o nejnovější provozní a organizační principy ze zahraničí. V Baťově továrně byla např. poprvé v českých zemích zavedena pásová výroba a zcela nově zde začal být také zdůrazňován význam reklamy a marketingu. Na postu starosty Zlína (od roku 1923) se Tomáš Baťa zasloužil také o jeho výstavbu a ve velké míře investoval i do dalších oblastí. Pod jeho vedením závody na přelomu 20. a 30. let vyráběly 100 000 párů obuvi denně. V roce Tomáš Baťa tragicky zahynul při letecké nehodě a novým šéfem podniku se stal jeho nevlastní bratr Jan Antonín (1898-1965), jenž ve firmě pracoval od svých 14 let. J. A. Baťa rozvíjel metody řízení svého předchůdce a za jeho vedení podnik dále expandoval. V roce 1947 byl J. A. Baťa obviněn a za údajnou kolaboraci s nacisty byl odsouzen v nepřítomnosti na 15 let těžkého žaláře. Už za války odjel do jižní Ameriky, kde také prožil zbytek života. Baťovy závody měly v československých podmínkách výjimečné postavení a staly se inspirací i pro řadu ostatních úspěšných podniků.

Nejúspěšnější čeští podnikatelé

K dalším výrazným a úspěšným podnikatelům náleželi manažer Škodových závodů **Karel Loewenstein**, obchodní ředitel Poldi Kladno **Franz Hummelberger**, jeden z „otců“ pozdějšího ČKD **Emil Kolben**, šéfové firmy Koh-i-noor **Jindřich Waldes** a **Hynek Puc**, šéfové textilní podniků v Prostějově **Arnošt Rolný** a **Jan Nehera**, **Jaroslav Babka** a další. Všichni tito podnikatelé se vyznačovali mimořádnými organizačními nadáními i schopností vytvořit silné odborné zázemí, o než se mohli opírat. Rovněž prokázali politicko-diplomatické schopnosti v konfrontaci se státními zájmy.

Základnu podnikatelských aktivit v zemi tvořily ovšem malé a střední podniky, které zaměstnávaly také většinu dělnictva. Ty však mnohdy neměly náležitě technické vybavení a výroba v nich byla jen minimálně mechanizována a elektrizována. Přetrvával vysoký podíl manuální práce, i když solidní a velmi zručné. Navíc malé podniky řídil často management s nedostatečným vzděláním, malým rozhledem a bez potřebných zkušeností. Uvedené osobnosti tak byly spíše výjimkou potvrzující pravidlo. Většímu rozvoji podnikání v meziválečném Československu chybělo více času a rychlejší proces koncentrace a modernizace.

Limity podnikání v ČSR

DALŠÍ ZDROJE

I tentokrát lze využít další literaturu. Komplexní pohled na výsledky československé ekonomiky v meziválečném období nabízí níže uvedená práce.

KUBŮ, Eduard; PÁTEK, Jaroslav a kol. Mýtus a realita hospodářské vyspělosti Československa mezi světovými válkami. Praha: Karolinum, 2000, 439 s. ISBN 80-7184-716-X.

TEST A OTÁZKA

- 1.) Které ukazatele nejlépe charakterizují ekonomickou úroveň první ČSR?
 - a) kupní síla obyvatelstva
 - b) objem průmyslové výroby
 - c) hodnota národního důchodu na jednoho obyvatele

- 2.) Z které země do ČSR směřoval největší příliv zahraničního kapitálu?
 - a) Rakousko
 - b) Velká Británie
 - c) Francie

- 3.) Co bylo typické pro vývoz domácího kapitálu?
 - a) více než polovinu vývozu tvořily státní půjčky
 - b) směřoval především do zemí jihovýchodní Evropy
 - c) v některých odvětvích v zahraničí získal dominantní vliv

- 4.) Jmenujete nejúspěšnější české podnikatele.

ŘEŠENÍ A ODPOVĚDI

1.) c, 2.) b, 3.) b, 4.) Bratři Baťové, Emil Kolben, Karel Loevenstein, Franz Hummelberger, Arnošt Rolný, Jaroslav Brouk a Jaroslav Babka atd.

SHRnutí KAPITOLY BILANCE HOSPODÁŘSKÉHO VÝVOJE V ČSR V LETECH 1918-1938 A MEZINÁRODNÍ SROVNÁNÍ*Shrnutí kapitoly*

Meziválečné Československo patřilo na základě poměrných ekonomických ukazatelů ke středně vyspělým státům jako bylo tehdy Finsko či Rakousko.

Výsadní pozice v jeho ekonomice držel domácí kapitál. Prosazoval se zde však i zahraniční kapitál, jenž pocházel v největší míře z Velké Británie, Francie a Rakouska. Československý kapitál se nejvýrazněji prosazoval v Jugoslávii, Rumunsku, Bulharsku a Polsku. V zahraničí však v žádném z odvětví, kam směřoval, nezískal dominantní vliv.

Roli podnikání v první ČSR zpočátku charakterizoval přechod českých podnikatelů z podřízeného postavení do vedoucích pozic v hospodářském životě země.

Mezi českými podnikateli se v době meziválečné prosadila řada osobností, kteří svým organizačním nadáním, zkušenostmi ze zahraničí i obchodním talentem dokázali dostat své podniky na mezinárodní úroveň. Základnou československého podnikání v té době byly však malé a střední podniky, jejichž rozvoj omezoval nedostatečné technické vybavení i malé zkušenosti a nízké vzdělání jejich managementu.

PRŮVODCE STUDIEM 39

Předchozí kapitolou jsme uzavřeli oddíl věnovaný hospodářskému vývoji v období tzv. první republiky. Její historie se uzavřela na podzim 1938 v důsledku přijetí mnichovské dohody. V následující kapitole se zaměříme na hospodářské důsledky „Mnichova“ a podrobněji rozebereme dopad následné nacistické okupace na ekonomiku českých zemí a Slovenska.

ODMĚNA A ODPOČINEK*Odměna a odpočinek*

Poté, co jsme uzavřeli blok věnovaný první republice, je čas dát si další pauzu. Než se pustíte do studia následující kapitoly, dopřejte si zasloužený oddech.

10 EKONOMIKA V ČESKÝCH ZEMÍCH A NA SLOVENSKU V LETECH 1938-1945

RYCHLÝ NÁHLED DO PROBLEMATIKY KAPITOLY EKONOMIKA V ČESKÝCH ZEMÍCH A NA SLOVENSKU V LETECH 1938-1945

České hospodářství po odstoupení pohraničních území – politické, ekonomické a sociální důsledky Mnichovské dohody, odliv západního kapitálu, změny hospodářské politiky pomnichovských vlád.

**Rychlý
náhled**

Hospodářské důsledky nacistické okupace – vznik Protektorátu a začleňování ekonomiky českých zemí do systému centrálně řízeného válečného hospodářství nacistického Německa, konkrétní projevy centrálně řízené ekonomiky, jejich vliv na podnikání, germanizace a pronikání říšskoněmeckého kapitálu, situace v obsazeném území a na Slovensku.

CÍLE KAPITOLY EKONOMIKA V ČESKÝCH ZEMÍCH A NA SLOVENSKU V LETECH 1938-1945

Po úspěšném a aktivním absolvování této KAPITOLY

Budete umět:

- Shrnout hospodářské důsledky Mnichovské dohody
- Určit hlavní rysy ekonomického vývoje v tzv. Protektorátu Čechy a Morava
- Charakterizovat dopady politických změn v letech 1938-1945 na vývoj podnikání v českých zemích

**Budete
umět**

Získáte:

- Znalosti o hlavních tendencích hospodářské politiky v českých zemích v době pomnichovské a v průběhu nacistické okupace
- Představy o konkrétních formách začleňování protektorátní ekonomiky do systému centrálně řízeného válečného hospodářství nacistického Německa

Získáte

Budete schopni:

- Vysvětlit záměry nacistické hospodářské politiky v českých zemích a na Slovensku
- Popsat rozdíly v hospodářské situaci Protektorátu a samostatného Slovenského státu

**Budete
schopni**

ČAS POTŘEBNÝ KE STUDIU

Celkový doporučený čas k prostudování KAPITOLY je 120 minut.

KLÍČOVÁ SLOVA KAPITOLY EKONOMIKA V ČESKÝCH ZEMÍCH A NA SLOVENSKU V LETECH 1938-1945

Mnichovská dohoda, Protektorát, německé velkoprostorové hospodářství, válečná ekonomika, celní unie, úřady práce, militarizace, říšskoněmecký kapitál, germanizace, arizace, Göringův koncern, Sudety, Slovenský stát, tajný protokol o hospodářské a finanční spolupráci, Slovenské národní povstání.

Klíčová slova

PRŮVODCE STUDIEM 40

Mnichovská dohoda v roce 1938 ukončila téměř dvacetiletou existenci první republiky. Československo sice zatím neztratilo zcela svou samostatnost, přišlo ale o své přirozené hranice. V úvodní části této kapitoly si ukážeme, jaké byly konkrétní hospodářské důsledky obsazení pohraničních území a jaké tendence se projevovaly v ekonomice pomnichovské ČSR.

10.1 Hospodářské důsledky mnichovské dohody

Na konci 30. let se Československo ocitlo v přímém ohrožení útoku ze strany nacistického Německa. Jako nástroje k rozbití Československa hodlal Hitler využít místní německou menšinu, jejíž převážná část se od poloviny 30. let hlásila k autonomistické Sudetoněmecké straně Konrada Henleina. Hitler nastolil sudetoněmeckou otázku jako mezinárodní problém a deklaroval odhodlání zabránit všemi prostředky další údajné diskriminaci Němců v ČSR. Západní mocnosti ve snaze zamezit válce za každou cenu znovu Hitlerovi ustoupily a **29. září 1938** na konferenci v Mnichově souhlasily s německými územními požadavky vůči ČSR. Československá vláda odmítla i pod tlakem územních nároků Polska a Maďarska sama bez svých spojenců vstoupit do války a diktát velmocí přijala. Současně ustoupila i ultimátu Polska z téže doby a vzdala se v jeho prospěch Těšínska. Po tzv. vídeňské arbitráži z počátku listopadu 1938 také Maďarsko obsadilo část jižního a východního Slovenska a Podkarpatské Rusi.

Mnichovská dohoda

Československo tak přišlo o 30% svého území a třetinu obyvatel. Územní ztráty měly také těžké hospodářské důsledky. V obsazených územích zůstaly dvě pětiny průmyslové kapacity. Velmi těžce byla poškozena např. těžba uhlí. Záborem území v severních Čechách bylo ztraceno až 97% těžby hnědého uhlí a v důsledku obsazení Těšínska pak republika ztratila více než polovinu těžby černého uhlí. Ztraceno bylo 39,7 % všech větších průmyslových závodů, v záboru zůstaly mj. velké hutní a strojírenské podniky v Třinci, Bohumíně, Kopřivnici, Svinově či Chomutově a také chemické závody v severních Čechách a na Ostravsku. Československo přišlo také o velkou část svých energetických zdrojů a značně postižena byla také některá odvětví jeho lehkého průmyslu (textilní průmysl ztratil 63% své kapacity a potravinářský 54% své kapacity). Ztraceny byly také velká část výroby keramiky, výroba bižuterie na Jablonecku i dřevařské závody v severozápadních Čechách. Jen v českých zemích zůstalo v záboru 42% lesní plochy.

**Ztráty ČSR
po Mnichově**

K ZAPAMATOVÁNÍ 41

Podle rozhodnutí Mnichovské dohody z 30. září 1938 se musela ČSR ve prospěch Německa vzdát pohraničních území v českých zemích – tzv. Sudet. Na základě dalších jednání muselo odstoupit další území Polsku (Těšínsko) a Maďarsku (část východního a jižního Slovenska a Podkarpatské Rusi). Celkem přišla o 30 % svého území a třetinu obyvatel.

Mnichovská dohoda

Obsazením pohraničních území byla poškozena také bankovní soustava. Všechny významné banky a spořitelny ztratily své pobočky, jež většinou získaly říšskoněmecké bankovní domy. Zemědělství na tom bylo poněkud lépe než průmysl, přesto i zde došlo k nezanedbatelným škodám. V obsazených územích zůstalo 33 % orné půdy, pomnichovské Československo zůstalo přesto soběstačné v produkci hlavních obilnin: pšenici, ječmenu, žitu a ovsu. Pěstování některých jiných plodin naproti tomu pokleslo. S velkými ztrátami se muselo vyrovnávat ovocnářství, vinařství a především výroba chmele.

Další ztráty

Rozrušen byl dopravní systém státu. Zábor přešel prakticky všechny hlavní železniční trati. Ze 14 000 km železničních tratí zůstalo republice použitelných jen 8 800 km. Navíc se ČSR musela vzdát velké části svého železničního parku. Přerušením klíčových komunikací přivodily těžké problémy některým důležitým průmyslovým oblastem (např. plzeňské a ostravské). V tomto směru se jednoznačně projevovaly záměr nacistického Německa přerušit nejdůležitější tratě, spojující vnitrozemí s pohraničními oblastmi a zahraničím. Při obsazování tak hrály často hlavní roli strategické zájmy a do německého záboru se tak dostávaly nezřídka i ryze české obce. Hitlerovým cílem bylo Československo co nejvíce oslabit a dostat pod svůj vliv.

**Ztráty
v dopravě**

Československo se po Mnichově skutečně postupně ocitlo ve mocenskopolitické a ekonomické sféře nacistického Německa. Demokratický systém první republiky se zhroutil, Masarykův nástupce Beneš abdikoval a posléze emigroval. Začala **krátká existence tzv. druhé republiky**, v jejímž průběhu se ve společnosti začaly prosazovat fašizující tendence. K ještě výraznějšímu posunu směrem k autoritativnímu režimu došlo na Slovensku, které stejně jako Podkarpatská Rus získalo autonomii. Země byla oficiálně přejmenována na Česko-Slovenskou republiku. Významně se změnila celá politická scéna. Dosavadní politické strany formálně ukončily svou činnost a v českých zemích se nejsilnější politickou silou stala nově utvořená Strana národní jednoty, v níž dominovali agráři. Na Slovensku moc do svých rukou soustředila Hlinkova slovenská ľudová strana v čele s Josefem Tisem. Novým prezidentem byl na konci listopadu zvolen někdejší předseda Nejvyššího soudu Emil Hácha.

**Politické
změny**

K ZAPAMATOVÁNÍ 42**Druhá republika**

Mnichovská dohoda vedla ke zhroucení dosavadního demokratického systému první republiky. Období, které následovalo po Mnichovu, je nazýváno jako tzv. druhá republika a jejím charakteristickým rysem byl posun k autoritativnímu režimu. Zásadní změnou bylo také vyhlášení autonomie na Slovensku i na Podkarpatské Rusi.

Sociální důsledky a změny ekonomiky

Obsazení pohraničních území mělo i těžké sociální důsledky. Do vnitrozemí přišlo více než 200 000 uprchlíků a odvolaných státních zaměstnanců z odtržených oblastí, jejichž příchodem vzrostla dále nezaměstnanost. Také vnitřní fungování ekonomiky bylo důsledky mnichovské dohody silně zasazeno. Územní změny výrazně narušily a v některých případech zcela přetrhaly výrobní a odbytové vztahy mezi podniky. Zúžil se vnitřní trh a zanikly dlouhodobé ekonomické vazby mezi vnitrozemím a pohraničím. Pod silným německým vlivem se československý odbyt začal orientovat na německé trhy, jejichž podíl na počátku roku 1939 dosáhl 40% celkového zahraničního obchodu. Naopak vývoz do západních zemí klesal vinou celkové politické nejistoty i růstu výrobních nákladů při neměnném kurzu koruny. V některých oblastech začal bojkot československého zboží jako reakce na sílící antisemitismus. Celkový obrat zahraničního obchodu se sice zmenšil, ale podařilo se zachovat mírně aktivní obchodní bilanci. Nastaly ovšem zásadní změny ve zbožové struktuře dovozu. Ve větší míře se dovážely hotové průmyslové výrobky a naopak poklesl podíl dovozu surovin.

Kapitálové změny

Změny, vyvolané důsledky mnichovské dohody, se výrazně dotkly i vlastnické sféry. Český kapitál z pohraničí byl postupně vytlačen a na jeho místo se nevybíravým způsobem prosazoval kapitál německý. Ten začal ve větší míře pronikat i do okleštěného Československa. Na druhé straně nastal pozvolný odliv západního kapitálu. Např. francouzští podílníci odprodali svou účast ve Škodových závodech Čs. zbrojovce Brno a tím se zde upevnila pozice státu. Na počátku března 1939 také Rothschildové a Guttmanové prodali Vítkovické horní a hutní těžířstvo. Právě židovští podnikatelé se cítili stále více ohroženi a proto se snažili o přesun svého majetku do západních zemí.

K ZAPAMATOVÁNÍ 43**Odliv západního kapitálu**

Jedním z hospodářských důsledků Mnichovské dohody byl odliv západního a židovského kapitálu. Z obsazeného pohraničí byl vytlačen český kapitál, místo něhož se zde začal prosazovat kapitál německý.

14.-15. března 1939

Autoritativní tendence nové československé vlády se projeví i posílením role státních zásahů do ekonomiky. Éra druhé republiky se tak stala obdobím postupného nástupu systému řízeného hospodářství. Objevily se snahy o centralizaci v různých oblastech podnikání a chystaly se projekty povinných organizací v jednotlivých odvětvích hospodářství. Tyto záměry byly realizovány až po 15. březnu 1939, kdy bylo začleňování českých zemí do mocenské sféry nacistického Německa završeno. Z německé iniciativy vyhlásili slovenští představitelé **14. března 1939 samostatný Slovenský stát** a o den později byl prezident Hácha donucen souhlasit s obsazením českých zemí německým vojskem. Den nato byl vyhlášen **Protektorát Čechy a Morava**. Prezident zůstal sice ve své funkci a dále fungovala i protektorátní vláda, ovšem skutečnou moc v rukou držela okupační správa v čele s říšským protektorem. Podkarpatská Rus byla obsazena Maďarskem a každá z částí bývalého Československa se tak do roku 1945 vyvíjela odlišným způsobem.

K ZAPAMATOVÁNÍ 44

15. března 1939 byly české země obsazeny Německem a příští den zde byl vyhlášen Protektorát Čechy a Morava. Na Slovensku vznikl samostatný stát, vystupující v roli německého spojence. Podkarpatská Rus byla obsazena Maďarskem.

**Protektorát
Čechy a
Morava**

PRŮVODCE STUDIEM 41

Nyní se zaměříme na hospodářský vývoj českých zemí v době nacistické okupace a podrobně si ukážeme, jakým způsobem byly protektorátní hospodářství začleňováno do válečné ekonomiky nacistického Německa.

10.2 České hospodářství v době centrálně řízené ekonomiky za nacistické okupace

České země se staly přímou součástí politického a ekonomického systému Hitlerova Německa. To tak mohlo využít především jeho průmyslový potenciál a přeměnit je v jednu ze svých hlavních zbrojiren. Vedle zbrojovek byly pro Německo přínosem i závody hutnického, strojírenského a chemického průmyslu, které mohly rychle převzít válečnou výrobu. Brzy po vzniku Protektorátu začalo být české hospodářství podřízováno centrálně řízené německé válečné ekonomiky. Začlenění české ekonomiky do válečného řízeného hospodářství mělo umožnit její militarizaci a exploataci a tím přispět k hospodářské soběstačnosti Německa. Systém centrálně řízené ekonomiky v Protektorátu začal prosazovat už v březnu 1939, kdy bylo rozhodnuto o dosazování tzv. důvěrníků (treuhänderů – „správců věrné ruky“) do významných či opuštěných podniků. Tím měl být zajištěn vliv nacistů na chod důležitých závodů.

Centrální řízení se projevovalo v mnoha oblastech. **Podřízena mu byla průmyslová výroba a také oběh zboží.** V průmyslových závodech byl stanoven přesný výrobní program a centrálně byly přidělovány zakázky, suroviny, polotovary i paliva. **Pod tvrdou kontrolou se ocitlo rovněž zemědělství.** Podle vládního nařízení ze září 1939 se ministerstvu zemědělství dostalo širokých pravomocí, díky nimž mohlo rozhodovat o výrobě, výkupu, distribuci a skladování zemědělských produktů. Byl zaveden systém povinných dodávek pro určené podniky a organizace. Rolníci tak museli odprodávat celou svou produkci za nevýhodné úřední ceny a mohli si ponechávat jen část své produkce pro vlastní spotřebu. Tím byl de facto likvidován volný prodej zemědělských produktů.

**Centrální
řízení
ekonomiky**

Centrálně regulován byl rovněž zahraniční obchod a platební styk. Při ministerstvu průmyslu byly zřízeny zvláštní dozorcí úřadovny, které povolovaly veškerý vývoz a značnou část dovozu. V roce 1940 byla zřízena Českomoravská úřadovna pro dovoz a vývoz výrobků hospodářství vyživovacího a zemědělského, která měla zajišťovat obchod se zemědělskými produkty. Nová úřadovna byla podřízena přímo říšskému protektoratu. Zahraniční obchod byl usměrněn zcela podle potřeb Německa. To navíc dávalo v dovozu i vývozu úmyslně přednost německým firmám, jež tak mohly do svých rukou soustřeďovat stále větší část obchodního obrátu Protektorátu. Zásadním mezníkem pro vývoj zahraničního obchodu v době nacistické okupace bylo **zrušení celní hranice mezi Německem a Protektorátem k 1. říjnu 1940 a vyhlášení celní unie**. Platnost obchodních smluv Protektorátu s jinými státy skončila a vývozní kontingenty se staly součástí obchodních smluv Německa. Protektorát tak ztratil svou hospodářskou autonomii. Zrušením celní hranice se navíc otevřel prostor pro rozsáhlejší vykořisťování českých zemí.

*Změny
zahraničního
obchodu*

K ZAPAMATOVÁNÍ 45

Jedním z nejzásadnějších kroků nacistické hospodářské politiky bylo vyhlášení celní unie mezi Německem a Protektorátem k 1. říjnu 1940.

*Vyhlášení
celní unie*

Vykořisťující přístup se výrazně projevil i v měnové oblasti. Koruna byla podhodnocena, její kurz k říšské marce byl stanoven na 1:10. Důsledkem podhodnocení koruny vůči marce byl pokles zlatých a devizových zásob Národní banky a ministerstva financí. Po zrušení celní hranice ztratila koruna navíc postavení mezinárodního platidla. Marka byla také zavedena jako oběživo na protektorátním území. Marky, jež prošly protektorátním trhem, musela přitom pražská Národní banka odvádět Říšské bance v Berlíně. Zde sice byly připisovány Národní bance jako její pohledávky vůči Německu, ty však nebyly nikdy splaceny.

*Změny
v měnové
oblasti*

Centrálně byla určena rovněž výše cen a mezd. V létě 1939 začal v Protektorátu působit Nejvyšší úřad cenový, jenž měl určovat závazné ceny zboží a služeb a dohlížet nad jejich dodržováním. Nacisté se stanovováním nízkých cen snažili zabránit inflaci, důsledkem tohoto postupu byl však prudký nárůst cen na černém trhu. Centrálně byly určeny i mzdové sazby, přičemž přednost dostávala odvětví důležitá pro válečnou výrobu. Dělnictvu bylo odepřeno o vyšší mezd jednat a nemohlo rovněž uzavírat kolektivní smlouvy. Původní odborové organizace byly rozpuštěny a místo nich byla vytvořena Národní odborová ústředna zaměstnanecká, jež měla působením na své členy zajišťovat klid a pořádek na pracovištích a tím napomáhat intenzivní výrobě pro válečné potřeby. Vyřizování mzdových záležitostí mělo být vyhrazeno přímo říšskému protektoratu. Úroveň nominálních mezd a platů sice především v důsledku prodlužování pracovní doby stoupla, reálné mzdy a platy však klesaly. V letech 1941-1942 nacisté ve snaze zastavit inflaci zakázali další zvyšování mzdových sazeb a ty se proto do konce války už nezměnily.

*Změny
pracovního
trhu*

Centrálnímu řízení ekonomiky podléhalo i rozmisťování pracovních sil. V létě 1939 byla zavedena všeobecná pracovní povinnost pro muže ve věku od 16-25 let. Přelomem v regulaci pracovních sil se stalo **vytvoření úřadů práce**, jež nahrazovaly dřívější veřejné zprostředkovatelné práce. Nové instituce byly zřízeny na základě vládního nařízení z července 1939 a později byly podřízeny samotnému říšskému protektoratu. Jejich základním cílem byl nucený nábor do Německa a do závodů válečného průmyslu na protektorátním území. Do říše bylo v průběhu války posláno na práci asi půl miliónů Čechů. Do práce byli nasazováni majitelé i zaměstnanci podniků, jež nebyly bezprostředně důležité pro válečnou výrobu, dále zaměstnanci obchodů, služeb a nevýrobní sféry, ženy z domácnosti, učitelé a studenti ze zavřených vysokých škol i z některých škol středních. Kromě toho byla přijata i další opatření (např. zákaz dělníkům o své vůli rozvázat pracovní poměr atd.), které fakticky likvidovaly pracovní trh.

Dalším projevem nacistické hospodářské politiky bylo zavedení přidělového systému zásobování, k němuž došlo záhy po vypuknutí války v říjnu 1939. **Objem i struktura spotřeby byla regulována prostřednictvím lístkového systému.** Přídělový systém se zpočátku vztahoval jen na potraviny a mýdlo, brzy se rozšířil i na další druhy zboží. Příděly byly odstupňovány podle důležitosti práce spotřebitele. Větší příděly včetně některých mimořádných dávek přitom dostávalo německé obyvatelstvo. Ústřední orgány rozhodovaly o tom, které zboží a v jakém množství bude dodáno na trh a spotřebováno. Obchodní síť tak přestala plnit svou normální funkci a stala se v podstatě přerozdělovanou zboží.

*Přídělový
systém*

Nová ekonomická politika znamenala těžký zásah do svobodného podnikání v českých zemích. Soukromé vlastnictví podniků sice zůstávalo zachováno, ale **pravomoci jednotlivých podnikatelských subjektů byly značně omezeny.** Byly rovněž **zřízeny povinné ústřední svazy pro průmysl, obchod, řemeslo, cizinecký ruch a dopravu.** Členství v těchto organizacích bylo povinné pro všechny osoby, podnikající v příslušném odvětví. Důležitou organizací, zásadně ovlivňující průmyslovou výrobu, se stal Ústřední svaz průmyslu pro Čechy a Moravu. Ten rozhodoval o zřízení, zastavení či sloučení podniků, jednotlivým závodům určoval objem a sortiment produkce i odběratele a přiděloval jim suroviny, paliva atd. Vztah českých podnikatelů k centralizačním opatřením byl diferencovaný. Z koncentrace a centralizace kapitálu těžil především silný český kapitál, který tak mohl snadněji pohlcovat drobnější podniky. Pro české podnikatele mohl být do jisté míry pozitivním důsledkem centralizačních tendencí v ekonomice fakt, že státní orgány je zbavily odbytových problémů a vzaly na sebe řešení mzdových a pracovních otázek.

*Změny
v soukro-
mém pod-
nikání*

Typickým rysem protektorátního hospodářství byla **urychlování koncentrace a militarizace výroby.** Preferovány byly těžký průmysl a konkrétně závody důležité pro vedení války. Naopak odvětví lehkého a potravinářského průmyslu prožívala úpadek, mnoho továren zaniklo a řada z nich byla přeorientována na válečnou výrobu. V útlumu se ocitlo rovněž stavebnictví, jež se stalo jedním z hlavních zdrojů pracovních sil. Pro první fázi války byly charakteristické minimální investice do podniků, což bylo dáno vírou nacistů v úspěch „bleskové války“ a z toho vyplývajícím rozhodnutím nevylepšovat dosavadní strojní vybavení průmyslových závodů. K jistým inovacím došlo po prvních porážkách nacistů od začátku roku 1942. Modernizovány byly např. Škodovy závody, strojírna v Kuřimi u Brna aj. Investiční činnost dozněla v důsledku vojenských neúspěchů Německa v polovině roku 1944.

10.3 Germanizace

Včlenění ekonomiky českých zemí do německého velkoprostorového hospodářství měla napomoci rozsáhlá germanizace, jež se projevovala v zásadě **ve dvou základních rovinách: personálními zásahy (dosazování Němců na klíčové posty v centrálních úřadech a podnicích) a získávání kapitálových pozic v české ekonomice.** Představitelé říšskoněmeckých monopolů a další reprezentanti okupačního režimu byli dosazováni do řídicích funkcí v bankách a podnicích. Pronikali i do podniků, které se jim nepodařilo ovládnout kapitálově. Např. zástupci Göringova koncernu byli nasazeni do vedení Vítkovických železáren, které jako součást Vítkovického horního a hutního těžištví patřilo od roku 1937 anglické pojišťovací společnosti. Nacisté ovládli rovněž Národní banku a také do vedení protektorátního ministerstva hospodářství a práce byl dosazen říšský Němec. Germanizace se projevovala i zabíráním půdy českých rolníků a hromadným uzavíráním českých živností.

Ve velké míře pokračovalo i pronikání říšskoněmeckého kapitálu, jež bylo často provázeno vydiráním a otevřenými hrozbami. Německý kapitál ovládl přímo i nepřímo skoro polovinu akciového kapitálu v českých zemích. Z říšskoněmeckých bank byly nejúspěšnější Dresdner Bank a Deutsche Bank. První z nich ovládla už v únoru 1939 Českou eskomptní banku a výrazně se prosadila v závodech Ringhoffer-Tatra. Deutsche Bank pak získala hlavní vliv v podnicích, náležejících do sféry České banky Union. Některé české banky byly zcela likvidovány – např. Legiobanka, Anglo-československá banka, Česká průmyslová banka a řada dalších. Jediným bankovním ústavem, který si i za Protektorátu dokázal zachovat převážně český charakter, byla Živnobanka. Vděčila za to především rozsáhlé struktuře svého kapitálu v řadě průmyslových podniků, z čehož plynula její nenahraditelnost pro nerušený vývoj protektorátního hospodářství.

Říšskoněmecký kapitál

Specifickou formou germanizace byla tzv. arizace židovského majetku, jež se měla stát nástrojem k plnému hospodářskému ovládnutí protektorátu. **Vyvlastňování židovského majetku** začalo bezprostředně po 15. březnu a zpočátku z ní hodlaly těžit i některé kruhy české společnosti. Do své vrcholné fáze vstoupila arizace v českých zemích po vydání výnosu říšského protektora o židovském majetku z 21. června 1939. Za Žida byl výnosem označen každý, kdo měl alespoň tři židovské prarodiče. Všem takto definovaným osobám byla omezena vlastnická práva a jejich majetek mohl být konfiskován. Ve skutečnosti se však výnos vztahoval i mnohé české závody a firmy. Protektorovu výnosu podléhaly totiž všechny podniky, jež byly pod „rozhodným židovským vlivem“. V praxi tak stačilo, aby některý z členů správní rady určeného podniku splňoval nacistickou definici osoby židovského původu. Nacisté tak využívali arizace také k likvidaci českých hospodářských pozic. Závěrečná fáze arizace začala na podzim 1941 po zahájení hromadných deportací židovského obyvatelstva. Zpočátku byly osoby zařazené do transportu nucené podepsat plnou moc, jež německým úřadům umožňovala převzít jejich depozita v bankách, peněžní prostředky na vázáných účtech, byty včetně zařízení a další majetek. V listopadu 1942 vstoupilo i na území protektorátu v platnost příslušné nařízení k zákonu o říšském občanství a veškerý majetek deportovaných automaticky propadal ve prospěch německé říše.

Arizace

V důsledku arizace zanikly tisíce obchodů, které původně patřily židovským majitelům. Arizace tak znamenala výrazný zásah do obchodního podnikání, neboť Židé měli v obchodě tradičně silné pozice. Podíl obyvatel činných v obchodě na celkovém počtu ekonomicky aktivních obyvatel byl u osob židovské národnosti značně vyšší, než tomu bylo u obyvatelstva českého i německého. V období první republiky tvořil podíl židovského kapitálu na celkových kapitálových účastech v ekonomice 30-40%. Právě arizace tak umožnila asi desetinasobný nárůst říšskoněmecké kapitálové účasti.

Řada židovských podnikatelů se stala také obětmi nacistické perzekuce. Např. Emil Kolben, jeden ze zakladatelů pozdějšího ČKD byl v roce 1943 ve svých jednaosmdesáti letech deportován do Terezína, kde o tři týdny později zemřel. Jindřich Waldes, šéf stejnojmenné firmy vyrábějící mimo jiné známé stiskací knoflíky Koh-i-noor, byl na podzim roku 1939 zatčen a v dalších letech byl vězněn v koncentračních táborech Dachau a Buchenwald. Poté, co za něj jeho rodina zaplatila značné výkupné, byl propuštěn. Po mnoha útrapách však zemřel na cestě do USA.

**Osudy
židovských
podnikatelů**

Z průmyslových závodů získal největší kořist koncern Hermanna Göringa (A. G. Reichswerke Hermann Göring), který se zaměřoval především na těžký průmysl. Koncern ovládl celkem 80 protektorátních společností, v nichž pracovalo více než 150 000 zaměstnanců. Mezi ně patřily Škodovy závody, Vítkovické horní a hutní těžířstvo, Poldina huť, Čs. zbrojovka, chemické závody Synthesia a Explozi, Severní dráha Ferdinandova a další podniky. Výnos říšského protektora z počátku roku 1940 nařizoval povinnou kartelizaci podniků. Na základě tohoto výnosu byly české kartely ovládnuty německými a slabší podniky se stávaly jejich součástí nebo byly přímo likvidovány. Nacisté se zmocňovali i československých investic v zahraničí. Většinou tak, že dostali pod svou kontrolu koncernovou centrálu v českých zemích.

K ZAPAMATOVÁNÍ 46

Podřízení protektorátní ekonomiky německému válečnému hospodářství měla zajistit rozsáhlá germanizace, jejíž specifickou formou byla arizace – vyvlastňování židovského majetku.

**Germaniza
ce a ariza
ce**

PRŮVODCE STUDIEM 42

Situace v obsazeném území i na Slovensku se od poměrů v Protektorátu v mnoha směrech lišila. V poslední části této kapitoly podrobněji popíšeme podoby nacistické politiky v Sudetech a v samostatném Slovenském státě.

10.4 Situace v obsazeném území a na Slovensku

Většina obsazeného území v českých zemích se už v roce 1938 stala součástí nově vytvořené Říšské župy Sudety. Výjimkou bylo Hlučínsko, které bylo připojeno přímo ke „staré Říši“. Těšínsko bylo po porážce Polska v roce 1939 začleněno do německé provincie Horní Slezsko. **Přímá kontrola nad pohraničními oblastmi** umožňovala Německu snazší začleňování pohraničního průmyslu do jeho válečného hospodářství. Tuto integraci však do jisté míry komplikovala převaha lehkého průmyslu a značný podíl malých a středních podniků v této oblasti. Pohraniční průmysl byl navíc svázán s českým vnitrozemím a jeho přeorientování na německou ekonomiku bylo značně obtížné.

*Říšská
župa Sude-
ty*

V textilním průmyslu nejvíce obtížil způsoboval nedostatek surovin a pracovních sil. Úřady v reakci na tyto problémy zavedly přidělový systém, a nedostatek surovin se snažily překonat rozšiřováním osevních ploch lnu a rozsáhlejším používáním náhražkových surovin. Průmysl měl být celkově restrukturalizován, aby výsadní postavení získala válečná výroba na úkor odvětví produkujících spotřební zboží. Největší říšskoněmeckou investicí bylo zbudování chemického závodu na výrobu benzínu z hnědého uhlí v Záluží u Mostu. Šlo o vůbec největší objekt postavený v letech II. světové války na českém území. V době své vrcholné produkce v roce 1943 vyrobil 400 000 tun benzínu. Na konci války se stal terčem náletu angloamerického letectva, které jej vyřadilo z provozu.

Začleňování ekonomiky v tzv. Sudetech do nacistického velkoprostorového hospodářství mělo podobný průběh jako v českém vnitrozemí, ovšem lišilo se některými specifiky. Zpočátku podniky v pohraničí získávali místní němečtí podnikatelé, i ti však byli později zatlačováni silnějšími říšskoněmeckými koncerny a bankami. Právě ony ovládly nejcennější část průmyslu na tomto území a sehrály klíčovou roli při jeho koncentraci do větších celků a při jeho integraci do válečné ekonomiky. Stejně se jako v Protektorátu se i v obsazeném pohraničí prosadily především Göringův koncern, Německá banka či chemický koncern I. G. Farben.

Sudetská župa byla brzy po svém vytvoření zapojena do nacistického druhého čtyřletého hospodářského plánu (1936-1939). V jeho rámci se říšské úřady snažily už před zahájením války řešit vysokou nezaměstnanost v této oblasti rozsáhlou nabídkou pracovních míst v říši. Zde bylo do konce roku zaměstnáno asi 160-170 000 osob. Tento odliv byl zvyšován i mobilizací Němců na frontu, což vedlo k postupnému snižování podílu německého obyvatelstva v pohraničí. Vysídlení a útěk mnoha Čechů do vnitrozemí vyústil v nedostatek dělníků, jenž byl později překonán rozsáhlejším zaměstnáváním cizích dělníků a válečných zajatců. V roce 1944 představoval podíl cizích pracovních sil a zajatců na celkovém počtu osob činných v průmyslu 33%. Největší nárůst zaměstnanosti nastal v hornictví, hutnictví a kovozpracujícím průmyslu.

*Zapojení
do čtyřle-
tého plánu*

Pozice Slovenska v mnoha směrech lišila od situace v českých zemích. Slovenský stát si po 14. březnu 1939 zachoval formální nezávislost a díky tomu byla jeho ekonomika ušetřena podobně bezprostředních zásahů nacistického Německa, jako tomu bylo v případě Protektorátu. Na počátku dubna 1939 se současně se zřízením Slovenské banky osamostatnila **slovenská měna**. Její jednotkou se stala slovenská koruna, jejíž poměr k československé koruně byl vzhledem ke shodnému zlatému obsahu stanoven na 1 ku 1. Říšská marka byla vůči nové měně nadhodnocena, což usnadňovalo německé vykořisťování Slovenska. Výraznějším odčerpáváním zboží ze Slovenska však bránilo to, že na jeho vnitřním trhu neobíhala marka. Navíc zde **zůstala zachována celní hranice** s Německem a rozšířilo se také vlastnictví domácích podnikatelů. Rovněž zásobovací situace byla na Slovensku příznivější a přidělový systém zde byl zaveden až později a v omezeném rozsahu.

*Slovenský
stát*

I slovenská ekonomika měla však především sloužit německým zájmům. Její podřízenost definoval **tajný protokol o hospodářské a finanční spolupráci**, jenž byl součástí smlouvy z března 1939 o ochraně Slovenska Německou říší. Podle této dohody měla být zemědělská produkce, dřevařský i lesní průmysl a surovinové zdroje na Slovensku využívány vzhledem k potřebám Německa. Také rozvoj a kontrola průmyslové výroby na Slovensku měla probíhat v souladu s německými zájmy. Slovenský stát se tedy měl součástí nacistického velkoprostorového hospodářství jako jeho agrární a surovinová zásobárna. Téměř tři čtvrtiny slovenského vývozu směřovaly do Německa a do Protektorátu. Vyváženy byly především rudy, nerostné oleje, dřevo, obilí i dobytek.

Podřízenost slovenské ekonomiky

Také na Slovensko ve velké míře pronikal německý kapitál. Velké arizované podniky i český akciový kapitál ovládaly říšskoněmecké koncerny a slovenští podnikatelé získávaly jen malé a střední podniky. I zde se prosazoval Göringův koncern, I. G. Farben, Drážďanská a Německá banka. Göringův koncern získal pod svůj vliv např. největší slovenské zbrojovky v Dubnici nad Váhom a Považské Bystrici, odkoupil také některé státní podniky (např. železárny v Podbrezové aj.). Německo získalo klíčové pozice ve slovenském průmyslu a bankovníctví. V průběhu let 1939-1945 jeho podíl na akciovém kapitálu ve slovenském průmyslu, dopravě a obchodu vzrostl až na 62 %. Samotný slovenský kapitál sice ve srovnání s předchozím obdobím zesílil, ovšem i nadále zůstával v druhořadém postavení. Zhruba o 50% vzrostla také průmyslová výroba, což bylo způsobeno především omezením konkurence českých průmyslových podniků, rostoucí německou poptávkou a vyšším využíváním výrobních kapacit i dokončením některých závodů.

Pronikání německého kapitálu

Slovenské vládnoucí reprezentaci v čele s Josefem Tisem ve funkci prezidenta byl ponechán jistý prostor pro vlastní hospodářskou politiku. Na Slovensku tak vznikaly instituce řízeného hospodářství jako např. Cenový úřad, Ústřední úřad práce, Obilní společnost pro Slovensko, Ústřední sdružení slovenských průmyslníků a další. Také průmyslová výroba podléhala státnímu řízení. Ta se projevovala především zákazem či naopak podporou určité produkce, omezováním nebo přímou likvidací některých podniků, přidělováním zakázek a podobně. Nejvýznamnější průmyslové podniky ovšem kontrolovalo přímo německé vedení. Slovenská vláda se také aktivněji podílela na arizaci. Sama např. v květnu roku 1942 přijala zákon o vystěhování Židů a konfiskaci jejich majetku. Na rozdíl od Protektorátu na Slovensku vedla arizace k ekonomickému posílení domácí podnikatelské vrstvy, největších židovských podniků se však i zde zmocnil německý kapitál. Tvrdou daní za spojenectví s Německem byla pro slovenskou vládu povinnost podílet se na nákladech vedení války včetně přímé vojenské účasti na německých taženích.

Další nacistické vykořisťování země přerušilo **vypuknutí Slovenského národního povstání v roce 1944**, jež se německé armádě podařilo potlačit až za dva měsíce. Akce partyzánů a odbojářů ochromily dopravu v zemi a znemožnily tak německé armádě styk týlu s frontou a odvoz cenných zařízení do Německa. Na rozsáhlých územích byla zcela zastavena výroba.

Důsledky SNP

Doprava v zemi zůstávala narušena v podstatě až do konce války a návratu centrálně řízenému hospodářství v jeho původním rozsahu bránila také přibližující se východní fronta.

K ZAPAMATOVÁNÍ 47

Slovensku bylo v hospodářské oblasti ponechána větší volnost, i ono však mělo především sloužit cílům nacistického Německa – především jako jeho agrární a surovinová základna.

Slovenský
stát

TEST A OTÁZKA

- 1.) Které tvrzení o ekonomické situaci v ČSR po Mnichově **neplatí**?
 - a) byly zřizovány povinné organizace pro podnikatele v jednotlivých odvětvích
 - b) docházelo ke stahování západního a židovského kapitálu
 - c) československý odbyt se začal orientovat na německé trhy

- 2.) Které nové hospodářské instituce vznikly v době Protektorátu?
 - a) obchodní grémia
 - b) živnostenské svazy
 - c) úřady práce

- 3.) Jaké opatření nacistů z roku 1941 vedlo k faktickému zániku hospodářské autonomie Protektorátu?
 - a) zavedení marky jako hlavního protektorátního oběživa
 - b) založení nové instituce regulující zahraniční obchod
 - c) zavedení celní unie

- 4.) V čem se lišila hospodářská situace Slovenska ve srovnání s českými zeměmi?
 - a) nejvýznamnější slovenské podniky zůstaly z velké části v domácích rukou
 - b) do oběhu zde nebyla zavedena říšská marka
 - c) celní hranice byla zrušena až před koncem války

- 5.) Co byla tzv. arizace?

ŘEŠENÍ A ODPOVĚDI

- 1.) a, 2.) c, 3.) c, 4.) b, 5.) vyvlastnění židovského majetku.

SHRnutí KAPITOLY EKONOMIKA V ČESKÝCH ZEMÍCH A NA SLOVENSKU V LETECH 1938-1945**Shrnutí kapitoly**

Odstoupením pohraničních území na podzim roku 1938 ztratilo Československo 2/5 své průmyslové kapacity. V obsazených oblastech zůstalo 40% velkých průmyslových podniků, zvláště těžce byl poškozen báňský průmysl, bez následků však nezůstala další odvětví. Ekonomiku pomnichovského Československa neblaze ovlivnilo také rozrušení dopravního systému a příliv českých uprchlíků z pohraničí.

V polovině března byly české země obsazeny Německem a přetvořeny v tzv. Protektorát Čechy a Morava, jenž měl zcela začleněn do velkoprostorového hospodářství nacistického Německa.

Včlenění do německé válečné ekonomiky se projevilo státní regulací průmyslu i zahraničního obchodu, zavedením přidělového systému zásobování, a rozrušením trhu práce.

Klíčovým opatřením, odstraňujícím zbytky hospodářské autonomie Protektorátu, bylo zavedení celní unie v říjnu 1940.

Podřízování protektorátní ekonomiky nacistickým plánům podporovala také rozsáhlá germanizace, prováděná zabavováním židovského majetku.

Začleňování ekonomiky obsazených Sudet probíhalo bezprostředněji, komplikovala je však převaha lehkého průmyslu a vysoká nezaměstnanost.

Situace Slovenska se ve srovnání s českými zeměmi značně lišila. V březnu 1939 zde byl vyhlášen samostatný stát. Jeho ekonomika nebyla vystavena tak bezprostřednímu tlaku (např. zde nebyla zde nebyla zavedena celní unie, neobíhala zde marka apod.) Také Slovensko však mělo sloužit potřebám Německa jako jeho surovinová a agrární základna.

PRŮVODCE STUDIEM 43

V následující kapitole se budeme věnovat hospodářskému vývoji ČSR v prvních poválečných letech.

11 HOSPODÁŘSKÝ VÝVOJ ČSR V LETECH 1945-1948

RYCHLÝ NÁHLED DO PROBLEMATIKY KAPITOLY HOSPODÁŘSKÝ VÝVOJ ČSR V LETECH 1945-1948

Československá ekonomika po roce 1945 – ztráty Československa v II. světové válce, změny politického systému, Košický vládní program a jeho ekonomické aspekty, konfiskace majetku nepřátel a kolaborantů, zahájení pozemkové reformy, přijetí znárodnovacích dekretů prezidenta republiky a jejich provádění, vznik vícesektorové ekonomiky, otázka tzv. průmyslových konfiskátů, situace znárodněných podniků, odsun Němců a jeho ekonomické důsledky

Poválečná obnova – pomoc ze zahraničí, UNRRA, měnová reforma, vztah Československa k Marshallově plánu

Dvouletý plán obnovy hospodářství – volby z roku 1946, nová vláda a její cíle v ekonomické oblasti, přijetí dvouletého plánu, jeho cíle a průběh, druhá fáze pozemkové reformy

Hospodářské a politické konflikty v letech 1947-1948 – mezinárodní příčiny politických konfliktů v zemi, konkrétní názorové střety v hospodářské oblasti, spor o milionářskou daň, převzetí moci komunisty 25. února 1948 a jeho hospodářské důsledky, druhá vlna znárodnování, zahájení třetí fáze pozemkové reformy, dokončení dvouletého plánu a jeho výsledky

**Rychlý
náhled**

CÍLE KAPITOLY HOSPODÁŘSKÝ VÝVOJ ČSR V LETECH 1945-1948**Po úspěšném a aktivním absolvování této KAPITOLY****Budete umět:**

- Vymezit stav československé ekonomiky po skončení II. světové války
- Popsat hlavní ekonomické aspekty Košického vládního programu
- Popsat průběh první vlny znárodnování
- Charakterizovat hlavní rysy dvouletého plánu

***Budete
umět*****Získáte:**

- Přehled o formách mezinárodní hospodářské pomoci
- Znalosti o ekonomických důsledcích odsunu Němců
- Znalosti o realizaci pozemkové reformy a jejích fázích
- Přehled o změnách ekonomiky po převzetí moci komunisty v únoru 1948

Získáte**Budete schopni:**

- Určit hlavní rysy ekonomického vývoje v druhé polovině 40. let
- Vymezit rozsah znárodnování v letech 1945-1948
- Objasnit postoj ČSR k různým formám mezinárodní pomoci
- Vysvětlit příčiny hospodářských konfliktů v letech 1947-1948

***Budete
schopni***

ČAS POTŘEBNÝ KE STUDIU

Celkový doporučený čas k prostudování KAPITOLY je 180 minut.

KLÍČOVÁ SLOVA KAPITOLY HOSPODÁŘSKÝ VÝVOJ ČSR V LETECH 1945-1948

Košický vládní program, dekrety prezidenta republiky, znárodnění, průmyslové konfiskáty, vícesektorová ekonomika, odsun Němců, UNRRA, Marshallův plán, dvouletý plán, pozemková reforma, milionářská daň.

Klíčová slova

PRŮVODCE STUDIEM 44

V této kapitole se budeme věnovat postupnému přechodu k centrálně plánovanému hospodářství. Nejprve si všimneme hospodářských důsledků II. světové války pro československou ekonomiku a zaměříme se na snahy o její obnovení.

11.1 Československo v roce 1945

Československo bylo i po skončení II. světové války počítáno k jejím vítězům. Jeho válečné ztráty byly sice značné, ale nedosáhly takové výše jako v případě některých jiných obětí hitlerovské agrese. Během války zahynulo 360 000 československých občanů a celkové škody byly vyčísleny na 347 miliard předválečných korun. Přes všechny ztráty byla ekonomická situace ČSR nejlepší ze všech zemí střední Evropy. Ekonomika země však byla válkou značně poškozena. Tisíce závodů bylo zničeno, výroba ve většině odvětví poklesla na minimum, v některých se dokonce zcela zhroutila. Celková průmyslová produkce tak klesla v roce 1945 o 50% ve srovnání s předválečným stavem a zhruba o 40-60% se snížila i produktivita práce. Podobný pokles zaznamenala i zemědělská výroba. Projevoval se značný nedostatek surovin, paliv i elektřiny a vážlo také zásobování. Problémem byla i vážně narušená dopravní síť a celková vyčerpanost dělníků.

Ztráty ČSR ve válce

Po porážce Německa byla **republika obnovena ve svých předmnichovských hranicích s výjimkou Podkarpatské Rusi, která byla připojena k Sovětskému svazu**. K režimu první republiky se však už poválečné Československo vrátit nemělo. **Pravicové strany** v čele s agrárníky, které se v očích veřejnosti zkompromitovaly svou politikou v pomnichovském období, **zanikly** a naopak se výrazně posílila pozice KSČ. Tento vývoj souvisel s postupným rozdělením světa na dva mocenské bloky a s přechodem poválečné ČSR do sféry vlivu Sovětského svazu. Ke sblížení Československa a Sovětského svazu došlo už v průběhu války. V roce 1943 byla podepsána československo-sovětská smlouva o přátelství, vzájemné pomoci a poválečné spolupráci. SSSR se podílel také na osvobození většiny československého území v roce 1945 a tím získal další sympatie jeho obyvatel. V Moskvě se také rozhodovalo o budoucnosti nového státu. Právě zde v posledním roce války vyvrcholila jednání mezi prezidentem Benešem a moskevským vedením KSČ v čele s Klementem Gottwaldem.

Politické změny

Jejich výsledkem se stalo ustavení nové vlády za předsednictví sociálního demokrata Zdeňka Fierlingera, která hned na své první schůzi 5. dubna 1945 přijala tzv. **Košický vládní program**. Většina československého území byla v té době ještě okupována a proto si vláda jako hlavní cíl stanovila osvobození a obnovu Československa jako národního státu Čechů a Slováků. Právě Košický vládní program **rozhodl o změně systému politického systému**. V českých zemích tak zůstaly zachovány pouze KSČ, sociální demokraté, národní socialisté a lidovci, na Slovensku měly zůstat jen dvě strany – Komunistická strana Slovenska a Demokratická strana (později zde vznikla ještě Strana práce a Strana slobody). Tyto politické strany mohly působit jen v rámci tzv. Národní fronty, jejíž souhlas byl podmínkou vzniku nových politických seskupení. Program nové vlády vymezil zásadní změny také v oblasti kulturní, národnostní a ekonomické.

Nová vláda

PRŮVODCE STUDIEM 45

Nyní se budeme zabývat ekonomickými aspekty Košického vládního programu a jejich realizací. Popíšeme hospodářské důsledky postupu vůči nepřátelům a kolaborantům a podrobněji se budeme věnovat přijetí znárodnovacích dekretů, jejich ohlasu a realizaci.

11.2 Ekonomické aspekty Košického vládního programu

Ekonomická část Košického vládního programu jako nutný předpoklad hospodářské obnovy země stanovila „zajištění majetku Němců, Maďarů, domácích zrádců a kolaborantů“. Výjimkou měli být němečtí a maďarští antifašisté. V programu se sice ještě výslovně nehovořilo o znárodnění, všeobecně se s ním ale počítalo po definitivním osvobození celého československého území. Požadavek znárodnění měl podporu obyvatelstva i všech politických stran. Názory se lišily pouze v otázce rozsahu a způsobu provedení.

**Konfiskace
majetku
„nepřátel a
zrádců“**

V průmyslu byla na majetek nepřátel a kolaborantů uvaleny národní správy, jež byly ustaveny podle vládního dekretu z 19. 5. 1945. Národní správy vykonávali podle velikosti podniků buď jednotlivci nebo kolektivní orgány. Zřizovány byly i v akciových společnostech, v jejichž vedení zasedaly osoby označené jako nepřátelé a zrádci. To se týkalo většiny velkých podniků, což vedlo k oslabení velkoburžoazie a rozbití monopolních organizací. Do srpna 1945 bylo jen průmyslu podřízeno národní správě 9 045 podniků s 923 000 zaměstnanci. Národní správy byly zřizovány rovněž v těch podnicích, jejichž provoz byl ohrožen nepřítomností majitelů, kteří emigrovali nebo byli uvězněni v koncentračních táborech.

V zemědělství byla tato konfiskace majetku provedena pozemkovou reformou, nařízenou dekretem prezidenta republiky z 21. 6. 1945. Na základě tohoto dekretu, jenž platil jen v českých zemích, byly konfiskovány téměř 3 milióny hektarů zemědělské půdy drtivou většinou v pohraničí. Konfiskovaný majetek měl být buď znárodněn nebo reprivatizován. Soukromí majitelé (případně družstva) měli získat drobné a střední zemědělské, řemeslné a obchodní podniky, velké závody měly přejít do vlastnictví státu. Toto rozhodnutí korespondovalo se záměrem vybudovat vícesektorovou strukturu ekonomiky, v níž vedle sebe existovaly veřejný sektor, malovýroba a omezený soukromokapitalistický sektor.

K ZAPAMATOVÁNÍ 48

Jednou z hlavních ekonomických zásad Košického vládního programu byla konfiskace majetku Němců, Maďarů, domácích zrádců a kolaborantů. V průmyslu byl konfiskovaný majetek podřízen národní správě, v zemědělství byla konfiskace provedena pozemkovou reformou.

**Konfiskace
majetku
„nepřátel a
zrádců“**

Požadavek znárodnění velkého průmyslu získával stále větší podporu. Prosazovala ho především KSČ, sociální demokracie a sjednocené odbory (Revoluční odborové hnutí – ROH). Znárodnění mělo zabránit hrozícímu bankrotu velkých průmyslových podniků a bank, jež byly poškozeny hospodářskou politikou nacistů. Současně bylo jeho cílem vymanit československou ekonomiku ze závislosti na zahraničním kapitálu. Jedině stát mohl v mnoha případech zajistit potřebné kapitálové investice, jež by umožnily obnovu zařízení a doplnění vyčerpaných zásob surovin, paliv a materiálu.

**Počátky
znárodnění**

Úsilí stoupenců rychlého znárodnění bylo nakonec úspěšné. Dne 24. října 1945 podepsal prezident Beneš čtyři dekrety, jež nařizovaly zestátnění dolů, klíčových závodů těžkého a potravinářského průmyslu, akciových bank i pojišťoven. **Znárodnovací dekrety** byly slavnostně vyhlášeny na Václavském náměstí v Praze v den výročí vzniku samostatného Československa 28. října, který byl poté připomínán jako Den znárodnění. Zároveň byl přijat i další dekret, na jehož základě získaly nově ustavené podnikové a závodní rady kontrolu a účast na řízení znárodněných a soukromých podniků. Ještě před vydáním říjnových dekretů bylo rozhodnuto také o znárodnění veškerého filmového podnikání včetně dovozu, vývozu a distribuce filmů.

Znárodnění velkého průmyslu a bank

V další fázi byly v plném rozsahu znárodněny závody důležité pro státní hospodářství. Týkalo se to především dolů, elektráren, plynáren, železáren, oceláren, válcoven, zbrojních podniků a klíčových chemických oborů (např. výroba celulózy a léčiv), ale rovněž nedružstevních lihovarů a cukrovarů. V dalších odvětvích se dekrety vztahovaly na velké podniky s více než 500 zaměstnanci. V některých případech se tato hranice ještě snižovala až na 150 osob (např. stavební keramika). U jiných podniků, především u skláren, pivovarů a mlýnů, se pak k znárodnění přikročilo s ohledem na kapacitu jejich výrobních zařízení. **V průmyslu se do rukou státu dostalo celkem 3 000 průmyslových podniků**, což bylo asi 16% všech závodů, v nichž v roce 1947 pracovalo 61% všech zaměstnanců průmyslu. Výrobní kapacita těchto podniků tvořila dvě třetiny průmyslového potenciálu země. Podíl veřejného sektoru v průmyslu byl ve skutečnosti ještě vyšší, zahrnoval totiž už dříve zestátněné závody a také družstevní a komunální podniky. **Znárodněno bylo také všech 14 bankovních ústavů** (8 v českých zemích a 6 na Slovensku), jež na území republiky zůstaly po likvidaci německých a maďarských bank.

K ZAPAMATOVÁNÍ 49

Na základě prezidentských dekretů z října 1945 byly znárodněny klíčové závody těžkého a potravinářského průmyslu, doly, akciové banky a pojišťovny.

Znárodnovací dekrety

Nevyřešena zatím zůstávala otázka asi čtyř tisíc podniků pod národní správou – tzv. průmyslových konfiskátů, na něž se znárodnovací dekrety nevztahovaly. V roce 1947 vláda rozhodla o jejich přednostním včlenění do národních podniků, případně o jejich předání do správy obcím či družstvům. Původním majitelům nebyly vráceny ani velké obchodní domy. Nárok na náhradu za znárodněný majetek byl přiznán jen těm vlastníkům, kteří nepatřili do kategorie nepřátel a zrádců. U řady z nich nebylo vyplacení náhrady možné, neboť některé podniky byly z dob války tak zadluženy, že se neobešly bez sanace státu.

Průmyslové konfiskáty

Náhrady měly být vypláceny postupně v závislosti na hospodářských výsledcích znárodněného sektoru. Stát tím chtěl zabránit možnému rozvratu měny. Náhrady ve formě záloh ve skutečnosti dostal jen omezený počet někdejších vlastníků a jejich dědiců (např. staré a nemocné osoby, oběti fašismu apod.) Náhrady za znárodněný zahraniční kapitál měly být poskytnuty jen osobám z vítězných a neutrálních zemí. Objem a způsob splácení byl stanoven mezistátními dohodami. Jejich realizace byla však často zdlouhavá a komplikovaná, především vinou zvyšujícího se napětí v mezinárodních vztazích. V některých případech tak došlo k dohodě v otázce náhrad až v 80. letech.

Znárodněním vzniklo vícesektorové hospodářství. Vedle veřejného sektoru zůstaly zachována malovýroba a soukromopodnikatelský sektor. V jeho rámci působilo na počátku prosince 1945 ještě asi 8 500 podniků, což tvořilo 49% celkového počtu podniků. Zaměstnáno zde však bylo jen 23% všech pracujících a jejich počet se v následujících letech dále snížil. V drtivě většině šlo o podniky s méně než 50 zaměstnanci. Rozhodující pozice v klíčových odvětvích držel už znárodněný sektor. Malovýroba se v prvních poválečných letech relativně rozvíjela a to i přes značný nedostatek surovin a pracovních sil. Činnost většiny provozoven se brzy obnovila a také řada živnostenských podniků pod národní správou byla postupně přidělována oprávněným uchazečům. Soukromý sektor si uchovával dominantní postavení v maloobchodní síti, kde jeho podíl tvořil v roce 1945 89% všech prodejen. I zde se však postupně stále více prosazovaly státní podniky.

**Vícesekto-
rová eko-
nomika**

Znárodněné průmyslové závody, banky i pojišťovny byly od začátku roku 1946 postupně slučovány ve větší celky a přetvářeny v národní podniky. Do konce následujícího roku vzniklo z více než 3 300 znárodněných závodů 321 národních podniků. Velké průmyslové podniky byly soustředěny do velkých organizačních celků podle oborů, a tím byly rozbity dosavadní kombináty a koncerny. Někde měl tento krok negativní důsledky, neboť narušil tradiční kooperační vazby. Tak se např. Baťovy závody postupně rozdrobily do 34 podniků, které podléhaly několika různým ministerstvům

**Národní
podniky**

Národní podniky získaly postavení samostatných právnických osob a řídily je představenstva v čele s ředitelem. Stát je vybavil kmenovým jménem a rezervním fondem. Na státní rozpočet byly napojeny přes účet na ministerstvu financí, kde byly ukládány zisky podniků i dotace státu na investice či na úhradu ztrát. Díky tomu mělo ministerstvo přehled o hospodářských výsledcích jednotlivých podniků. Jednotlivé závody byly jen místními jednotkami národních podniků bez právní a hospodářské samostatnosti.

V první fázi měli hlavní vliv na řízení a činnost národních podniků dělníci a další zaměstnanci prostřednictvím závodních rad a odborových organizací. Dělníci byli také zastoupeni v představenstvech jednotlivých podniků. Závodní rady získaly kontrolu a účast na řízení podniků na základě zvláštního dekretu prezidenta republiky, přijatého spolu se znárodněvacími dekrety v říjnu 1945. Významnou pozici měla také Ústřední rada odborů, která schvalovala jmenování jednotlivých ředitelů. Členy představenstva volili z jedné třetiny zaměstnanci ze svých řad, zbývající dvě třetiny jmenovaly nadřazené orgány po dohodě s odbory.

Národní podniky hospodařily na bázi obchodního podnikání a u všech byly známy jejich hospodářské výsledky – tedy i to, jaké vykazovaly zisky, případně ztráty. Celkový růst výroby byl však příliš nákladný a málo efektivní, mj. také vinou omezování technických investic do výroby. Ve znárodněném sektoru se záhy objevily i první negativní tendence. V aparátech ústředních a generálních ředitelství rostla neúměrně administrativa, která navíc často postrádala potřebnou kvalifikaci. Potíže způsoboval i přístup některých zaměstnanců. Uvolnila se pracovní disciplína na pracovištích a snížila se i autorita vedoucích pracovníků. Přítomnost funkcionářů a příslušníků závodních milic byla pro podniky jen finanční zátěží, neboť ti značnou část své pracovní doby trávili na nejrůznějších schůzích a poradách. Růstu prosperity závodů stála v cestě nivelizace mzdového systému, jež nerozlišovala odborné a nevyškolené síly a tím snižovala princip výkonnosti. Přesto některé z národních podniků prosperovaly. To byl mj. případ firmy Baťa Zlín, jež mohla vycházet z dozrívající dobré organizační a výrobní tradice původních baťovských závodů.

Výsledky znárodněného průmyslu v letech 1946-1948 nebyly příliš oslňující. Postupně se sice ve většině odvětví podařilo překonat počáteční ztrátové hospodaření, v některých odvětvích byla však výroba nadále komplikována řadou problémů. Nejhuř na tom byl báňský průmysl, který vykazoval ztráty ještě v roce 1948. Bylo to způsobeno především chybným přesvědčením o postupném snížení výrobních nákladů. Ty se naopak zvedly a navyšovaly je navíc nutné investice do opotřebovaného strojního parku a mechanizace, dále zvýšené ceny materiálu a elektrického proudu a zvýšené mzdové nároky. Podobné problémy musela řešit i další odvětví. Typické bylo to, že ve znárodněném sektoru byly mzdy a platy vypláceny bez ohledu na výrobní efekt a byly vyšší než v soukromém sektoru. Přestože některé podniky (především v chemickém, kožedělném a gumárenském, textilním a sklářském průmyslu) hospodařily dobře, celkové výsledky znárodněného sektoru neodpovídaly velikosti investovaného kapitálu a počtu osazenstva. Národní podniky naopak vykazovaly vyšší nákladovost a nižší intenzitu práce. Příčinou tohoto stavu byla pravděpodobně zejména nedostatečně odborné a kvalifikované řízení znárodněného sektoru.

**Výsledky
znárodně-
ného prů-
myslu**

K ZAPAMATOVÁNÍ 50

Znárodněné závody byly přetvářeny v národní podniky, které hospodařily na bázi obchodního podnikání. Jejich výsledky limitovala neochota zvyšovat výrobní náklady.

**Národní
podniky**

PRŮVODCE STUDIEM 46

Jedním z nejdiskutovanějších kroků, k nimž došlo v poválečném Československu, byl odsun Němců. V následující části si stručně představíme jeho hlavní ekonomické důsledky.

11.3 Ekonomické důsledky odsunu Němců a problémy pracovního trhu

Poválečné Československo mělo být vybudováno jako čistě národní stát Čechů a Slováků. Místní německé obyvatelstvo mělo být podle všeobecně sdíleného mínění vysídleno. Odsun Němců z ČSR podporovaly všechny politické síly v zemi a schválili ho také vedoucí představitelé vítězných mocností na konferenci v Postupimi. **Centrálně organizovaný odsun byl zahájen 25. ledna 1946 a ukončen byl fakticky až v polovině roku 1947.** Na základě rozhodnutí Spojenecké kontrolní rady v Berlíně mělo být vysídleno 2, 5 miliónů Němců (1 mil. 758 tisíc do amerického pásma a 750 tisíc do sovětského). Na československém území zůstalo po skončení odsunu asi 150 000 osob německé národnosti. Většinou šlo o německé antifasisty, odborné pracovní síly, Němce ze smíšených manželství a další osoby, které byly z odsunu vyňaty pro nemoc či stáří.

**Odsun
Němců**

Konfiskace majetku odsunutých Němců byla stvrzena spojeneckou Dohodou o válečných reparacích z listopadu 1945. Zde byla zakotvena zásada, že majetek osob, které měly před nacistickou okupací československé státní občanství, se nezapočítával do reparací, na něž mělo Československo nárok. Jednotlivé země měly podle dohody zadržet německý majetek na svém území a zabránit tomu, aby se znovu dostal „pod německou kontrolu“.

Místo odsunutých Němců přicházeli do pohraničí většinou čeští zemědělstí dělníci a drobní rolníci. Osídlování pohraničí přitom často probíhalo živelně a necitelně. S tím souvisel i prudký pokles hospodářství v těchto oblastech, především v zemědělství. Do kategorie nepřátel a zrádců byli podle Košického vládního programu zahrnuti také Maďaři. V jejich případě ovšem k odsunu nedošlo. Na základě dohody s maďarskou vládou proběhla pouze výměna části obyvatelstva. Součástí migračních přesunů obyvatelstva byla i repatriace osob zavlečených do Německa a zpětná emigrace československých občanů nasazených na nucené práce v zahraničí.

PRŮVODCE STUDIEM 47

Při překonávání hospodářských a sociálních problémů využívalo poválečné Československo také pomoci ze zahraničí. Nyní si představíme konkrétní formy mezinárodní pomoci a zmíníme rovněž politické motivy, které při jejím poskytování a čerpání hrály roli.

11.4 Poválečná obnova a mezinárodní pomoc

Československé hospodářství bylo obnoveno postupně v letech 1945-1948. Obnově výroby a zásobování obyvatelstva výrazně napomohla pomoc ze zahraničí, v první fázi zvláště ze Sovětského svazu. Sovětská vláda darovala československé armádě velké množství výzbroje a předala Československu podniky vybudované po roce 1938 německým kapitálem, které měly po dohodě velmocí připadnout SSSR. **Významnou pomoc po válce poskytla mezinárodní organizace UNRRA (United Relief and Rehabilitation Administration – Správa Spojených národů pro hospodářskou pomoc a obnovu)**, jež byla založena už během války a sdružovala celkem 48 států. UNRRA pomáhala všem členským státům Organizace spojených národů, které o to požádaly. Poskytla podporu v celkové výši 25 milionů tun zboží, přičemž více než 70% přispěly USA. Země, které nebyly schopny za dovážené zboží platit valutami, dostávaly podporu UNRRA zdarma. To byl rovněž případ Československa.

UNRRA

V rámci této pomoci získala republika téměř 1,6 milionů tun zboží ve výši 273 milionů dolarů. Zvláště důležité byly dodávky potravin, dopravních prostředků a potřeb pro zemědělskou výrobu a zdravotnictví. Podle dohody mělo být zboží UNRRA prodáváno v odpovídajících cenách a výtěžek z prodeje měl být ponechán Československu na pokrytí sociálních potřeb a na obnovu národního hospodářství. Nákup a přepravu zboží UNRRA měl organizovat nově zřízený Československý úřad pro hospodářskou pomoc a obnovu. Československo se programu poválečné pomoci zúčastnilo i jako dárcce. V rámci UNRRA přispěla především dodávkami cukru a dalších produktů v hodnotě 8,5 milionů dolarů především do Polska, Jugoslávie a Rakouska.

Součástí poválečné obnovy bylo i překonání válečné inflace. Nadměrné množství oběživa a vkladů neodpovídalo objemu výroby a nabídce zboží na trhu. Proto bylo dekretem prezidenta republiky z 19. 10. 1945 rozhodnuto provést k 1. 11. téhož roku měnovou reformu, jejímž cílem bylo vyřazení přebytkového oběživa a upevnění koruny. Protektorátní a slovenská měna byla stažena a jako nové oběživo bylo zavedena Koruna československá v poměru 1:1. Většina peněžních prostředků včetně úspor byla blokována na neúročených vázaných vkladech, z nichž část čerpal stát jako jednorázovou majetkovou dávku, postihující větší majetky a zisky z doby války. Občanům byla vyměňována částka 500 Kč na osobu ve formě výplatního listu, podniky pak dostávaly na mzdy, platy a provozní výdaje. Do poloviny listopadu tak bylo vyměněno 24 miliard korun, na vázaných vkladech byly soustředěny prostředky v hodnotě 258 miliard Kčs. Většina těchto vkladů zde zůstala blokována až do měnové reformy z roku 1953. Zlatý obsah nové koruny nebyl stanoven, odvozoval se nepřímě z kurzu koruny k americkému dolaru v poměru 50 : 1.

Měnová reforma

K ZAPAMATOVÁNÍ 51

V říjnu 1945 byla provedena měnová reforma, jež měla vyřadit přebytkové oběživo a upevnit korunu.

Měnová reforma

K dalšímu oživení československého hospodářství měla přispět i nová mezinárodní pomoc. V červnu roku 1947 USA vyhlásily program poválečné obnovy Evropy, jenž byl podle tehdejšího amerického ministra zahraničí nazván Marshallův plán. Spojené státy v něm nabízely hospodářskou pomoc evropským zemím včetně Německa ve formě darů a úvěrů. Československo původně o účasti v plánu vážně uvažovalo, po vládním jednání v Moskvě a pod silným tlakem SSSR však československá vláda (přes odpor nekomunistických ministrů) svůj názor změnila. **Sovětský svaz, do jehož sféry vlivu ČSR postupně upadla, odmítal Marshallův plán jako pokus o jeho izolaci v Evropě a o vytvoření protisovětského bloku.** Rozdílný postoj k americkému programu hospodářské pomoci se tak stal jedním ze signálů rozhořivající se studené války mezi Východem a Západem.

Marshallův plán

Pomoc z Marshallova plánu tak byla poskytnuta jen zemím západní Evropy. Zde bylo dodáváno především zboží a tržby získané v národních měnách zůstávaly v jednotlivých zemích v podobě úvěru, sloužícím k rozvoji dopravy, energetiky a dalších odvětví. Plán zpětně pomohl i americké ekonomice, neboť státní nákupy zboží dodávané do Evropy tlumily domácí nadvýrobu. V jeho rámci poskytly USA 16 západoevropským zemím v letech 1948-1952 dary a úvěry ve výši 17 miliard dolarů.

Československo svým odmítnutím Marshallova plánu nevyužilo jednu z možností nastoupení cesty k moderní průmyslové společnosti. Vazby na západní ekonomiku postupně slábly (chyběly např. devizy). Také západní země postupně omezovaly obchod se státy, jež se neúčastnily Marshallova plánu a československé zboží bylo stále častěji na Západě odmítáno jako drahé a nekvalitní, což Československo stále více posouvalo k ekonomické spolupráci se Sovětským svazem a dalšími, průmyslově méně vyvinutými státy. Orientace na východní trhy sice usnadňovalo československý vývoz, ale na druhé straně nepodněcovalo průmyslové podniky ke zdokonalování výroby. Navíc východní země nebyly často schopny dodávat do ČSR jako protihodnoty suroviny, ani je výhodně platit. Tím Československo ztrácelo peněžní prostředky a klesaly tak potřebné investice do průmyslu, jenž začal zaostávat za technickým vývojem ve vyspělých západních zemích. Ve státě i ekonomice se stále více prosazoval vliv KSČ, která stupňovala svůj tlak na čím dál tím těsnější politickou i hospodářskou spolupráci se Sovětským svazem a dalšími zeměmi tvořícího se východního bloku.

Důsledky odmítnutí Marshallova plánu

K ZAPAMATOVÁNÍ 52**Marshallův plán**

Jednou z nejvýznamnějších forem mezinárodní pomoci byl tzv. Marshallův plán z roku 1947, jehož prostřednictvím USA nabídly hospodářskou pomoc evropským zemím. Československo pod tlakem Sovětského svazu pomoc z Marshallova plánu odmítlo.

PRŮVODCE STUDIEM 48

Už po roce 1945 se v ČSR objevily tendence podřídit ekonomiku hospodářským plánům. Po utvoření nové vlády byl přijat první z nich. Jeho cílům a realizaci se budeme věnovat v další části této kapitoly.

11.5 Dvouletý plán obnovy hospodářství a pozemková reforma

KSČ se stala ve volbách v roce 1946 nejsilnější stranou v českých zemích (na Slovensku zvítězila Demokratická strana) a obsadila nejvýznamnější posty v nové vládě vedené Klementem Gottwaldem. Programové zásady nové vlády deklaroval tzv. Budovatelský program, který si jako své úkoly v hospodářské oblasti stanovil ústavní zakotvení poválečných změn, dokončení pozemkové reformy, industrializaci Slovenska a slabě rozvinutých českých oblastí, konsolidaci znárodněného sektoru, zjednodušení obchodní sítě a reorganizace peněžnictví. Růstu ekonomiky chtěla vláda pomoci vypracováním dvouletého hospodářského plánu obnovy na léta 1947-1948.

Volby v r. 1946

Úvahy o plánování se poprvé objevily už před druhou světovou válkou a ve větší míře také v jejím průběhu. Plán byl pokládán za základní formu řízení veřejného sektoru a za vhodný nástroj k usměrňování sektoru soukromého. Rovněž měl napomoci k urychlení poválečné obnovy hospodářství a zajistit jeho chystanou strukturální přestavbu. Díky plánování měla ekonomika získat také větší odolnost vůči konjunkturálním výkyvům světového hospodářství.

Dvouletý plán

V konečném důsledku měl přispět i k růstu životní úrovně. Ekonomové připravující dvouletý plán podrobně studovali zahraniční zkušenosti, zvláště ze sovětských pětiletok, ale také z příprav plánování v dalších státech (např. v Polsku, Francii a skandinávských zemích). Přes řadu dílčích názorových rozdílů se na přípravě dvouletky podílely všechny politické strany.

Konkrétní cíle dvouletého plánu formuloval zákon z října roku 1946, podle nějž měla průmyslová výroba koncem roku 1948 překročit úroveň z roku 1937 o 10%, zemědělská produkce se pak měla ve stejné době dostat na úroveň předválečné výroby. Dvouletý plán měl rovněž zlepšit situaci ve stavebnictví a dopravě, a přispět k urychlenému vyrovnání hospodářské úrovně Slovenska s českými zeměmi. Také v jejich rámci měly povzneseny hospodářsky slabé kraje jako byly např. jižní Čechy, střední Povltaví, Podbrdsko, Českomoravská vysočina, Valašsko či Slovákko. Dvouletý plán nezahrnoval všechny složky hospodářské činnosti (např. zahraniční i vnitřní obchod, financování výroby, náklady, ceny atd.) a stále respektoval tržní ráz ekonomiky. Plánování podléhaly jen rozhodující články výroby. Stát si uchoval rozhodující pravomoci na úsecích důležitých pro poválečnou obnovu a pro zajištění základních potřeb obyvatelstva (těžba paliv a surovin, výroba elektřiny, výživa, produkce hutních a stavebních materiálů, dopravních prostředků, strojírenských a textilních výrobků, umělých hnojiv atd.) Realizace dvouletého plánu vedla k dalšímu posílení znárodněného sektoru.

K ZAPAMATOVÁNÍ 53

Dvouletý plán byl realizován na základě zákona z roku 1946 a k jeho hlavním cílům patřilo překonání předválečné úrovně v průmyslu a její vyrovnání v zemědělství. Dvouletý plán měl rovněž odstranit hospodářské rozdíly mezi nestejně rozvinutými částmi státu.

Dvouletý plán

Na základě vládního programu z roku 1946 měla být provedena také druhá fáze pozemkové reformy. Podstatou první etapy bylo zabavení půdy osobám označeným jako nepřátelé a zrádci, a její rozdělení mezi české a slovenské zájemce. Hlavní část konfiskované půdy získali malovýrobci, na dalších částech začaly hospodařit státní statky a pastvinářská družstva. Pronajímání nebo zcizování přidělené půdy bylo zakázáno. V českých zemích tak v důsledku první fáze pozemkové reformy téměř zanikla vrstva zemědělských dělníků na soukromých velkostatkách – tito dělníci se totiž změnili v samostatně hospodařící rolníky.

Druhá fáze pozemkové reformy

Cílem druhé etapy, jež byla uskutečněna podle zákona z roku 1947, byla **revize pozemkové reformy z dob první republiky**. Zákony z let 1919-1921 měly být důsledně realizovány a reforma se tak měla dotknout veškeré půdy, která byla v předchozím období ze záboru vypuštěna. Soukromé i církevní velkostatky z dob Rakouska-Uherska měly být omezeny na 150 ha zemědělské půdy nebo na 250 ha veškeré půdy včetně lesů. Podstatně redukovány měly být i tzv. zbytkové statky. Zábor se měl týkat asi 14 tisíc velkostatkářů, jejichž půda měla být prostřednictvím rolnických komisí přidělena drobným žadatelům nebo zachována nerozdělená jako vzorové výzkumné stanice ve veřejné správě. Podle údajů z března 1949 bylo v rámci druhé fáze pozemkové reformy, jež se zčásti uskutečnila už před 25. únorem 1948, převzato více než 1 milion ha půdy. Z toho bylo 28% půdy zemědělské, z níž 61 000 ha bylo ponecháno původním majitelům. Zbytek byl rozdělen mezi drobné a střední rolníky, státní statky, obce a zemědělská družstva.

K ZAPAMATOVÁNÍ 54

V roce 1947 byl přijat zákon o druhé fázi pozemkové reformy, jejímž cílem byla revize pozemkové reformy z období první republiky.

Druhá fáze pozemkové reformy

V jednání o druhé fázi pozemkové reformy se střetávaly už rozdílné představy vládnoucích politických stran. Příslušné zákony, jež vzešly z iniciativy komunisty ovládaného ministerstva zemědělství, se v parlamentu prosazovaly jen obtížně. Jejich prováděcí směrnice byly schváleny až v lednu 1948. Komunisté navíc požadovali pokračování reformy. Na masovém shromáždění rolníků v Hradci Králové na začátku dubna roku 1947 vyhlásili třetí etapu pozemkové reformy, podle níž měla být konfiskována a následně rozdělena mezi drobné a střední rolníky veškerá půda nad 50 ha (u církevní půdy na jednotlivých farech už nad 30 ha). Tyto návrhy předznamenaly také další kroky vlády v tomto směru v poúnorovém období.

PRŮVODCE STUDIEM 49

Na přelomu let 1947-1948 se vyhrortily spory mezi KSČ a ostatními politickými stranami. Na závěr si popíšeme, jak se tyto konflikty projevovaly v hospodářské oblasti. Ukážeme si také, jak změnilo hospodářské směřování země po uchopení moci komunisty v únoru 1948.

11.6 Hospodářské konflikty v roce 1947 a změny v ekonomice po nástupu KSČ v únoru 1948

V roce 1947 byly konflikty mezi jednotlivými stranami stále vypjatější. Svou roli přitom hrálo i narůstající napětí v mezinárodních vztazích a zvyšující se tlak Sovětského svazu. KSČ také stupňovala své požadavky a prosazovala razantnější řešení vlastnických otázek. Jedním z prvních střetů v hospodářské oblasti vyvolalo už zmíněné jednání o druhé fázi pozemkové reformy. Spory o zemědělskou politiku vyhrcovala také neúroda, která spolu s dalšími problémy vedla k omezení přidělů potravin a opětovnému rozmachu černého obchodu. Komunisté jako recept na řešení těchto potíží nabídli **politicky motivovaný návrh na zavedení tzv. milionářské daně**, jež se měla týkat 35 000 milionářů v zemi. Přes odpor nekomunistických stran byla dávka na konci října 1947 schválena v parlamentu. Politický význam měla v té době rovněž mimořádná dodávka 600 000 tun sovětského obilí, poskytnutá Československu na žádost KSČ.

Politické napětí

V lednu 1948 vystoupili společně komunisté a odbory s požadavkem dalšího znárodnění. Na jeho podporu svolala KSČ na únor téhož roku celostátní sjezd závodních rad a rolnických komisí. Politické rozpory v té době vyústily v otevřené mocenské střetnutí mezi komunisty a ostatními vládními stranami. Vládní krize, způsobená sporem o zásahy do vedení policie, vyústila v demisi nekomunistických ministrů. Komunisté na podporu svých požadavků zmobilizovali obyvatelstvo, vyhlásili generální stávkou, zřídili tzv. Lidové milice a nechávali prohledávat sekretariáty ostatních politických stran. Prezident Beneš nakonec demise přijal a komunistům se tak otevřela cesta k plnému uchopení moci v zemi. Došlo k celkové změně politického režimu. Jeho základem se stal mocenský monopol KSČ, jenž nahradil dosavadní pluralitní systém. **Nastolení „diktatury proletariátu“** se začalo brzy projevovat personálními změnami na vedoucích postech, kam ve větší míře začali přicházet dělníci. „Buržoazní“ odborníci z řídicích funkcí v centrálních úřadech i podnikové sféry byli odvoláváni a řada dalších sama emigrovala. Hospodářství mělo být vybudováno podle sovětského vzoru a dosavadní vícesektorová ekonomika měla zaniknout v důsledku znárodnění zbývajících soukromých podniků.

Komunistický puč 25. února 1948

Už na jaře roku 1948 přijal parlament pod tlakem KSČ sérii dalších znárodnovacích zákonů, jež odstartovaly druhou vlnu znárodnování. Ta měla postihnout všechny soukromé podniky, v nichž od ledna 1946 pracovalo více než 50 osob. V důležitých průmyslových oborech byly znárodnovány podniky bez ohledu na počet zaměstnanců. Už v květnu 1948 se pod kontrolu státu dostalo více než 94% průmyslu, na konci téhož roku v Československu neexistovaly soukromé podniky s více než 20 zaměstnanci. Úplné znárodnění se týkalo také vybraných šlechtitelských závodů, cestovních kanceláří, obchodních domů, hotelů, přírodních léčivých zdrojů a lázní.

*Druhá vlna
znárodnování*

Velkoobchod, zahraniční obchod i mezinárodní zasilatelství se staly monopolem státu. Do konce roku 1948 se v rukou státu ocitly také nestátní železnice, veškerá veřejná silniční doprava, vodní i letecká doprava a všechny zbývající průmyslové konfiskáty. **K zásadním změnám došlo také v bankovníctví.** Celý bankovní systém byl zjednodušen a specializován rozdělením krátkodobého a dlouhodobého úvěrování. V celé zemi zůstaly pouze dvě banky pro krátkodobý úvěr (Živnobanka v českých zemích a Tatrabanka na Slovensku). Pro dlouhodobý úvěr byla vytvořena Investiční banka a centralizační proces byl završen v roce 1950 založením Státní banky československé. Stranou nezůstaly ani spořitelny a úvěrová družstva, které se změnily v jednotný typ peněžních ústavu s pobočkami v celé zemi.

Krátce po únoru byla dokončena revize pozemkové reformy z období první republiky a současně začala třetí fáze poválečných změn v zemědělství, jejichž poslední fáze splynula s počátky združstevňování. Vykoupená půda byla přednostně přidělována státním statkům a Jednotným zemědělským družstvům (JZD). Přesto asi 60% zabrané půdy bylo rozděleno v rámci drobného individuálního přidělu. **Na konci roku 1948 bylo pod sovětským tlakem rozhodnuto o nástupu kolektivizace.**

*Dokončení
pozemkové reformy*

Ve stejné době byl dokončen také dvouletý plán. Jeho hlavní cíl – dosažení a v některých odvětvích také překročení předválečné úrovně výroby – byl v hrubých rysech splněn. Podařilo se také rozvinout industrializaci Slovenska a částečně i hospodářsky slabých oblastí českých zemí. Vlastnické přeměny z poválečných let byly zakotveny v nové ústavě, přijaté 9. května 1948. Zde byl také stanoven rozsah soukromého vlastnictví. V zemědělství byl limitován výměrou půdy do 50 ha a v ostatním soukromém podnikání byly povoleny pouze závody do 50 zaměstnanců. Ve skutečnosti byly znárodnovány i ty podniky, jež měly podle těchto kritérií zůstat v soukromých rukou. Veškeré soukromé monopolní podniky jako kartely, syndikáty a trusty byly novou ústavou výslovně zakázány.

*Výsledky
dvouletého plánu*

K ZAPAMATOVÁNÍ 55

V únoru 1948 KSČ převzala moc ve státě a brzy na to začala uskutečňovat zásadní změny v hospodářské oblasti. Byla přijata série znárodnovacích zákonů, jež se měly týkat všech průmyslových podniků s více než 50 zaměstnanci a kromě toho také dalších významných závodů.

Únor 1948

Další hospodářské změny komplikovaly narůstající zahraničně ekonomické problémy. Už dříve USA zastavily Československu čerpání sjednaného úvěru a neobnovily platnost předválečné obchodní smlouvy. Československý zahraniční obchod byl přitom v poválečných letech orientován právě na Západ, odkud také proudila většina dovozu surovin a strojů. Vývoz československých výrobků naopak většinou směřoval na Východ. Sama KSČ proto na Sovětském svazu požadovala zvýšení dodávek surovin a investičních zařízení. SSSR sice reagoval pozitivně, ale československým požadavkům vyšel vstříc jen v omezené míře.

TEST A OTÁZKA

- 1.) Jaký byl klíčový programový bod v ekonomické části Košického vládního programu?
 - a) znárodnění veškerého těžkého průmyslu a bank
 - b) vyhlášení centrálně plánované ekonomiky
 - c) konfiskace majetku Němců, Maďarů a kolaborantů

- 2.) Kdy začala první vlna znárodnění?
 - a) na podzim roku 1945 po vydání prezidentských znárodnovacích dekretů
 - b) po ustavení nové vlády v čele s K. Gottwaldem v roce 1946
 - c) po začlenění ČSR do sféry vlivu SSSR v roce 1947

- 3.) Jaký byl vztah československé vlády k tzv. Marshallovu plánu?
 - a) pomoc z Marshallova plánu nebyla směřována do ČSR
 - b) československá vláda pomoc přijala
 - c) československá vláda pod tlakem SSSR pomoc nepřijala

- 4.) K jakému opatření v hospodářské oblasti přikročili komunisté bezprostředně po převzetí moci v roce 1948?
 - a) zahájili hromadnou kolektivizaci zemědělství
 - b) zahájili druhou vlnu znárodnění
 - c) vyhlásili tzv. dvouletý plán

- 5.) Jaké půdy se týkala druhá vlna pozemkové reformy?

ŘEŠENÍ A ODPOVĚDI

1.) c, 2.) a, 3.) c, 4.) b, 5.) měla dokončit realizaci pozemkové reformy z let 1919-1921, podléhat jí tak měly soukromé i církevní velkostatky o výměře 150, resp. 250 ha.

SHRnutí KAPITOLY HOSPODÁŘSKÝ VÝVOJ ČSR V LETECH 1945-1948**Shrnutí kapitoly**

Na konci II. světové války byla ustavena nová československá vláda za účasti komunistů, jejíž cíle formuloval Košický vládní program. Jeho hlavním bodem v ekonomické oblasti byla konfiskace majetku Němců, Maďarů a kolaborantů.

V zemědělství byla tato konfiskace realizována pozemkovou reformou, jež později prošla několika revizemi.

Nejzásadnějším ekonomickým opatřením bezprostředně po roce 1945 bylo vydání prezidentských znárodňovacích dekretů v říjnu 1945, podle nichž měly být znárodněny nejvýznamnější průmyslové závody v klíčových odvětvích, akciové banky, pojišťovny a podniky s více než 500 zaměstnanci.

Hospodářský vývoj v poválečné ČSR ovlivnil také odsun německých obyvatel z pohraničí a konfiskace jejich majetku.

Při obnově hospodářství se ČSR opírala také o mezinárodní pomoc – především ze strany UNRRA. Pomoc nabízenou na základě Marshallova plánu z USA v r. 1947 země na sovětský nátlak odmítla.

Poválečný odklon od principů tržní ekonomiky charakterizovalo také vyhlášení dvouletého hospodářského plánu.

V roce 1947 vyvrcholily spory mezi KSČ a nekomunistickými stranami, jejichž střety pramenily i odlišných postojů v hospodářských otázkách (milionářská daň, další znárodňování atd.)

V únoru 1948 se chopila moci KSČ a brzy nato prosadila další znárodňovací zákony. Na konci téhož roku pak bylo rozhodnuto i kolektivizaci zemědělství.

PRŮVODCE STUDIEM 50

Následující kapitolou zahájíme blok věnovaný hospodářství Československa v době komunistického režimu. Nejprve budeme sledovat vývoj ekonomiky v době nástupu centrálně řízeného hospodářství od roku 1948 do začátku 60. let.

12 NÁSTUP CENTRÁLNĚ ŘÍZENÉHO HOSPODÁŘSTVÍ PO ÚNORU 1948

RYCHLÝ NÁHLED DO PROBLEMATIKY KAPITOLY NÁSTUP CENTRÁLNĚ ŘÍZENÉHO HOSPODÁŘSTVÍ PO ÚNORU 1948

První pětiletý plán – zavedení centrálního plánování, vyhlášení první pětiletky, její cíle a počátky, hospodářský vývoj v období první pětiletky, vznik RVHP a jeho důsledky pro československou ekonomiku, militarizace ekonomiky.

Likvidace živnostenského podnikání – znárodnění velkoobchodu a zahraničního obchodu, diskriminace živnostníků, zánik živnostenských organizací, likvidace soukromých živností, situace v zemědělském podnikání, změny obchodní sítě na začátku 50. let, postup vůči soukromému podnikání ve svobodných povoláních.

Kolektivizace zemědělství – Vznik JZD, tři fáze kolektivizace, perzekuce soukromých zemědělců, zformování čtyř typů zemědělských družstev, změny zemědělské politiky po roce 1953, zakládání státních statků.

Hospodářské problémy 2. poloviny 50. let – měnová reforma z roku 1953 a její důsledky, korektury první pětiletky a její výsledky v českých zemích a na Slovensku, konsolidační plány v polovině 50. let, problémy druhé pětiletky, první ekonomická reforma z roku 1958, změny v řízení podniků, definitivní zánik soukromých živností a závěrečná etapa kolektivizace zemědělství, třetí pětiletka, její cíle a výsledky, vyhlášení operativních ročních plánů, hospodářské problémy na počátku 60. let.

Obchodní síť v době druhé a třetí pětiletky – nová organizace maloobchodu, vytvoření hlavních podnikových správ, přestavba maloobchodní sítě, vývoj maloobchodního obratu, zaměstnanost v obchodě.

**Rychlý
náhled**

CÍLE KAPITOLY NÁSTUP CENTRÁLNĚ ŘÍZENÉHO HOSPODÁŘSTVÍ PO ÚNORU 1948**Po úspěšném a aktivním absolvování této KAPITOLY****Budete umět:**

- Charakterizovat hlavní rysy centrálně řízené ekonomiky v Československu v průběhu 50. let
- Vymezit roli ČSR v rámci RVHP
- Popsat způsob likvidace živnostenského podnikání
- Vylíčit průběh kolektivizace zemědělství a její fáze
- Nastítnit vývoj obchodní sítě v průběhu 50. let

***Budete
umět*****Získáte:**

- Znalosti o průběhu prvních pětiletých plánů v komunistickém Československu
- Představu o problémech československé ekonomiky v 50. letech
- Povědomí o prvních pokusech o ekonomickou reformu

Získáte**Budete schopni:**

- Objasnit důsledky měnové reformy
- Vysvětlit příčiny hospodářských problémů Československa v době druhé a třetí pětiletky

***Budete
schopni***

ČAS POTŘEBNÝ KE STUDIU

Celkový doporučený čas k prostudování KAPITOLY je 180 minut.

KLÍČOVÁ SLOVA KAPITOLY NÁSTUP CENTRÁLNĚ ŘÍZENÉHO HOSPODÁŘSTVÍ PO ÚNORU 1948

Pětiletý plán, Rada vzájemné hospodářské pomoci (RVHP), studená válka, militarizace, dvojí trh, komunální podniky, výrobní a spotřební družstevnictví, kolektivizace zemědělství, Jednotná zemědělské družstva, konsolidační plány, třetí pětiletka, hlavní správy, maloobchodní obrat.

Klíčová slova

PRŮVODCE STUDIEM 51

Počínaje rokem 1948 začíná nové směřování československé ekonomiky. Jejimi typickými rysy jsou centrální plánování a budování hospodářství podle sovětského vzoru. V úvodní části této kapitoly si proto popíšeme okolnosti vzniku prvního pětiletého plánu a jeho cíle. Také se budeme věnovat vzniku RVHP a roli Československa v této organizaci.

12.1 První pětiletý plán a vznik RVHP

Vládu KSČ měly provázet i hluboké strukturální změny československé ekonomiky. V prvním roce komunistické vlády sílily inflační tendence a zásobovací potíže. Také proto zůstával nadále v platnosti přidělový systém, jenž měl doplňovat volný trh s vyššími cenami zboží. Dvojí trh fungoval v ČSR několik dalších let. V květnu roku 1949 byla na IX. sjezdu strany schválena „generální linie výstavby socialismu“, jež se v ekonomické oblasti měla projevit také zavedením centrálního plánování. Ekonomika měla být podřízena pětiletým plánům, z nichž první byl vyhlášen na léta 1949-1953.

Zavedení dvojího trhu

První pětiletka byla zahájena oficiálně 1. ledna 1949. Podle původního zákon z října 1948 neměl nový pětiletý plán přinést odklon od tržní ekonomiky ani náhlou změnu zahraničně ekonomické orientace. Jeho první obrysy byly načrtnuty už na podzim roku 1947, kdy byl jako jeho základní cíl stanoveno zvýšení životní úrovně. V období první pětiletky se však nakonec zformoval zcela nový hospodářský profil státu, jež se projevil zásadními změnami ve vlastnické sféře, v odlišném systému řízení ekonomiky i změnou struktury průmyslu a zahraničního obchodu.

Počátky pětiletých plánů

K ZAPAMATOVÁNÍ 56

První pětiletka byla vyhlášena na léta 1949-1953, v jejím průběhu se odrazilo rozhodnutí vedení KSČ přejít k centrálně řízenému hospodářství.

První pětiletka

Tato orientace odpovídala pevnému začlenění pounorového Československa do sovětského bloku. **Na začátku roku 1949 se Československo stalo jedním ze zakládajících členů Rady vzájemné hospodářské pomoci (RVHP).** Ta měla sjednotit síly socialistického bloku proti očekávanému tlaku Západu. Rovněž měla přispět k dosažení ekonomické nezávislosti členských zemí na kapitalistických státech. Českoslovenští představitelé od členství v RVHP očekávali především, že jejím hlavním cílem bude koordinace výroby a výstavba surovinové základny. Tato očekávání však nebyla naplněna. **Československo bylo tehdy jedinou skutečně průmyslovou zemí RVHP** (kromě NDR), v jejímž rámci tak dostávaly přednost požadavky agrárních či agrárně průmyslových členských států. Hlavní formou spolupráce v rámci RVHP byly dvoustranné smlouvy se Sovětským svazem.

ČSR a RVHP

Zvyšující se dovozní požadavky SSSR a snaha přeměnit Československo ve „strojířnu“ socialistického tábora vedly na začátku 50. let k razantní revizi cílů první pětiletky. Podle rozhodnutí ÚV KSČ z února 1950 měla v jejím rámci zvýšena výroba v těžkém průmyslu a těžba surovin. O rok později byl také zvláštním vládním nařízením změněn původní zákon o pětiletém plánu. Preferována měla vybraná odvětví těžkého průmyslu jako těžba rud, metalurgie, těžké a přesné strojírenství. Tedy obory, které v ostatních zemích východního bloku v podstatě chyběly. Tento posun navíc provázelo rostoucí zbrojení.

Revize cílů první pětiletky

V průběhu první pětiletky se průmyslová výroba zvýšila o 98%, zatímco původní verze předpokládala nárůst o 57%. V těžkém průmyslu se měla výroba zvýšit o 133%, ve stavebnictví dokonce o 200%. V těžkém strojírenství pak měla být v roce 1953 produkce vyšší o 263%. Celkové investice byly zvýšeny z původních 67, 2 miliard na 111, 6 miliard, z nichž většina směřovala právě do těžkého průmyslu. Tato **jednostranná orientace na těžký průmysl ohrožovala přirozený vývoj československého hospodářství**, deformovala ostatní výrobní odvětví a nepřinášela ani odpovídající výsledky v zahraničním obchodě. Československo muselo vyvážet své výrobky na Východ často na bezúročné a nesplácené úvěry a samo bylo nuceno získávat subdodávky včetně surovin ze Západu. Situace se začala lepšit až v pozdějších letech, kdy se za československé výrobky začalo skutečně platit a to především dodávkami surovin a potravin.

Výsledky

K ZAPAMATOVÁNÍ 57

RVHP byla založena v roce 1949 a Československo bylo jedním z jejích zakládajících členů. Jeho průmyslový potenciál ho v rámci RVHP předurčoval k roli strojířenské základny, což se projevilo především jednostrannou preferencí těžkého průmyslu.

RVHP

Národní hospodářství mělo být řízeno přesně podle sovětského vzoru. Na ministerstvech a v některých podnicích působili **sovětští poradci**, jejichž názory byly přijímány jako závazné pokyny a směrnice. Organizace výroby byla podřízena ideologickým kritériím a zanikl jakýkoli prostor pro vlastní iniciativy podniků, jež fakticky přestaly podnikat. Podniky ztratily možnost jednat na základě výsledku trhu a využít eventuální zisk pro vlastní zájmy. Výnosy podniků z výroby a odbytu byly přerozdělovány v rámci státního rozpočtu, což oslabovalo zájem úspěšných podniků na dalším zdokonalování výroby a zmírňovalo důsledky hospodářských neúspěchů ostatních. Zvyšování efektivnosti výroby brzdil nedostatek finančních prostředků, nutný k investicím do nových technologií, do zvyšování růstu produktivity práce a snižování nákladovosti produkce. Mizející zájem o zvyšování výroby se snažily úřady překonat rozvojem tzv. socialistického soutěžení. Zvláště na začátku pětiletky se jako iniciativa zdola rozvíjelo údernické hnutí zaměřené na překročování plánu a upevňování norem, k čemuž byli pracující motivováni odstupňovanými odměnami.

Vliv SSSR

Změnu v hospodářské orientaci provázel také **rozšiřující se dogmatismus v ekonomické teorii**. Kontakty se západní ekonomickou vědou byly přerušeny a koncepce, odlišující se od zásad marxisticko-leninské teorie byly odmítány jako ústup z třídních pozic a sabotování výstavby socialismu. Byla odstraněna celá intelektuální elita teoretických ekonomů a manažerů, kteří se před tím podíleli na formování hospodářské politiky KSČ. Rada ekonomů byla odsouzena v politických procesech, někteří z nich byli dokonce popraveni.

Důraz na výstavbu nových závodů vedl k opomíjení technické rekonstrukce starších výrobních kapacit. Preference těžkého průmyslu se podepsala i na způsobu industrializace Slovenska. Údaje o stavu hospodářství a životní úrovni obyvatel byly utajovány a sovětské zkušenosti byly stále častěji pouze mechanicky kopírovány.

12.2 Militarizace ekonomiky a její důsledky

Typickým rysem československé orientace na těžký průmysl v první polovině 50. let byl nárůst zbrojení, jež souvisel s vyhrocením studené války a hrozbou otevřeného vojenského konfliktu. **Vznik Severoatlantického paktu (NATO)** byl v zemích východního bloku pojímán jako příprava Západu k brzkému útoku a podobně válka v Koreji (1950-1953) byla vnímána jako předzvěst rozhodujícího konfliktu mezi kapitalistickým a socialistickým světem. V roce 1955 došlo k vytvoření vojenského paktu i v rámci sovětského bloku, když byla podepsána tzv. **Varšavská smlouva** mezi SSSR a ostatními socialistickými státy. V této atmosféře musel československý průmysl plnit především požadavky sovětského generálního štábu. V souladu s vývojem vojenství se důraz kladl především na úplnou motorizaci armády, na zbudování silného letectva a tankových vojsk. Armáda své požadavky vůči průmyslu zvýšila v letech 1950-1952 na čtyřnásobek. Celkové výdaje na armádu a bezpečnost tvořily v letech 1949-1953 polovinu tehdejších investic do ekonomiky. Důraz na zbrojení přinesl i pokles produkce některých civilních odvětví (klesla např. výroba traktorů, osobních aut, plán výstavby elektráren se neplnil ani na 50% atd.).

Studená válka

K ZAPAMATOVÁNÍ 58

Militarizace ekonomiky byla důsledkem rostoucího napětí mezi východním a západním blokem, které od konce 40. let přerostlo v dlouhotrvající „studenu válku“.

Militarizace

Jednostranná orientace na země sovětského bloku a militarizace ekonomiky vedly k tomu, že strojírenství získalo v rámci československého průmyslu výsadní postavení. Nedošlo však k tomu v důsledku přirozeného vývoje, ale pod mocenským tlakem, jenž podřizoval těžkému strojírenství a zbrojní výrobě celou ekonomiku. Podíl těžkého průmyslu i podíl vývozu a dovozu strojů odpovídal produkci strojírenských velmocí jako byly Německo, USA či Velká Británie.

**Militariza-
ce ekono-
miky**

Vzestup těžkého strojírenství však nepříznivě ovlivňoval situaci v příbuzných odvětvích. Hutě, doly, koksovny, nákladní doprava i výroba elektrické energie byly stavěny před požadavky, jež překračovaly jejich možnosti. Snaha překonat tyto nedostatky vedla jen k dalším neuváženým investicím a k zavádění neekonomických výrob. Důsledkem toho byl další nárůst výrobních nákladů i ztrát, které byly překrývány zisky strojírenství. Ekonomika takto násilně zvolený typ a tempo rozvoje průmyslu nemohla dlouhodobě vydržet. **Průvodním jevem jednostranné orientace na těžký průmysl bylo i zaostávání zemědělské výroby a spotřebních odvětví za potřebami společnosti.**

PRŮVODCE STUDIEM 52

Nastolení centrálně řízeného hospodářství provázela v zemích východního bloku důsledná likvidace soukromého sektoru. Ta proběhla v 50. letech také v Československu a týkala se rovněž živnostenského a obchodního podnikání. V následující části popíšeme její průběh a důsledky.

12.3 Likvidace živnostenského podnikání

V prvních poválečných letech si živnostenské podnikání uchovávalo v rámci československé ekonomiky stále významné postavení. V letech 1946-1947 působilo téměř 410 000 malých a středních podniků, v nichž pracovalo více než 1 milion osob. Ještě na jaře 1948 vládní představitelé slibovali malému a střednímu podnikání podporu. Na podzim téhož roku se však vztah KSČ k živnostenskému podnikání zcela změnil. Na listopadovém zasedání ÚV KSČ byla formulován **nový postup vůči živnostníkům**, který byl následně potvrzena 9. sjezdem strany jako součást „generální linie výstavby socialismu“. I v živnostenském podnikání byl nastolena politika „omezování a zatlačování kapitalistických živlů“. Kapitalista byl definován jako osoba, jež zaměstnává více než jednu pracovní sílu. Likvidace soukromého živnostenského podnikání proběhla v několika etapách v letech 1948-1960.

**Živnosten-
ské
podnikání
v l. 1946-48**

Počáteční fáze socializace živností, jež trvala zhruba do poloviny roku 1950, probíhala neorganizovaně a chaoticky. Nejvýrazněji se v tomto období projevila v obchodní sféře, kde likvidace soukromého podnikání postupovala nejrychleji. **Do státního sektoru byl nejprve převeden zahraniční obchod a velkoobchod**, které byly znárodněny v stoprocentním rozsahu. V roce 1949 bylo 10 000 velkoobchodů transformováno na 34 obchodních národních podniků. K ovládnutí maloobchodu měly být využity zákazy vytváření nových obchodních jednotek a přímý nátlak na obchodníky. Obchodníci byli obviňováni z podílu na provozování černého trhu, který prohluboval zásobovací potíže. Na přelomu let 1948-1949 proběhl „zásah proti šmelinářům“, v jehož rámci bylo zkontrolováno asi 38 000 obchodů a bylo zabaveno zboží v hodnotě přesahující 90 milionů Kč. Úřady začaly rovněž regulovat počet pracovních sil v obchodech, kde od příště nesměli být zaměstnáváni mladí a fyzicky zdatní muži. Část pracovníků byla také přesunuta do průmyslu. V soukromém obchodě se tak zvýšil počet zaměstnanců starších 65 let, žen a invalidů. Nejúčinnější formou nátlaku proti soukromému maloobchodu bylo tzv. třídní zásobo-

**Likvidace
živností v
obchodě**

vání, kterému byly soukromé obchody vystaveny už od roku 1947. Soukromé prodejny záměrně nedostávaly určité druhy zboží (např. sýry) nebo byly jejich dodávky uměle snižovány. Na počátku roku 1950 soukromé obchody přestaly dodávat k prodeji průmyslové zboží a ve stejné době byly značně omezeny i dodávky potravinářských výrobků. V důsledku podobných opatření obchodníci sami rušili své podniky a přestupovali do státní a obchodní sítě. Do roku 1950 tak zůstalo v soukromých rukou pouze 5% obchodů z roku 1948. Místo maloobchodu zaujal státní obchod, jehož provoz charakterizovala jednoduchá struktura nabídky a podnikatelský nezájem vedoucích i zaměstnanců o zákazníky. Do státního vlastnictví byly včleňovány hostince i činžovní domy

Likvidace soukromého podnikání v řemeslech probíhala pomaleji a obtížněji. Jeho realizací byly pověřeny národní výbory všech stupňů. Těm však chyběly přesnější směrnice, které by usnadňovaly převod řemeslných živností do státní sféry. I tentokrát byly použity různé formy nátlaku. Politický tlak na řemeslníky doplňovaly neustálé kontroly zásob materiálu, zboží a finančních dokladů, omezování přídělu surovin apod. Řemeslníci byli odkázáni na zboží z volného trhu, které zde bylo prodáváno za nesrovnatelně vyšší ceny. Většinu malých živnostníků toto opatření přivedlo na hranici existenčního minima. Dětem živnostníků bylo znemožňováno studovat na vysokých i středních školách a mnohá se nemohla ani vyučit. Řada živnostníků se pod přímým hospodářským i politickým nátlakem raději sama sdružovala ke společnému hospodaření v komunálních, družstevních či státních podnicích. **K 1. lednu 1949 zanikly také dosavadní zájmové organizace živnostníků,** jež se povinně sloučily do Svazu československého živnostnictva. Jeho úkolem bylo usnadnit faktickou likvidaci soukromého živnostenského podnikání.

Řemeslné živnosti

Ke změně došlo na začátku 50. let, kdy nastal **druhá, organizovaná fáze socializace živností.** Řemeslné živnosti byly likvidovány v letech 1950-1952 a to na základě usnesení KSČ z dubna roku 1950 o přechodu živností „k vyšším formám podnikání“. Druhá fáze likvidace soukromých živností měla být provedena na základě tzv. plánu Ř, jenž měl jednak navrhnout optimální síť řemesel a živností v jednotlivých okresech a jednak měl rozhodnout o „začlenění živností do socialistických podniků“. Prostředkem k tomuto převodu měly být opět různé formy politického a ekonomického nátlaku. Živnostníkům byly znovu omezovány příděly zboží a surovin, bylo také omezováno poskytování potravinových lístků. Současně probíhalo tzv. přesvědčování, které mělo v mnoha případech podobu přímé perzekuce živnostníků a jejich rodin. Likvidaci soukromých živností měla rovněž napomoci berní reforma z roku 1952, která zaváděla novou živnostenskou daň. Její sazba se progresivně zvyšovala v závislosti na počtu námezdních sil zaměstnaných v jednotlivých živnostech. Po přijetí nového zákona o příjmu obyvatelstva se daňové zatížení živnostníků zvýšilo asi o 50 %. V důsledku toho došlo k novému hromadnému skládání živností, což v některých oblastech těžce poškodilo síť služeb. V roce 1953 poklesl počet soukromých živností na 20% stavu z roku 1948. Politický tlak na řemeslníky doplňovaly neustálé kontroly zásob materiálu, zboží a finančních dokladů, omezování přídělu surovin apod. V roce 1953 existovala si pětina živností z roku 1948. Zhruba třetina řemeslníků přešla do národních podniků, jež si tak zlepšily svou kvalifikační strukturu. Soukromé řemeslníky přebíraly také komunální podniky, které získávaly rovněž zařízení veřejné správy a konfiskáty. Vesnické řemeslníky přijímala zemědělská družstva, vznikající ve stejné době. **Situaci však komplikovala nepřipravenost socialistických podniků převzít funkci soukromých živností, což narušovalo běžné fungování sítě služeb.**

Organizovaná likvidace živností

K ZAPAMATOVÁNÍ 59

Socializace živností začala už v roce 1948. V první „divoké“ etapě bylo likvidováno soukromé podnikání v obchodní sféře. Na začátku 50. let, kdy nastala organizovaná fáze postupu proti živnostem a došlo ve větší míře také na řemeslné živnosti. Živnostníci k likvidaci svých podniků přistupovali pod přímým politickým a ekonomickým tlakem.

Likvidace živností a obchodu

Od roku 1954 došlo i v důsledků jisté změny politického kurzu a hospodářských problémů ke zpomalení socializací živností a částečnému obnovení soukromého podnikání. Bylo to způsobeno i špatným fungováním služeb, což vedlo také k nárůstu soukromého podnikání bez úředního povolení, jež bylo státními orgány často tolerováno. Na přelomu let 1955-56 bylo ožívování soukromého podnikání odmítnuto jako škodlivé, na rozdíl od jiných států sovětského bloku (Rumunsko, Polsko a Maďarsko), kde byly soukromé živnostenské podniky obnoveny. V ČSR byla naopak přijata opatření, která malovýrobní sféru vrátit k předchozímu kurzu. V druhé polovině 50. let tak došlo k definitivní likvidaci soukromých živností.

K ZAPAMATOVÁNÍ 60

V letech 1954-56 se průběh socializace živností poněkud zpomalil a soukromé podnikání bylo dokonce částečně obnovováno. V dalším období se tento trend opět zvrátil a do konce 50. let došlo v ČSR na rozdíl od některých dalších zemí východního bloku k definitivní likvidaci soukromých živností.

Živnosti od poloviny 50. let

V menším rozsahu oproti původním plánům vznikaly družstevní podniky v nezemědělské sféře. V plné míře převzal stát od družstev výkup zemědělských produktů, zemědělskou mechanizační činnost a lidové peněžnictví. Rovněž byla zavedena družstevní bytová výstavba. V oblasti řemesel se zformovalo výrobní družstevnictví, jež se orientovalo na malosériovou a zakázkovou výrobu, opravárenskou činnost, některé služby a umělecká řemesla. **Samostatnou sférou bylo spotřební družstevnictví**, jež zahrnovalo vnitřní obchod a veřejné stravování. V roce 1952 došlo k rozdělení působnosti spotřebních družstev Jednota na venkov. Ve městech pak měly působit výhradně státní podniky (např. Narpa, Zdar, Textilia, Pramen), které v té době převzaly asi 15 000 prodejen. Na vesnici kromě toho fungovala ještě síť prodejen Budoucnost či Konzum.

Družstevní podniky

Změny neminuly ani svobodná povolání v soukromé sféře. Lékaři, zubní technici, zvěrolékaři, advokáti a další profese se soukromou praxí vstupovali do státních institucí či vytvářeli nové organizace. Bývalým soukromníkům měla být při převodech do státního sektoru vyplácena v postupných splátkách náhrada. Nemovitosti se pronajímaly, přičemž financování jejich údržby museli zajišťovat bývalí živnostníci. Strojní zařízení, provozní místnosti či zásoby firem se při přechodu do družstva stávaly součástí tzv. družstevního skupinového vlastnictví a v jeho rámci představovalo podíl či vklad nového družstevníka.

Likvidace živnostenského a obchodního podnikání vedla k **rozbití dosavadní, dlouhodobě budované sítě služeb.** Sféra služeb přišla asi o 200 000 kvalifikovaných zaměstnanců, kteří přešli do jiných odvětví. Odborná úroveň služeb tak poklesla a zhoršilo se také územní rozložení služeb. Výrazně se snížila úroveň služeb a zanikly také hospodářské předpoklady k jejich možnému rozvoji. **Likvidace soukromého podnikání v živnostech a obchodech znamenala rovněž zánik vícesektorové ekonomiky.**

Důsledky

DALŠÍ ZDROJE

Likvidaci soukromých živností se věnuje také samostatná monografie, již lze využít k doplnění dalších znalostí.

MAREK, Pavel. České živnostnictvo 1945-1960. Likvidace živnostníků, řemeslníků a obchodníků v českých zemích. Brno: Doplněk, 2006, 323 s. ISBN 80-7239-200-X.

PRŮVODCE STUDIEM 53

Likvidace soukromého vlastnictví proběhla také v zemědělství, kde se od konce 40. let v několika vlnách uskutečnila hromadná kolektivizace.

12.4 Kolektivizace zemědělství

Ještě tvrději bylo postupováno proti soukromému vlastnictví v zemědělství. KSČ v první polovině roku 1948 sice ujišťovala rolníky heslem „kolchozy u nás nebudou“, už v únoru příštího roku však parlament přijal zákon o vzniku Jednotných zemědělských družstev (JZD).

V každé obci mělo být vytvořeno univerzální zemědělské družstvo, jež mělo vzniknout spojením už existujících specializovaných družstev. Združstevňování zemědělství mělo komplikovanější a zdlouhavější průběh než v případě živnostenského a obchodního podnikání.

Vznik JZD

Proces združstevňování trval asi 12 let a lze jej rozdělit do tří etap. První z nich se uskutečnila v letech 1949-1952. V druhé fázi v letech 1953-1955 došlo k jisté stagnaci a částečnému odlivu lidí z družstev. Združstevňování se završilo během třetí etapy v letech 1955-1960. Jako hlavní zásada kolektivizace bylo stanoveno vybudování výrobního zemědělského družstevnictví. Vedle převažující kolektivní výroby mělo být zachováno individuální záhudenkové hospodářství družstevníků. **Na rozdíl od Sovětského svazu neměla být půda znárodnována a k dosažení cílové formy družstev měly být využívány její různé přechodné formy,** které by lépe odpovídaly psychologii rolníka.

3 etapy kolektivizace

Kampaň za združstevňování byla zahájena oficiálně v dubnu 1949, kdy první zájemci zakládali přípravné výbory JZD. Většina z rolníků se však k postupující kolektivizaci stavěla odmítavě a proto státní orgány přešly brzy k různým formám nátlaku. Větší majitelé půdy byli postihováni zvýšením povinných dávek zemědělských produktů státu. V případě jejich nesplnění byli nuceni čelit prohlídkám, zabavování zásob, vypínání elektrického proudu apod. Někteří zemědělci byli vystěhováváni ze svých vesnic a jejich majetek byl konfiskován. Tím měly být rozbity komunity nejbohatších rolníků, kteří byli označováni za největší nepřátele socialismu. Rolníci, odmítající vstup do JZD, byli nuceni k výkupu strojů bez náhrady, k výměně pozemků v rámci „scelování lánů“ za okrajové a horší, k přidělení neobdělávaných pozemků a zvyšování povinných dávek. Soukromí zemědělci byli podobně jako živnostníci navíc vyřazováni z vázaného trhu a jejich dětem byl omezován vstup do škol. Mnozí z těchto „kulaků“ skončili ve vězení či v táborech nucených prací.

Postup proti soukromým zemědělcům

K ZAPAMATOVÁNÍ 61**Kolektivizace**

Združstevňování zemědělství bylo v ČSR zahájeno v roce 1949 a proběhlo ve třech etapách. Jeho forma se lišila od kolektivizace prováděné v SSSR, i zde však byli soukromí rolníci vystavováni různým formám nátlaku.

Postupně se zformovaly čtyři typy družstev:

Typy družstev

- V prvním z nich nebyly zatím rozorány meze, rolníci společně využívali stroje a vzájemnou pomoc si vyúčtovali.
- V druhém typu družstev byla půda už spojena a výtěžek z produkce byl rozdělen podle velikosti vloženého pozemku. Oddělená zůstávala pouze živočišná produkce
- Ve třetím typu došlo ke spojení živočišné a rostlinné výroby, při rozdělování výtěžku se zdůrazňovala vykonaná práce a klesl podíl příjmu z vložené půdy.
- Ve čtvrtém typu byl příjem z vložené půdy zcela opuštěn, odměňování se zde uskutečňovalo výhradně podle vykonané práce.

Zpočátku družstva procházela prvními dvěma typy, od roku 1951 se tempo kolektivizace zrychlilo a začala být zakládána výhradně družstva třetího a čtvrtého typu. V roce 1952 JZD obhospodařovala už téměř 30% zemědělské půdy. Očekávaný růst zemědělské produkce se však nekonal. Tempo združstevňování bylo příliš rychlé a je nebylo možno organizačně zvládnout. Ztrácela se motivace ke kvalitní práci a stále častěji se rozkrádání společného majetku. Navíc došlo k přetřetí venkovských tradic podnikání a k faktickému rozvratu života na vesnici.

V březnu 1953 došlo také v souvislosti se smrtí J. V. Stalina k jisté změně zemědělské politiky a v kolektivizaci nastalo více než dvouleté období stagnace a částečného odlivu. Asi 1 000 JZD zcela zaniklo a zhruba 100 000 osob z družstev vystoupilo. Celková výměra orné půdy JZD se zmenšila o 450 000 hektarů. Tento odliv byl patrný zvláště na severovýchodním Slovensku, kde byla kolektivizace nejnásilnější. Zde se rozpadla téměř všechna družstva. Na konci roku 1953 zůstalo v Československu jen 6 679 JZD, z nichž většina disponovala malým půdním fondem a mezi jejími členy byli jen výjimečně kvalifikovaní odborníci. Později se však tlaky na pokračování združstevňování znovu posílily a stagnaci vystřídala od poloviny 50. let druhá vlna kolektivizace.

Stagnace

Kromě družstev byly v rámci změn v zemědělství budovány také státní statky, jež v roce 1953 měly v průměru 3 500 ha a 800 zaměstnanců. Tyto státní podniky napomáhaly kolektivizaci a část z nich se specializovala na šlechtitelství, plemenářství, ovocnářství technické plodiny apod. K mechanizaci zemědělských prací stát přispíval prostřednictvím strojních a traktorových stanic (STS). Ty v době nedostatku zemědělských strojů obstarávaly pro družstva za úplaty různé práce a pomáhaly tak zvyšovat produktivitu práce v zemědělství.

Státní statky a STS

PRŮVODCE STUDIEM 54

Kurs nastolený první pětiletkou a jednostranná preference těžkého průmyslu přinesl značné hospodářské problémy, jež bránily dalšímu předpokládanému vývoji. V následující části se budeme věnovat podrobněji těmto problémům i snahám o jejich řešení.

12.5 Hospodářské problémy v letech 1953-1960 a jejich řešení

Na konci první pětiletky se ukázalo, že uzavření československé ekonomiky v rámci RVHP a přijetí koncepce strojírenské velmoci vedlo k nemalým hospodářským problémům a poklesu životní úrovně. Monopolní postavení těžkého průmyslu ohrožovalo provoz ostatních odvětví a komplikovalo tak plynulý chod ekonomiky. Hospodářskými změnami trpělo především zemědělství a služby, značně poškozen byl také tradiční spotřební průmysl a nadále přetrvával lístkový systém, který napomáhal rozvoji černého trhu. Přesto se ekonomika musela vyrovnávat s inflačními tendencemi a nedostatkem spotřebního zboží, které znemožňovaly předpokládaný zánik dvojího trhu.

Problémy

Nákladnost výroby a rostoucí výdaje ze státní pokladny (investice, mzdy, platy, sociální výdaje apod.) způsobovaly stále vážnější měnové problémy. Zvyšoval je i neúměrně rychlý růst nominálních mezd v průběhu první pětiletky, jenž neodpovídal pomalejšímu růstu produktivity práce. Poptávka tak začala převažovat nad nabídkou zboží. Na počátku 50. let peníze v oběhu a prostředky na vkladních knížkách výrazně převyšovaly celkovou nabídku zboží a služeb. Rozsah nerealizovatelné kupní síly tak ohrožoval stabilitu měny a snižoval hmotnou zainteresovanost obyvatelstva.

Inflace

Řešením těchto problémů se měl stát komplex opatření z 1. června 1953. Byl zrušen přidělový systém zásobování, zanikl dvojitý trh a byly zavedeny jednotné maloobchodní ceny. Současně byla provedena měnová reforma, která měla zastavit inflaci a razantně redukovat množství oběživa. Dalšími cíli červnových opatření bylo podnícení zájmu zaměstnanců o výrobu a uvedení příjmů a úspor obyvatel do souladu s trhem i omezenou nabídkou spotřebního zboží. Měnová reforma byla realizována stažením stávajícího oběživa a jeho nahrazením novými penězi. Hospodářská čísla se přepočítávala převážně v poměru 5 starých korun za jednu novou. V poměru 5:1 se propálcely mzdy, příjmy rolníků za dodávky státu, penze, stipendia apod. a také část vkladů a hotovostí obyvatel do 300 Kč na osobu, pokud nezaměstnávala cizí pracovní sílu. Ostatní **vklady a hotovosti byly směňovány v poměru 50:1**. Vázané vklady z poválečné měnové reformy pak byly zcela anulovány.

Měnová reforma z roku 1953

Měnová reforma měla těžký dopad na obyvatelstvo, jejichž příjmy a úspory znehodnotila. Komunistické vedení přitom nedlouho před reformou veřejnost ujišťovalo, že měna je pevná. Reformu pak prezentovalo jako poslední úder proti kapitalistům a definitivní likvidaci jejich ekonomické moci. Ve skutečnosti jí však byli nejvíce postiženi dělníci a inteligence, kteří se na celkových úsporách podíleli více než 41 %. Na bývalé kapitalisty, kteří se na úsporách podíleli 7, 5 %, měla dopad daleko menší. Vláda se sice snažila nepříznivé důsledky měnové reformy zmírnit zvýšením mezd, důchodů, sociálního zabezpečení a přídavek na děti, ale ani to nemohlo příliš ztlumit nespokojenost obyvatelstva. To dávalo svou nevoli najevo i veřejně. Ve 129 závodech se stávkovalo a v některých městech došlo i k protivládním demonstracím (největší z nich se uskutečnily v Plzni, Bohumíně, Orlové a Ostravě). Komunistické vedení se tak poprvé ocitlo tváří in tvář otevřenému odporu pracujících proti jeho hospodářské politice.

**Reakce
obyvatel-
stva**

K ZAPAMATOVÁNÍ 62

V roce 1953 byla provedena měnová reforma, jejíž cílem bylo zastavení inflace a razantní omezení množství oběživa. Stávající oběživo bylo staženo a nahrazeno novými penězi v poměru 50:1, tím došlo ke znehodnocení příjmů a úspor obyvatel. Následkem toho byly první otevřené projevy odporu dělníků vůči hospodářské politice komunistického Československa.

**Měnová
reforma**

V září 1953 byla provedena třetí korektura první pětiletky, jejímž cílem bylo omezení výdajů na zbrojení a zvýšení životní úrovně. Původní úkoly první pětiletky byly splněny, především vzrostla průmyslová výroba. Její roční přírůstek činil 14%, na Slovensku byl tento přírůstek ještě o 4% vyšší. Tento nárůst výroby však provázely mnohé disproporce, které se projeví zejména výrazným zaostáváním spotřebního průmyslu i surovinové a energetické základny, která nestačila držet krok s požadavky průmyslu. Zvyšovaly se také rozdíly mezi množstvím prostředků, vkládaných do výroby, a vyšší zisku z prodeje zboží. Vzhledem k těmto disproporcím rozhodla se vláda odsunout v roce 1954 zahájení druhé pětiletky a připravit její pozdější realizaci konsolidačními plány na léta 1954 a 1955.

**třetí korek-
tura první
pětiletky**

K hlavním pozitivním důsledkům konsolidačních plánů patřilo:

- zmírnění tempa růstu těžkého strojírenství včetně zbrojní výroby
- zvýšení investic do palivové a energetické základny
- zvýšení výroby spotřebního zboží a posílení domácího trhu
- zvýšení životní úrovně obyvatelstva a zrychlení růstu osobní spotřeby
- částečné uvolnění podřízenosti vůči RVHP
- posílení československých obchodních kontaktů se západními státy

**Důsledky
konsoli-
dačních
plánů**

K ZAPAMATOVÁNÍ 63

Problémy první pětiletky si vyžádaly přijetí konsolidačních plánů, které znamenaly jistý odklon od jednostranné orientace na těžký průmysl a částečné uvolnění podřízenosti vůči RVHP.

**Konsoli-
dační
plány**

Příznivé tendence konsolidačních plánů umožnily zahájit v roce 1956 druhou pětiletku, jejímiž hlavními cíly měly být završení přeměny přechodného období od kapitalismu do socialismu a dobudování materiálně technické základny socialismu. V praxi měla druhá pětiletka navázat na hospodářskou politiku z let 1949-1953. Opět tak měl být preferován těžký průmysl, zvláště těžké strojírenství, palivoenergetické základny a těžká chemie. Znovu se tak nedostalo na rozvoj lehkého a potravinářského průmyslu. Druhá pětiletka měla ovšem výrazněji napomoci růstu životní úrovně obyvatel. Vláda k tomu přistoupila i v reakci na protisocialistické nepokoje v Polsku a Maďarsku. K většímu oživení tuzemského trhu však stále chyběly základní zdroje – zisky z hlavních sfér výroby a obchodu.

**Druhá
pětiletka**

Brzy se ukázalo, že splnění deklarovaných cílů druhé pětiletky naráží na **staronové problémy. Růst průmyslové výroby vyžadoval stále větší přísun investic, pracovních sil a surovin.** Stále také přetrvávaly rozdíly mezi poptávkou na trhu a možnostmi jejího pokrytí zbožím. Komise hospodářských expertů při ÚV KSČ proto vypracovala návrh na reorganizaci hospodářství, který byl první skutečným pokusem o zásadnější ekonomickou reformu. Oficiálně vstoupila v platnost v roce 1959, organizační změny v průmyslu však začaly už v roce 1958. **Jejich hlavním rysem byla snaha o omezení centralizace a direktivnosti v řízení hospodářství.** Centrální plánovací orgány se měly napříště zaměřit především na vypracovávání zásadních a dlouhodobých koncepcí, při samotném operativním řízení ekonomiky se naopak měla posílit role podniků.

**Reforma
z let 1958-
1959**

Na ministerstvech byly zrušeny tzv. hlavní správy, které v rámci svého resortu řídily odvětvově příslušné podniky – většinou však bez dostatečných znalostí o jejich skutečné situaci. **Nahradit je měly výrobně hospodářské jednotky (VHJ),** jež byly zbudovány na zásadě odvětvově či oborově územní delimitace a sdružovaly podstatně menší skupiny podniků. Tyto nadpodnikové orgány pak tvořily zárodek „středního článku řízení“, jenž v různých formách existoval až do 80. let. Ve snaze zvýšit iniciativnost podniků byly zavedeny normativy podnikové a osobní hmotné zainteresovanosti. Ty se v praxi projevovaly např. výhodnějším financováním těch podniků, které převzaly a splnily vyšší úkoly. Tím byly posíleny hmotné zájmy podniků na zdokonalení vlastních zařízení, techniky i jakosti výrobků. Podnikům se mělo dostat větší možnosti využít část svého zisku pro vlastní zdokonalení, případně pro mzdy a platy.

**Decentrali-
zace**

Pozitivními důsledky reformy byly zvýšená aktivita podniků a snížení tlaku na růst mezd. Nedošlo však k očekávanému snižování nákladů. Reforma z let 1958-1959 částečně oživovala tržní uvažování naznačovala možná nová východiska ekonomického vývoje. Direktivní řízení si však nadále zachovávalo prioritní postavení a reforma sama se v praxi prosazovala jen ztěžka. V roce 1961 byla odvolána s tím, že nově se objevující hospodářské potíže může odstranit pouze další utužení centrálního řízení ekonomiky.

**Výsledky
reformy**

K ZAPAMATOVÁNÍ 64

I přes pozitivní vliv konsolidačních plánů problémy československé ekonomiky pokračovaly i v průběhu druhé pětiletky a proto byla v letech 1958-1959 realizována první ekonomická reforma, jejímž cílem bylo uvolnění dosavadní centralizace a direktivnosti v řízení hospodářství.

**První
ekono-
mická
reforma**

I pro období druhé pětiletky byl typický výrazný růst průmyslové produkce a zároveň postupné vyčerpávání jeho vnitřních zdrojů (pracovní síly, pracovní doba, materiálové zdroje, suroviny atd.) Ani v tomto období se efektivnost československého hospodářství příliš nezvýšila. Zvyšování výroby se ve stále velké míře opíralo o extenzivní faktory a modernizace průmyslu postupovala jen pomalu. Oproti první pětiletce se zvýšila životní úroveň, vzrostla společenská spotřeba a pokročilo i snížení maloobchodních cen. Nevýrobní sféra však stále zůstávala ve stínu i nadále preferovaného těžkého průmyslu. Rychleji než v předchozím období se vyvíjel zahraniční obchod a díky jistému zlepšení mezinárodních vztahů došlo také k oživení obchodu s kapitalistickými státy.

V období druhé pětiletky zanikly téměř všechny zbývající soukromé živnosti. Koncem roku 1960 v celé republice působilo jen 6 553 soukromých živností s 6 601 pracovníky. V roce 1955 pak byla zahájena závěrečná etapa kolektivizace zemědělství, jež dokončila likvidaci soukromého sektoru i v této oblasti. Zpravidla vznikala družstva III. typu se společnou rostlinnou i živočišnou výrobou. I v poslední fázi kolektivizace bylo použito různých nátlakových metod, byť už nebyly tak drastické jako v první polovině 50. let. Do konce roku 1960 bylo v JZD sdruženo 714 tisíc zemědělských závodů a počet členů družstev dosáhl téměř miliónu. JZD hospodařila na 68% zemědělské půdy a na 71% orné půdy, v soukromém malovýrobním sektoru zůstalo 12% zemědělské půdy (více na Slovensku), převážně v horských oblastech. Do konce 50. let vznikala většinou malá družstva, na něž připadalo v průměru jen 77 členů a 354 ha obdělávané půdy. Později bylo zahájeno slučování JZD a naopak rozdělování příliš rozsáhlých státních statků do menších jednotek. Byly rovněž reorganizovány STS, které prodaly většinu strojů družstvům a zaměřily se na speciální technické a mechanizační služby. Povinné dodávky zemědělských produktů byly zrušeny a náhradou za ně vznikl výkupní systém s jednotnými cenami.

Definitivní likvidace soukromého sektoru

K ZAPAMATOVÁNÍ 65

V době druhé pětiletky byla likvidovány zbývající soukromé živnosti a byla zahájen závěrečná etapa kolektivizace zemědělství.

Definitivní zánik soukromého sektoru

PRŮVODCE STUDIEM 55

Vrcholem nerealistické hospodářské politiky v komunistickém Československu se stal průběh třetí pětiletky, zahájené v letech 1960. V následující části si podrobněji přiblížíme její cíle a výsledky.

12.6 Třetí pětiletka

V polovině roku 1960 celostátní konference KSČ v ovzduší nekritického hodnocení vývoje společnosti i ekonomiky vyhlásila „vítězství socialismu v Československu“ a projednala návrh třetího pětiletého plánu. Ve stejném roce byla **přijata nová ústava a název státu byl změněn na Československou socialistickou republiku (ČSSR)**. Pravomoci slovenských národních orgánů byly značně omezeny a v rámci nové územní přestavby státu se zvětšila rozloha krajů a okresů.

Nová ústava v r. 1960

V ekonomické oblasti mělo být nové směřování státu realizováno zmíněným třetím pětiletým plánem, jehož nereálné požadavky však přesahovaly možnosti československé ekonomiky. Stranické vedení jej předložilo jako důkaz svých schopností zvládnout další mohutný růst výroby a národního důchodu. Byla tak **prosazena maximální varianta hospodářského růstu** a to přes varování mnoha ekonomů. Stále měl podporován přednostně těžký průmysl, znovu na úkor spotřebního a potravinářského průmyslu. Nerealisticky se plánovaly termíny, v nichž měly být zprovozněny nové kapacity a stejně nerealisticky se předpokládaly úspory materiálových nákladů. Náročnost na zdroje však ve skutečnosti naopak stoupala a ekonomika se musela ještě více než v 50. letech o z velké části vyčerpané extenzivní zdroje.

Cíle třetí pětiletky

Už v prvním roce třetí pětiletky se ukázalo, že plán neodpovídá možnostem československé ekonomiky. Brzy se projevil příliš nadsazený program vývoje hutnictví železa i značné problémy energetiky. Jako zcela nereálný se ukázal záměr povznést v co nejkratší době zemědělství na úroveň průmyslu komplexní mechanizací a chemizací či splnit pětiletku v tomto odvětví už za čtyři roky. Další potíže způsobily i některé nepředvídatelné události, jakými byli např. vyostření politického napětí v Německu v roce 1961 či tzv. karibská krize v roce 1962 (umístění sovětských raket na Kubě a americká blokáda Kuby), jež si vyžádaly dodatečné vojenské výdaje. Nepříznivé ekonomické důsledky měla také roztržka mezi Sovětským svazem a Čínou, jež byla čtvrtým největším obchodním partnerem Československa. Čína snížila vzájemný obchod na desetinu a její dodávky surovin a potravin musely být nahrazeny dovozem z kapitalistických zemí.

Výsledky

Třetí pětiletka se v důsledku všech těchto problémů rozpadla už v roce 1961. V odborné literatuře bývá nazývána jako „**plán ekonomické katastrofy**“. V důsledku nových hospodářských potíží byla také v roce 1962 opuštěna reforma z roku 1959 a chod hospodářství byl podřízen operativním ročním plánům. Ty znovu utužily direktivní formy centrálního řízení, jež byly vedením KSČ vnímány stále jako východisko z problémů. Stranické vedení přehlíželo fakt, že reformě z konce 50. let nebyl poskytnut potřebný čas a její účinnost podlomil následný nereálný centrální plán.

K ZAPAMATOVÁNÍ 66

Třetí pětiletka v důsledku chybného hospodářského směřování zkrachovala předčasně už v roce 1961.

Krach třetí pětiletky

Hospodářské problémy ČSSR tak pokračovaly. Zvláště tíživě se projevíly v letech 1962-1963, kdy konkrétně zásobování uhlím a elektřinou nabylo kalamitního rázu. Krize vyvrcholila v roce 1963, kdy byl zaznamenán absolutní pokles národního důchodu o 2%. Zhoršila se celková efektivnost hospodářství a musely být výrazně redukovány investice, což vedlo k dalšímu zpomalení technické i strukturální modernizace československé ekonomiky. Vedení státu tak bylo postaveno před nutnost nalezení zásadnějšího řešení hospodářských problémů.

PRŮVODCE STUDIEM 56

V poslední části této kapitoly si podrobněji všimneme vývoje obchodní sítě od likvidace soukromého sektoru do první poloviny 60. let.

12.7 Vývoj obchodní sítě v době druhé a třetí pětiletky

V době centrálně plánované ekonomiky ztratilo obchodní podnikání své dřívější prestižní postavení. Soukromý sektor byl zlikvidován a podřízen centralizovanému direktivnímu řízení. Obchod se tak ocitl v bezkonkurenčním prostředí, v jehož reprodukčním procesu dominantní postavení zaujímal výroba. V řadě ukazatelů sice konkrétně maloobchodní síť zaznamenala vzestup, přesto obchod v socialistickém Československu zvýšil své zaostávání za maloobchodní sítí ve státech s vyspělou tržní ekonomikou. Pro obchod se stalo typickým neustálé napětí mezi nabídkou a poptávkou.

Obchod po roce 1948

Základy nové organizační struktury obchodní sítě byly položeny v roce 1951, kdy bylo zrušeno 33 národních obchodních podniků vesměs s celostátním dosahem a z nich byly vytvořeny podniky krajské či oblastní. Ty pak byly podřízeny nově ustaveným hlavním (podnikovým) správám, jež působily přímo u ministerstva vnitřního obchodu. Odtud řídily podniky v jednotlivých regionech podle sortimentní specializace. Existovaly tak hlavní správy

Hlavní správy

- obchodu potravinářským zbožím
- oděvního průmyslu
- obchodu potřebami pro domácnost,
- obchodu drobným spotřebním zbožím
- obchodu klenoty, hodinami a starožitnostmi
- výkupu
- hotelů, nádražních restaurací a jídelních vozů

a kromě toho také podnikové správy obchodů palivem a stavebninami a podnikové správy bazaru. Při prvním pokusu o hospodářskou reformu v roce 1958 byly v rámci decentralizace tyto hlavní správy u ministerstva zrušeny a nahradila je nově vytvořená sdružení podniků na úrovni krajů a krajské pobočky Spojeného velkoobchodu. Po krachu třetí pětiletky v letech 1962-1963 se však řízení obchodu vrátilo k dřívějšímu centrálnímu plánování, jež bylo dále upevněno.

Pro vývoj maloobchodní sítě v 50. a 60. letech byl **typický dlouhodobý pokles počtu prodejen**. Bylo to dáno započítáním přestavby maloobchodní sítě, jež zahrnovala zavírání malých či nevyhovujících prodejen, jejich spojování ve větší celky i jejich celkovou modernizaci. Byly však také budovány nové prodejny, od poloviny 50. let to byly především samoobsluhy s potravinami. Ty výrazně ovlivnily nákupní podmínky obyvatel, zkrátily dobu potřebnou k nákupu zboží, vytvořily podmínky pro komplexnější nabídku prodáváného sortimentu a přispěly ke zvýšení produktivity práce v obchodní síti. Jejich počet postupně vzrostl na tisíce. První z nich byla otevřena v Praze-Žižkově v roce 1955, o tři roky později jich jen v hlavním městě bylo zřízeno několik desítek. Rychlejší přestavbě obchodní sítě však bránil především nedostatečný rozsah investičních prostředků, které byly v rámci státního rozpočtu vyčleněny pro obchod. Tento nedostatek se projevil především v zaostávání tempa růstu prodejních kapacit za tempem růstu maloobchodního obrátu.

**Změny
obchodní
sítě**

Maloobchodní obrát vzrůstal od počátku 50. let, později dočasně poklesl v důsledku měnové reformy z roku 1953. Tento pokles se však podařilo brzy překonat opětovným posílením koupěschopnosti obyvatelstva. Vedení KSČ se snažilo utlumit nespokojenost lidí se způsobem výměny peněz snížením cen a následným zvýšením nominálních mezd a platů, což vedlo k dalšímu nárůstu maloobchodního obrátu. Snaha stranického vedení o permanentní zvyšování životní úrovně byla v rozporu s výsledky ekonomického vývoje i se skutečnými možnostmi přísunu zboží na trh. Došlo tak k výraznému růstu osobní spotřeby, a to při růstu nerealizovaných úspor obyvatelstva, jež už nebylo možno na trhu uspokojit. Výsledkem bylo prohlubující se napětí mezi poptávkou a nabídkou, které stálo v cestě dalšímu rozvoji obchodu.

**Růst malo-
obchodní-
ho obrátu**

Vzestupu maloobchodního obrátu neodpovídal ani růst osob činných ve vnitřním obchodě. Jejich úbytek byl na počátku 50. let důsledkem likvidace tisíců soukromých malých a středních obchodů. Zvyšování počtu zaměstnanců v obchodní síti započalo znovu od roku 1954, ani tento nárůst neodpovídal požadavkům na rozvoj obchodní sítě, růst tržeb i zkvalitnění kontaktu se zákazníkem. Typickým fenoménem byla stoupající zaměstnanost žen, která zvyšovala nároky na zajištění obchodního provozu a organizaci práce. Většímu přílivu zaměstnanců bránily také nedostatečné mzdové náklady vyčleněné pro sféru obchodu. Od poloviny 60. let došlo však také v obchodě ke změnám, které měly přispět k jeho rozvoji. Především měly ustoupit administrativní metody řízení, obchodní podniky a organizace měly získat větší pravomoci, aby mohli samostatněji a pružněji reagovat na trh a při svém rozhodování více zohlednit hledisko ziskovosti.

**Zaměstna-
nost
v obchodě**

K ZAPAMATOVÁNÍ 67

V r. 1951 došlo k reorganizaci obchodní sítě, jejímiž typickými rysy byly dlouhodobý pokles počtu prodejen, zvyšující se napětí mezi poptávkou a nabídkou a pokles pracovníků v obchodech.

**Reorgani-
zace ob-
chodní sítě**

TEST A OTÁZKA

- 1.) Které tvrzení o ekonomické situaci komunistického Československa **neplatí**?
 - a) ČSR bylo v rámci nově utvořeného RVHP jedinou zemí s rozvinutým průmyslem.
 - b) v ČSR na konci 40. let zůstalo zachováno živnostenské podnikání
 - c) vývoj průmyslu začala ovlivňovat militarizace ekonomiky

- 2.) Co bylo charakteristické pro kolektivizaci zemědělství v ČSR?
 - a) na Slovensku proběhla kolektivizace až v 50. letech
 - b) v jejím průběhu vznikly dva typy družstev
 - c) kolektivizace proběhla ve třech etapách

- 3.) Kdy proběhla komunistická měnová reforma a jaký byl její výsledek?
 - a) v roce 1948
 - b) v roce 1953
 - c) v roce 1950

- 4.) Jaký byl hlavní problém krachu třetí pětiletky?
 - a) inflace
 - b) problémy uvnitř RVHP
 - c) nadsazené tempo hospodářského růstu

- 5.) K jaké zásadní změně došlo ve vývoji maloobchodu na začátku 50. let?

ŘEŠENÍ A ODPOVĚDI

1.) b, 2.) c, 3.) b – výsledkem bylo znehodnocení úspor, 4.) c, 5.) došlo k decentralizaci obchodu, byly zrušeny národní obchodní podniky a místo nich zřízeny oblastní a krajské.

SHRnutí KAPITOLY NÁSTUP CENTRÁLNĚ ŘÍZENÉHO HOSPODÁŘSTVÍ PO ÚNORU 1948

Přechod k centrálně řízenému hospodářství byl formálně zahájen vyhlášením prvního pětiletého plánu v roce 1949. Československo stalo zakládajícím členem RVHP, která byla zřízena jako hospodářská organizace zemí sovětského bloku. Československu byla v rámci RVHP vzhledem k jeho průmyslovému potenciálu určena role „strojírenské základny“, což vedlo k jednostranné orientaci na těžký průmysl.

Nastolení centrálně řízené ekonomiky ukončilo rovněž éru vícesektorové ekonomiky. Především došlo k postupné likvidaci živnostenského podnikání v obchodě a řemeslech. Soukromé vlastnictví bylo likvidováno také v zemědělství, které od konce 40. let prošlo hromadnou kolektivizací.

Jednostranná orientace na těžký průmysl zahájená v průběhu první pětiletky oslabovala ostatní odvětví a měla i další negativní dopady na čs. ekonomiku. Řešení těchto problémů měla přinést opatření z roku 1953, jejichž součástí bylo zrušení dvojího trhu, přidělového systému a provedení měnové reformy. Ta znehodnotila příjmy a úspory většiny obyvatelstva a vedla k prvním otevřeným protestům proti komunistickému vedení

Pokračující neúspěchy první pětiletky měly v dalších letech překonat tzv. konsolidační plány.

I po přijetí konsolidačních plánů však zůstala v době druhé pětiletky zachována preference těžkého průmyslu. Objevily se tak znovu staronové problémy, jež si vyžádaly na přelomu let 1958/59 vypracování prvního pokusu o hospodářskou reformu. Přes její pozitivní tendence se nastoupený kurz výrazněji nezměnil a na začátku 60. let vyústil ve faktický krach třetí pětiletky.

K zásadním změnám došlo také ve vnitřním obchodě, jenž po likvidaci soukromého sektoru ztratil své dřívější výsadní postavení.

Shrnutí kapitoly

PRŮVODCE STUDIEM 57

Jak vyplynulo z právě skončené kapitoly, československá ekonomika se na počátku 60. let ocitla takřka ve slepé uličce. Následující kapitola zmapuje snahy o překonání ekonomických problémů v ČSSR a proměny hospodářské politiky v době politického uvolňování v druhé polovině 60. let.

ODMĚNA A ODPOČINEK

Čekají Vás poslední tři kapitoly, nezapomeňte ale předtím opět na krátký odpočinek

Odměna a odpočinek

13 HOSPODÁŘSKÁ REFORMA Z DRUHÉ POLOVINY 60. LET

RYCHLÝ NÁHLED DO PROBLEMATIKY KAPITOLY HOSPODÁŘSKÁ REFORMA Z DRUHÉ POLOVINY 60. LET

Ekonomická reforma a její realizace – debaty o hospodářské reformy, hlavní zásady ekonomické reformy, její průběh a výsledky, problémy při realizaci reformy

Reformní úsilí v druhé polovině 60. let – nástup stoupenců reforem do vedení KSČ, ekonomické aspekty Akčního programu KSČ, reformní snahy v době tzv. Pražského jara, sovětská invaze v srpnu 1968 a její důsledky

Nástup tzv. normalizace – politické čistky v KSČ, osudy ekonomické reformy, vyhlášení konsolidačního hospodářského plánu, jeho hlavní zásady, návrat k centrálně plánovanému hospodářství na počátku 70. let.

**Rychlý
náhled**

CÍLE KAPITOLY HOSPODÁŘSKÁ REFORMA Z DRUHÉ POLOVINY 60. LET**Po úspěšném a aktivním absolvování této KAPITOLY****Budete umět:**

- Popsat politické předpoklady nutné k přijetí ekonomické reformy
- Vymezit ráz a cíle hospodářské reformy z druhé poloviny 60. let
- Popsat průběh reformy a její osudy po sovětské invazi ze srpna 1968

**Budete
umět****Získáte:**

- Přehled o reformních snahách ve vedení KSČ
- Znalosti o konkrétních zásadách ekonomické reformy
- Představu o politickém a hospodářském vývoji v době tzv. Pražského jara
- Povědomí o ekonomických důsledcích nástupu tzv. normalizace

Získáte**Budete schopni:**

- Zhodnotit úspěchy i nedostatky tzv. Šikovy reformy
- Vysvětlit význam reformy pro rozvoj podniků
- Objasnit hlavní ekonomické cíle tzv. Akčního programu KSČ z roku 1967

**Budete
schopni**

ČAS POTŘEBNÝ KE STUDIU

Celkový doporučený čas k prostudování KAPITOLY je 120 minut.

KLÍČOVÁ SLOVA KAPITOLY HOSPODÁŘSKÁ REFORMA Z DRUHÉ POLOVINY 60. LET

Tzv. Šikova ekonomická reforma, oživení tržních mechanismů, samostatnost podniků, velkoobchodní ceny, jednotné odvody podniků, Akční program KSČ, Pražské jaro, federalizace, normalizace, Konsolidační hospodářský program.

Klíčová slova

PRŮVODCE STUDIEM 58

V úvodní části této kapitoly se budeme věnovat nejprve úvahám o ekonomických reformách v ČSSR v době politického uvolnění v polovině 60. let. Seznámíme se s nejnámějším reformním ekonomem té doby Otou Šikem. Poté si podrobně představíme jeho ekonomickou reformu, přiblížíme si její cíle a popíšeme také její průběh.

13.1 Společenské důsledky krize a diskuze o nové ekonomické reformě

Hospodářské problémy třetí pětiletky, které vyústily v její rozpad, výrazným způsobem ovlivnily změnu společenské atmosféry. Významnou roli přitom sehrálo i **postupné uvolňování mezinárodního napětí**. Také v SSSR se po nástupu N. S. Chruščova do čela strany objevily liberalizační tendence a v důsledku toho se začala uvolňovat politická situace rovněž v Československu. Stále častěji a otevřeněji zde byla kritizována politika KSČ a bylo poukazováno i na nedostatky zvoleného hospodářského směřování. Vedoucí představitelé strany sice stále spatřovali východisko z ekonomických problémů v dalším upevnění centralismu a v těsnějším připoutání se k sovětskému hospodářství, značná část ekonomů se snažila nalézt skutečně koncepční řešení krize.

Uvolňování politické situace

Jedním z nich byl také Ota Šik, jenž původně patřil k tvůrcům československé marxistické politické ekonomie. V letech 1961-1968 působil jako ředitel Ekonomického ústavu ČSAV, v letech 1966-1968 byl předsedou Československé společnosti ekonomické a byl rovněž členem ÚV KSČ (v letech 1962-1969). Ačkoli jako vysokoškolský učitel přednášel o neslučitelnosti socialistického hospodářství se soukromým podnikáním, postupně dogmatické náhledy opustil a stal se jedním ze stoupenců ekonomických reform. V druhé polovině 50. let se stal členem komise, která měla vytvořit návrh reorganizace hospodářství. Zde poznal rozdíl mezi ekonomickou teorií a reálnou praxí.

Ota Šik

Mezi progresivními ekonomy se začalo postupně prosazovat přesvědčení o nutnosti strukturálních československého hospodářství. Zvyšovala se také nedůvěra v centrálně direktivní formy řízení a současně rostl zájem o zahraniční ekonomickou teorii. Diskuze probíhaly na stránkách odborných časopisů i denního tisku včetně hlavního stranického listu Rudého práva. V roce 1961 stanul Šik v čele Ekonomického ústavu ČSAV, kde začal budovat kolektiv odborníků, kteří dospívali k zcela novým pohledům na další hospodářský vývoj. **Přelomem se stalo vytvoření stranické a státní komise pro hospodářskou reformu**, do jejíhož vedení byl jmenován také Ota Šik.

K ZAPAMATOVÁNÍ 68

Ota Šik

Jedním z hlavních stoupců reformy mezi ekonomy byl tehdejší ředitel Ekonomického ústavu ČSAV Ota Šik.

V rámci diskuze postupně vykrystalizovalo několik názorových skupin. Jedna z nich prosazovala zachování dosavadního systému, nebránila se ale širšímu použití některých ekonomických nástrojů – ty však měly být zaváděny jen centrálními orgány. Tržní mechanismus pak stoupcům těchto řešení odmítali jako cizí prvek, jenž neměl v socialistické ekonomice místo. Naopak další skupina prosazovala rozsáhlé využití tržního mechanismu a zbožních vztahů. Právě představitelé tohoto směru nakonec pro své návrhy získali podporu vedoucích stranických funkcionářů včetně prezidenta Antonína Novotného.

13.2 Vypracování zásad reformy a její realizace

Stoupcům reformy nakonec uspěli a podařilo se jim prosadit myšlenku působení tržních vztahů. V rámci nové soustavy řízení a plánování byly už koncem března 1964 tyto nové zásady schváleny a v lednu 1965 byly potvrzeny i ÚV KSČ. Hlavní rysy reformy byly:

Cíle reformy

- základní směr vývoje měl určovat plán, jenž však měl doplněn trhem.
- měla se rozšířit samostatnost podniků natolik, aby mohly podnikat
- výroba měla být vystavena tlaku trhu
- kritériem úspěchu nemělo být plnění plánu, ale hrubý důchod, na němž závisí i výše mezd
- podniky měly nést důsledky za dobré i špatné hospodaření

Reforma měla kvalitativně změnit tvorbu a obsah centrálního plánu a podnítit iniciativnost a samostatnost podnikové sféry a zapojit ji do tržního prostředí. Od roku 1965 se reforma experimentálně zkoušela ve vybraných průmyslových podnicích a organizacích. Celkem byla reforma v té době vyzkoušena ve 440 organizacích (z toho bylo 142 průmyslových podniků). Její výsledky byly převážně pozitivní, ačkoliv v některých oblastech se objevily i jisté náznaky možných problémů. Spory o vnášení zbožně tržních vztahů do socialistické ekonomiky však pokračovaly i poté. Definitivně schválit reformu měl na konci května 1966 13. sjezd KSČ jakožto nejvyšší stranický orgán. Zde vystoupil také její hlavní tvůrce Šik, který ve svém projevu mj. jako nutný předpoklad úspěšného provedení reformy označil demokratizaci politického systému. Sjezd reformu nakonec schválil a spolu s ní byly přijaty i směrnice k dopracování čtvrtého pětiletého plánu. Prosazování reformy provázelo silící přesvědčení většiny obyvatel o nutnosti všeobecné demokratizace života ve společnosti.

Schválení reformy

K ZAPAMATOVÁNÍ 69

Hlavním cílem reformy bylo vnést do centrálního plánování tržní prvky a podnítit iniciativnost a samostatnost podniků.

Podstata reformy

Po sjezdu měla reforma pokračovat rychleji a měla být uskutečněna v plném rozsahu. **Byl vypracován dokument „Zásady urychlené realizace nové soustavy řízení“, na jehož základě měla být reforma zahájena všeobecně od 1. ledna 1967.** Zásadním cílem změn bylo skloubení strategického plánování a samostatného podnikání jednotlivých závodů. Především měla být provedena transformace velkoobchodních cen tak, aby lépe motivovaly podniky k efektivnosti. K tomu měly přispívat rovněž jednotné závazné odvody do státního rozpočtu. Podniky měly být zainteresovány na hrubém důchodu, z vlastních prostředků pak měly zajišťovat financování investic. Dalším stimulem k rozvoji podniků mělo být odstranění mzdového stropu, výše mezd se měla napřístě odvíjet od ziskovosti podniků.

Cíle reformy

Některé návrhy reformních ekonomů centrální instituce odmítly. Nepodařilo se prosadit např. povinné sdružování podniků podle jejich zájmů v oborová sdružení. Sdružování naopak bylo naopak nařízeno z centra. Reformátoři neuspěli rovněž s návrhem na změny struktury centrálního řízení, které předpokládalo zrušení hospodářských ministerstev. Samostatným tématem byla otázka role KSČ v ekonomice a konkrétně otázka možného omezení či úplného zrušení kontroly stranických organizací vůči vedením podniků a také omezení jejich pravomocí v kádrové politice. Naopak prosadit se podařilo zrušení účasti stranických a odborových orgánů při jmenování ekonomických vedoucích a také další opatření, umožňující rozsáhlejší dosazování odborníků na vedoucí místa v podnicích.

V lednu 1967 byla zahájena přestavba velkoobchodních cen a zavedení jednotných odvodů podniků. Obě opatření měla vystavit podniky tlaku trhu do té míry, která by byla jednak výhodná, a jednak by je nutila k dalšímu zdokonalování výroby a k zvyšování zisků z prodeje do velkoobchodní sítě. V tomto směru však se očekávání reformátorů nenaplnila. Podniky zvýšily velkoobchodní ceny v průměru téměř o 30% a jejich zisk překročil plánovanou úroveň o 7 miliard. Navzdory předpokladům se tak ekonomická nerovnováha dále prohloubila a prostor pro utvoření tržního a konkurenčního prostředí se ještě zúžil. Naopak značně vzrostly příjmy zaměstnanců, což vyvolalo inflační tendence.

Provádění reformy

Vláda v reakci na tyto problémy administrativním zákrokem odčerpala nadměrné zisky podniků a regulovala nárůst mezd. Těmito opatřeními však zároveň porušila zásadu dlouhodobé platnosti nových ekonomických pravidel. Prestiž reformy tak utrpěla a vzrostl počet jejich kritiků. Vzrůst velkoobchodních cen poškodil především zaměstnance obchodu a také rodiny s více dětmi, jež poškodilo rozhodnutí podniků zastavit výrobu zboží cenově výhodného pro spotřebitele. Začaly také opět silněji znít hlasy konzervativců, požadující návrat k direktivnímu řízení.

Problémy

K ZAPAMATOVÁNÍ 70

Součástí Šikovy reformy byla přestavba velkoobchodních cen a zavedení jednotných odvodů podniků, jež však vedly k nadměrnému zisku podniků a značnému nárůstu mezd.

Konkrétní opatření Šikovy reformy

Ukázalo se, že pokus spojit plán a trh v praxi naráží na řadu problémů. Dalšímu rozvinutí reformy bránila sama povaha komunistického systému a socialistický charakter vlastnictví. V druhé polovině 60. let však stále více sílily hlasy, kritizující dosavadní politické i hospodářské směřování země. Tato kritika však zpravidla nesměřovala proti socialismu jako takovému, ten byl většinou stále považován za jedinou možnou cestu společenského vývoje.

PRŮVODCE STUDIEM 59

V letech 1967-1968 se stoupenci reformem prosadili také do vedení KSČ. V následující části si ukážeme, jak se reformní snahy rozvíjely po těchto změnách a v době tzv. Pražského jara.

13.3 Akční program KSČ a osud reformem v době tzv. Pražského jara

Od roku 1967 se volání po reformách ozývalo stále hlasitěji a otevřeněji. Vládnoucí moc se ještě pokoušela kritiku potlačovat represemi (ostrý postup proti některým autorům kritizující režim na Sjezdu spisovatelů v roce 1967, tvrdý zákrok policie proti studentské demonstraci v říjnu téhož roku), ty však jen dál radikalizovaly veřejnost a posilovaly volání po změně stranického vedení. Přesvědčení, že dalšímu úspěšnému postupu reformy brání právě autoritářský politický systém se prosazovalo i v samotné KSČ. Posice stoupců reformem uvnitř strany vzrostla v lednu 1968. Antonína Novotného tehdy ve funkci generálního tajemníka ÚV KSČ vystřídal Alexandr Dubček a novým prezidentem byl zvolen generál Ludvík Svoboda. **Úspěšný postup reformních komunistů vyvrcholil v dubnu 1968 přijetím Akčního programu KSČ, jenž deklaroval odhodlání demokratizovat komunismus a dokončit hospodářskou reformu.** Jeho spoluautorem byl Ota Šik.

A. Dubček v čele KSČ

Akční program v ekonomické oblasti stanovil:

- prosadit znovu principy podnikání a vytvořit podmínky pro hospodářskou soutěž
- posílit samostatnost podniků, vystavit je více působením trhu a zainteresovat zaměstnance podniků na výsledcích jejich činnosti
- podporovat družstevní podnikání
- zapojit se efektivněji do mezinárodní dělby práce a rozvíjet hospodářské styky i se zeměmi mimo RVHP
- dlouhodobě rozvíjet životní úroveň rozvojem tržní ekonomiky

Akční program KSČ

K ZAPAMATOVÁNÍ 71

Cíle Akčního programu KSC

Hlavními cíli Akčního programu KSC v ekonomické bylo opět znovuoživení principů podnikání a posílení samostatnosti podniků.

Další změny

Zároveň však neměla být zcela opuštěna ani určitá regulace výroby i služeb pomocí plánů. Ty měly vycházet z vědeckých prognóz a měly přihlížet k různorodým zájmům jednotlivých skupin obyvatelstva. Plány neměly mít navíc podobu podrobných, direktivně ukládaných úkolů. Při státní regulaci ekonomiky měly být ve větší míře využívány ekonomické nástroje jako úvěry, racionálně vynakládané dotace či různé formy zdanění. S obnovením kapitalistických podniků se sice nepočítalo, drobné osobní podnikání mělo být ale podporováno, aby zaplnilo mezery v nabídce služeb. Zavádění prvků tržní ekonomiky však také vzbuzovalo obavy z možných sociálních důsledků. Předpokládal se nárůst cen a zvýšení nezaměstnanosti. Ta měla vzrůst právě v důsledku působení trhu na produktivitu, tvorbu mzdových fondů, přelévání výroby do nových odvětví a oborů. Přesuny výroby i lidí do jiných profesí a podniků byly považovány za nutný vývojový stupeň přeměny, vyžadující strukturální změny ve výrobě či příliv zaměstnanců do terciární sféry.

Pražské jaro 1968

Obrodný proces, zahájený v roce 1968, je označován jako Pražské jaro. V ekonomické oblasti byly **reformní snahy progresivního křídla KSC**, jež se těšily značné podpoře obyvatelstva, **potvrzeny jmenováním Oty Šika místopředsedou československé vlády pro rozvíjení hospodářské reformy**. Potvrdit všechny změny a stanovit směr dalšího vývoje v duchu zahájené demokratizace měl XIV. sjezd KSC, jehož konání bylo naplánováno na 9. září. V ekonomické oblasti měl být základem pro sjezdové jednání vedle Akčního programu také Koncepční návrh dalšího vývoje systému řízení ekonomiky, známý také jako Program 77 bodů, jež byl zveřejněn v červnu.

Politické a ekonomické uvolňování v Československu však vyvolalo znepokojení v Sovětském Svazu i odpor některých dogmatických představitelů komunistických stran v dalších zemích východního bloku. „Pražské jaro“ zde bylo vnímáno jako možná inspirace pro obrodné procesy v ostatních státech a jako hrozba pro celý socialistický systém. V Československu navíc začaly stále hlasitěji znít hlasy, odsuzující dogmatismus v mezinárodním komunistickém hnutí a zpochybňující vedoucí úlohu KSC (např. výzva Dva tisíce slov, koncipovaná spisovatelem Ludvíkem Vaculíkem).

Sovětská okupace 21. 8. 1968

Napětí vyvrcholilo 21. srpna 1968 invazí vojsk pěti států Varšavské smlouvy v čele se SSSR. Představitelé KSC pod tlakem podepsali **tzv. Moskevské protokoly**, v nichž souhlasili s faktickým zastavením reformy a „dočasným“ pobytem sovětských vojsk. Proti okupaci se 22. srpna postavil narychlo svolaný XIV. sjezd KSC, moskevskými protokoly byl však prohlášen za neplatný a uvnitř strany se prosadili představitelé konzervativních sil.

PRŮVODCE STUDIEM 60

Sovětská invaze ze srpna 1968 učinila rázný konec všem reformním snahám. V poslední části této kapitoly si všimneme, jaké byly osudy reformy po porážce obrodného procesu a nastíníme si hlavní změny hospodářské politiky po nástupu tzv. normalizace.

13.4 Nástup tzv. normalizace

První zásadní změnou po porážce „Pražského jara“ bylo 28. října 1968 přijetí ústavního zákona o federativním uspořádání státu. Tím bylo rozděleno řízení státu mezi federální orgány a mezi nové ústřední orgány České socialistické republiky a Slovenské socialistické republiky. V kompetenci federálních orgánů byly otázky celostátního významu, spadalo sem plánování vnějších hospodářských vztahů, investiční, zemědělské, měnové, finanční, cenové a sociální politiky. Federální orgány řídily také důležitá odvětví jako palivoenergetický a metalurgicko-strojírenský komplex, zahraniční obchod, spoje a většinu dopravy. Ostatní úseky převzaly ústřední orgány v jednotlivých zemích.

Federalizace státu

Období po srpnu 1968 bylo ve znamení nástupu tzv. politické normalizace, jež měla v ČSSR zavést stav z doby před reformami. Komunisté, kteří nesouhlasili se sovětskou okupací a následným politickým diktátem, byli odvoláváni se svých funkcí. Mnoho z nich na protest proti srpnovým událostem samo vystoupilo ze strany. 67 tisíc osob bylo z KSČ vyloučeno, dalších 259 tisíc vyškrtáno a 147 tisíc stranu opustilo samo. Funkci nebo zaměstnání ztratilo podle odhadů v té době asi 140 tisíc osob. **Personální změny ve stranickém vedení** vyvrcholily v dubnu 1969, kdy Dubčeka ve funkci generálního tajemníka ÚV KSČ vystřídal Gustav Husák.

Nástup normalizace

DEFINICE 13-1

Normalizace

Normalizace – označení pro období od r. 1969, kdy došlo k zastavení demokratizačního procesu a k znovunastolení komunistického režimu neostalinského typu

Změny se měly uskutečnit i v hospodářské oblasti, ačkoli **ekonomická reforma nebyla oficiálně odvolána** (podobně jako v NDR či v Polsku). Ještě v létě byl dokončován návrh nového zákona o podniku. V průběhu roku 1968 se potvrdily pozitivní důsledky reformy. Ekonomika rostla, vytvořily se relativně značné zdroje, zvýšily se nejnižší důchody a byl zaveden pětidenní pracovní týden. Současně se objevily i některé negativní tendence zvláště v zahraničním obchodě, jehož platební bilanci nepříznivě ovlivňovala přetrvávající nízká konkurenceschopnost československého zboží. Ještě na konci roku 1969 byly i na nejvyšší stranické úrovni dále zásady hospodářské politiky v duchu ekonomické reformy. Bylo také jednáno o pravomocích podnikových rad, o formách plánování i o potřebě nového systému zdanění.

Osud reformy

Na jaře příštího roku se však už situace změnila. V dubnu Česká národní rada odložila projednávání zákona o socialistickém podniku na neurčito a následující měsíc také plénum KSČ oddálilo řešení ekonomických otázek. Ve stejnou dobu se na stránkách Rudého práva poprvé objevilo otevřené odsouzení ekonomické reformy jako neslučitelné se socialistickým hospodářstvím. Tím byla **zahájena faktická destrukce reformy**. Napříště měly být zachovány jen ty její části, související s federalizací státu. Definitivním odklonem od reformy bylo vyhlášení „konsolidačního hospodářského programu“. Jeho hlavní rysy byly:

Tzv. konsolidační program

- upevnění role stranických orgánů při řízení hospodářství
- posílení disciplíny
- příprava plánu na rok 1970 a páté pětiletky
- posílení kompetencí federálních orgánů na úkor orgánů republikových
- protinflační politika (útlum příjmů obyvatelstva, stabilizace cenové hladiny, krytí nadměrných peněžních příjmů obyvatelstva z předchozích let zvýšením výroby spotřebního zboží)
- zlepšení bilance zahraničního obchodu podporou exportu
- rozšíření bytové výstavby

Tzv. konsolidační program znamenal faktický návrat k administrativně direktivní soustavě řízení. V době uskutečňování hospodářské reformy v druhé polovině 60. let se přitom podařilo dosáhnout v hospodářské i sociální oblasti příznivých výsledků. Výrazně se zrychlilo tempo ekonomického růstu a trvale rostla také zemědělská výroba. Zvýšil se také význam výroby spotřebního zboží a rozvinula se terciární sféra (zejména silniční doprava, cestovní ruch, obchod, školství a zdravotnictví). V palivoenergetické bilanci vzrostl podíl ušlechtilých paliv, došlo také k rozmachu chemického, sklářského a polygrafického průmyslu. Po útlumu z předchozího období se obnovila také investiční aktivita. Úspěšně se rozvíjelo zvláště hospodářství na Slovensku, jehož ekonomika rostla v době čtvrté pětiletky rychleji než ekonomika českých zemí. Ekonomický růst výrazněji nepoškodila ani politická nestabilita v letech 1968-1970. Pozitivní trendy z druhé poloviny 60. let zastavil opětovný příklon k restriktivní politice v následujících desetiletích.

K ZAPAMATOVÁNÍ 72

Definitivní odklon od reformy přineslo vyhlášení tzv. konsolidačního plánu, jenž v konečném důsledku znamenalo návrat k centrálně direktivní formě řízení.

Opuštění reformy

TEST A OTÁZKA

- 1.) Co bylo podstatou ekonomické reformy z 60. let?
 - a) změna orientace zahraničního obchodu
 - b) posílení tržních prvků v hospodaření podniků
 - c) změna měnové politiky

- 2.) Které konkrétní kroky se podařilo prosadit v jejím rámci?
 - a) změna struktury centrálního řízení
 - b) zavedení jednotných odvodů podniků
 - c) omezení kontroly stranických orgánů vůči vedením podniků

- 3.) Který z ekonomických cílů si Akční programu KSČ **nekladl**?
 - a) zintenzívnění hospodářských styků se zeměmi RVHP
 - b) vystavení podniků působením trhu
 - c) podpora družstevní podnikání

- 4.) K čemu došlo v hospodářské oblasti bezprostředně po nástupu normalizace v roce 1969?
 - a) byla zahájena pátá pětiletka
 - b) byly zvýšeny pravomoci podnikových rad
 - c) byl přijat tzv. konsolidační plán

- 5.) Jak se jmenoval tvůrce ekonomické reformy z 60. let?

ŘEŠENÍ A ODPOVĚDI

1.) b, 2.) b, 3.) a, 4.) c, 5.) Ota Šik

SHRnutí KAPITOLY HOSPODÁŘSKÁ REFORMA Z DRUHÉ POLOVINY 60. LET

Rozpad třetí pětiletky a celkové politické uvolnění v sovětském bloku na počátku 60. let vyvolaly v ČSR diskuze o potřebě zásadní ekonomické reformy.

V polovině 60. let byly stranickým vedením schváleny základní principy nové reformy, jejímž hlavním autorem byl ekonom Ota Šik. Tzv. Šikova reforma chtěla především vnést do plánované ekonomiky tržní mechanismy a posílit samostatnost podniků.

Oficiálně byla reforma zahájena na začátku roku 1967. Jedny z jejích prvních konkrétních opatření byla transformace velkoobchodních cen a zavedení jednotných závazných odbodů do státního rozpočtu.

V letech 1967-1968 se stoupenci reformy prosadili do vedení KSČ. Důsledkem bylo přijetí Akčního programu KSČ v roce 1967, jenž v ekonomické oblasti jako své hlavní cíle určoval obnovení principů podnikání a rozvoj hospodářských styků mimo rámec RVHP. Nadále však měla být zachována regulace hospodářství pomocí plánů.

Konec reformních snahám a celému obrodnému procesu, známému jako Pražské jaro, učinila invaze sovětských vojsk v srpnu 1968. Následný nástup tzv. normalizace znamenal návrat k centrálně direktivnímu řízení ekonomiky, jenž se v první fázi projevil vyhlášením tzv. konsolidačního programu.

Shrnutí kapitoly

PRŮVODCE STUDIEM 61

V následující kapitole si podrobně probereme změny ekonomického vývoje v 70. a 80. letech. Blíže si všimneme také nových pokusů o hospodářskou reformu, zejména v době tzv. perestrojky.

14 NÁVRAT K CENTRÁLNĚ PLÁNOVANÉ EKONOMICE V 70. A 80. LETECH

RYCHLÝ NÁHLED DO PROBLEMATIKY KAPITOLY NÁVRAT K CENTRÁLNĚ PLÁNOVANÉ EKONOMICE V 70. A 80. LETECH

Ekonomika ČSR po nástupu tzv. normalizace – zahájení a průběh páté pětiletky, konkrétní změny hospodářské politiky v I. polovině 70. let, sociální opatření, snahy o hospodářskou integraci v rámci RVHP a jejich důsledky, vliv tzv. ropných šoků

Zpomalení hospodářského růstu v druhé polovině 70. let – vyhlášení šestiletého plánu a jeho výsledky, vliv vnějších faktorů na vývoj zahraničního obchodu, chování podniků, situace v průmyslu, hlavní příčiny hospodářských problémů v 2. polovině 70. let

Vývoj obchodní sítě – maloobchodní síť v 70. a 80. letech a její problémy, nabídka zboží a její úroveň, výše cen, vývoj zaměstnanosti v obchodu

Ekonomické reformy v 80. letech – důsledky tzv. druhého ropného šoku, nové pokusy o hospodářskou reformu, opatření v podnikové sféře a jejich výsledky, průběh 7. pětiletky, situace v jednotlivých průmyslových odvětvích a v zemědělství, reformní snahy v době tzv. perestrojky, vypracování nové ekonomické reformy v roce 1987, změny v podnikové sféře.

**Rychlý
náhled**

CÍLE KAPITOLY NÁVRAT K CENTRÁLNĚ PLÁNOVANÉ EKONOMICE V 70. A 80. LETECH**Po úspěšném a aktivním absolvování této KAPITOLY****Budete umět:**

- Charakterizovat hospodářskou situaci v Československu v době tzv. normalizace
- Popsat změny v hospodářské a sociální politice v době páté pětiletky
- Definovat limity československé ekonomiky v druhé polovině 70. let

***Budete
umět*****Získáte:**

- Znalosti o posunech v jednotlivých hospodářských odvětvích po nástupu normalizace
- Znalosti o nových reformních snahách v 80. letech
- Přehled o vývoji obchodní sítě v 70. a 80. letech

Získáte**Budete schopni:**

- Určit konkrétní příčiny hospodářského poklesu v druhé polovině 70. let
- Objasnit příčiny problémů obchodní sítě v době normalizace
- Charakterizovat průběh a cíle ekonomické reformy v ČSSR v době tzv. přestavby

***Budete
schopni***

ČAS POTŘEBNÝ KE STUDIU

Celkový doporučený čas k prostudování KAPITOLY je 120 minut.

KLÍČOVÁ SLOVA KAPITOLY NÁVRAT K CENTRÁLNĚ PLÁNOVANÉ EKONOMICE V 70. A 80. LETECH

Normalizace, pátá pětiletka, reálný socialismus, ropný šok, šestá a sedmá pětiletka, ministerstvo vnitřního obchodu, Soubor opatření, perestrojka, Zásady přebudování hospodářského mechanismu ČSSR.

Klíčová slova

PRŮVODCE STUDIEM 62

Jak jsme už naznačili v minulé kapitole, po porážce „Pražského jara“ se Československo vrátilo zpět k centrálně řízené ekonomice. V úvodní části této kapitoly si ukážeme, jak tento návrat konkrétně vypadal – čili jak se vyvíjela ekonomika v normalizačním Československu v první polovině 70. let.

14.1 Politická a ekonomická situace po nástupu normalizace a průběh páté pětiletky (1971-1975)

Od druhé poloviny roku 1969 se normalizace v Československu naplno rozvinula. Stoupenci reformem z vedení KSČ zmizeli a jejich místa zaujali představitelé konzervativního křídla. Prvním tajemníkem KSČ se stal G. Husák, jenž byl v roce 1975 zvolen také prezidentem. Posrpnový režim začal vystupovat pod přízviskem „reálný socialismus“. V prosinci 1970 byl na plénu ÚV KSČ přijat dokument „Poučení z krizového vývoje ve straně a společnosti po XIII. sjezdu KSČ“, jenž byl prezentován jako jediný možný výklad událostí let 1967-1969. Reformní proces byl zde odmítnut jako kontrarevoluční, vpád armád Varšavské smlouvy byl interpretován jako bratrská pomoc socialistickým silám v Československu a normalizační režim zde byl představen jako jediné možné východisko pro další úspěšný rozvoj socialistické společnosti v zemi. V souladu s takto nastoupeným kurzem se dále stupňovala diskriminace vyloučených a vyškrtnutých členů KSČ a jejich rodinných příslušníků. Mnoho lidí emigrovalo, statisíce obyvatel se raději stáhlo z veřejného života a jiní naopak začali v zájmu zachování svého společenského postavení s režimem aktivně spolupracovat.

Politické změny

Hospodářství mělo být i v dalších desetiletích podřízeno pětiletým plánům. Na počátku 70. let začala pátá pětiletka (1971-1975), jejíž úkoly byly stanoveny v souladu s celkovým plánem přechodu ekonomiky k intenzivnímu typu rozvoje. Bylo opuštěno někdejší úsilí o maximální tempo hospodářského růstu a naopak **upřednostněno bylo zefektivnění výroby**. Rovněž mělo být dosaženo vyváženého růstu různých úseků životní úrovně. **Jako jediné pětiletce po roce 1970 se v tomto případě podařilo splnit většinu stanovených úkolů.** Rovněž v sociální sféře dosáhla příznivých výsledků. Vláda se tím snažila utlumit nespokojenost obyvatel a získat jejich podporu pro normalizační režim. Novou tendencí této pětiletky byla snaha spojit plnění určených objemů výroby s růstem efektivity práce.

Pátá pětiletka

K ZAPAMATOVÁNÍ 73

Na počátku 70. let byla vyhlášena pátá pětiletka, jejímž hlavním cílem nebylo jako v předchozích obdobích maximální tempo hospodářského růstu, ale zefektivnění výroby a rovnovážné zvyšování různých úseků životní úrovně.

**Vyhlášení
páté pětiletky**

Pátá pětiletka se pozitivně projevila pravidelným zvyšováním objemu produkce a postupujícím sbližováním ekonomické úrovně obou republik. V průmyslu se těžiště posunulo víc k výrobě spotřebního zboží a potravin. Zlepšila se i situace v zemědělství, kde došlo ke zvýšení soběstačnosti v některých zemědělských produktech. ČSSR se tak např. vymanila ze závislosti na dovozu másla, vajec a také masa. Podařilo se tak splnit stanovený cíl krýt vyšší výrobou vzrůstající domácí spotřebu základních potravin. Příznivější vývoj zemědělství byl ovlivněn určitým uvolněním řízení zemědělské výroby a zvýšením ekonomických pravomocí JZD. Zvýšily se rovněž dodávky na trh, čemuž napomáhaly příznivé ceny i státní dotace pro družstevníky. Navíc se zemědělství začalo stávat přitažlivější pro mladé lidi a k lepšímu se tak měnila jeho generační struktura.

Výsledky

V sociální oblasti se nastoupený hospodářský kurz projevil především pozitivními výsledky v bytové výstavbě. V první polovině 70. let bylo obyvatelstvu předáno 615 tisíc nových bytů, což v ročním průměru představovalo o 45% více než v 60. letech. Počtem nově postavených bytů na 1 000 obyvatel zaujalo Československo v 70. letech jedno z předních míst na světě. Rozšířila se výstavba rodinných domků a začala éra rekreačních chat a chalup. Vzrostla také osobní spotřeba obyvatelstva, jež dosáhla průměrného ročního přírůstku téměř 5 %. Díky řadě opatření uskutečněných ve prospěch matek a rodin s dětmi došlo k pozitivnímu obratu v populačním vývoji. Počet narozených dětí na 1 000 obyvatel se ze 14, 9% v roce 1968 zvýšil na 19, 5% v roce 1975. Dosavadní sociální podpora rodinám s dětmi (přídavky na děti, daňové zvýhodnění apod.) byla rozšířena. Byla např. prodloužena mateřská dovolená, byly zvýšeny rodinné přídavky a zavedeny novomanželské půjčky.

**Sociální
poměry**

K pozitivním změnám v ekonomice mělo přispět i posílení hospodářské spolupráce zemí RVHP. V roce 1971 členské státy přijaly **Komplexní program socialistické ekonomické integrace**, podle něž se země RVHP měly v horizontu 15-20 let přeměnit v jednotný hospodářský celek. Jako hlavní cíle program stanovil koordinaci hospodářské politiky a těsnější výrobní specializaci, jichž se mělo dosáhnout navázáním přímých vztahů mezi organizací jednotlivých států. Pokus o nastolení skutečně tržních vztahů mezi členskými státy RVHP zde však stále narážel na bariéru centralistického řízení ekonomiky. Hlavních cílů Komplexního programu se tak dosáhnout nepodařilo. Přesto však jeho realizace přinesla v některých ohledech pozitivní výsledky (např. při výstavbě plynovodů či v dalším propojování energetických soustav).

**Snahy o
užší inte-
graci
RVHP**

Také v důsledku snah o hlubší hospodářskou integraci v rámci RVHP Československo ani další země východního bloku nepocítily tak silně důsledky tzv. prvního ropného šoku, jenž v letech 1973-1974 vyvolalo **rozhodnutí arabských zemí (států organizace OPEC) z oblasti Perského zálivu zvýšit cenu ropy a omezit její dodávky**. Tento krok postihl především země závislé na dovozu, spustil inflaci a vedl ke zvýšení cen mnoha průmyslových výrobků. Československá ekonomika byla následky ropného šoku zasažena jen částečně. Se státy s tržní ekonomikou, které byly krizí postiženy nejvíce, obchodovala jen v omezené míře a mohla se také opírat o silnou palivoenergetickou základnu (domácí těžba uhlí a dovoz ušlechtilých paliv ze SSSR). Sovětský svaz byl navíc největším světovým producentem ropy a měl i bohaté zásoby dalších energetických a jiných surovin, které prodával členským zemím RVHP pod světovými cenami. I v československém zahraničním obchodě se však nepříznivý vývoj směnných relací (poměr vývozních a

**Tzv. první
ropný šok**

dovozních cel) projevilo. V letech 1973-1975 se hladina dovozních cen zvýšila o 54 %, průměrné velkoobchodní ceny však zůstaly díky mobilizaci vnitřních rezerv nezměněny a také životní náklady domácností vzrostly jen o 1%. Dovozní ceny ovšem neúměrně stoupaly i v dalších letech a pohlcovaly tak značnou část příjmů z rostoucího vývozu. Negativně přitom působila i nižší kvalita a vyšší nákladovost československého zboží určeného na vývoz ve srovnání se zbožím z vyspělých kapitalistických států.

K ZAPAMATOVÁNÍ 74

V letech 1973-1974 došlo k tzv. ropnému šoku, jenž byl způsoben omezením dodávek ropy a zvýšením jejich cen. Jedním z jeho důsledků byl také nepříznivý vývoj směnných relací, který se také projevil v československém zahraničním obchodě.

Tzv. ropný šok a jeho důsledky

PRŮVODCE STUDIEM 63

V druhé polovině 70. let došlo ke zdatelnému zpomalení hospodářského růstu. Nyní si podrobněji představíme, jaké byly konkrétní příčiny tohoto zpomalení a jak se projevovaly v jednotlivých odvětvích.

14.2 Zpomalení hospodářského vzestupu v době šesté pětiletky (1976-1980)

Na léta 1976-1980 byl vyhlášen šestý pětiletý plán, jenž ve srovnání s předchozí pětiletkou stanovil poněkud pomalejší tempo hospodářského růstu. Objem investiční výstavby se však dále rozšiřoval a v jeho rámci byly posíleny především investice do palivoenergetického komplexu. Bylo rozhodnuto dobudovat několik velkých tepelných elektráren a současně uvést do provozu jadernou elektrárnu v Jaslovských Bohunicích. Důraz měl položen na rozvoj elektrotechnického průmyslu, jehož technická úroveň výrazně zaostávala za světovou špičkou.

Šestá pětiletka

Tíživěji než v předchozím období na československou ekonomiku dolehl **prudký vzestup cen v ostatních zemích**. V 70. letech se průměrné ceny čs. vývozu zvýšily o 60%, dovozní ceny však vzrostly až o 95 %. Nerovnováha směnných relací vedla k trvalému deficitu obchodní bilance. Nepříznivý vývoj zahraničního obchodu zvyšoval také zadlužení v konvertibilních měnách, ačkoli jeho výše byla relativně malá. K růstu zadlužení přispívalo rovněž nesplnění stanovených úkolů v zemědělství, kde živočišná výroba rostla rychleji než rostlinná, což si vynutilo rozsáhlý dovoz tehdy velmi drahých krmiv. V zahraničním obchodu stále dominovaly vztahy s RVHP, vzájemné obchodní vztahy členských států však zůstávaly nepružné a přetrvávalo také centralistické rozhodování. Nedařilo se tak rozvinout předpokládanou specializaci výroby a chyběl prostor pro přímá jednání podniků v jednotlivých zemích.

Nutnost vyrábět v rámci pětiletých plánů posilovala v podnicích tendence k jistému „předzásobování“, což způsobovalo mj. i zastarávání techniky. Rovněž nespolehlivé plnění vzájemných dohod a dodávek uvnitř RVHP nutilo československou ekonomiku k výrobě neúměrně širokého sortimentu, čímž hodlala dosáhnout určité hospodářské soběstačnosti (autarkie). Projevovalo se to především ve strojírenství, v němž ČSSR vyráběla na konci 70. let podle odhadů asi 70% soudobého světového sortimentu (asi 80 tisíc druhů výrobků). Pokračující důraz na rozvoj těžkého průmyslu navíc prohluboval nerovnováhu i ve vnitřní ekonomice. Dále se tak zužoval prostor pro zdokonalování a rozšiřování spotřebního průmyslu. Část spotřebního zboží musela být navíc exportována kvůli krytí nákladů na dovoz a v obchodě a službách se tak zvyšoval počet položek, u nichž nebyla kryta poptávka. Rostoucí požadavky přesahovaly kapacitní možnosti stavebních organizací a mírně vzrostla také cenová hladina.

Tempo hospodářského růstu se v průběhu šesté pětiletky zpomalilo a pokles se projevil také v průmyslové i zemědělské výrobě a investiční výstavbě. Zmenšily se přírůstky produktivity práce z předchozí pětiletky a vyostřilo se napětí mezi vklady do výroby a výnosy z ní. Klesala také kvalita československého zboží. Ještě v roce 1966 bylo na světové úrovni 12% čs. výrobků, do roku 1979 klesl tento podíl na pouhých 2%. Na konci 70. let začala také dlouhodobě stagnovat reálná kupní síla obyvatelstva a osobní spotřeba.

Hlavními příčinami tohoto stavu byla **neschopnost československé ekonomiky adaptovat se odpovídajícím způsobem na probíhající změny**. Zvláště se nepodařilo prosadit potřebný obrát k vyšší efektivnosti výroby, hospodárnosti a kvalitě práce. Ekonomické problémy způsobovalo ale především přetrvávání překonaného centrálně direktivního systému hospodářství. V obavě před nepříznivými sociálními důsledky byla odkládána i ta opatření, která mohla tehdejší vnitřní ekonomickou nerovnováhu o něco zmírnit. Ve většině makroekonomických ukazatelů bylo sice dosaženo nejvyšších absolutních přírůstků ze všech pětiletok (nejvyšší byl počet nově postavených bytů – 648 tisíc), ale v řadě dalších ukazatelů se ve srovnání s pátou pětiletkou absolutní přírůstek snížil. Týkalo se to konkrétně zemědělské produkce, osobní a společenské spotřeby, peněžních příjmů obyvatelstva a maloobchodního obrátu. Odstup Československa za vyspělými kapitalistickými státy se tak dále prohluboval.

*Nedostatky
čs. ekonomiky
v 70. letech*

Politický a společenský život nedoznal v první polovině 70. let výraznějších změn. Upevnila se vedoucí úloha KSČ ve společnosti a většina obyvatelstva se chovala vůči režimu konformně. K jisté změně došlo v druhé polovině 70. let. V lednu 1977 se zformovala **Charta 77** jako otevřené sdružení lidí různého přesvědčení, jež spojovalo odhodlání zasazovat se o respektování lidských práv doma i ve světě. Vznik Charty a masová kampaň proti ní vedly k jisté polarizaci společnosti a byly také předznamenáním zvýšené nespokojenosti obyvatel s vládou KSČ v následujícím desetiletí.

*Politický
vývoj*

PRŮVODCE STUDIEM 64

V následující části se budeme podrobněji věnovat specifikům socialistického obchodu v 70. a 80. letech.

14.3 Obchodní síť v 70. a 80. letech

Porážka reformních snah vedla v oblasti obchodu k obnovení systému, jenž byl zaveden v roce 1965. Obrat v centralizačním systému řízení nepřinesl ani nově přijatý zákon o vnitřním obchodě z prosince 1981. K vážnější změně došlo až v období tzv. přestavby na konci 80. let. Předtím vývoj maloobchodní sítě vnitřního obchodu pokračoval víceméně v trendech předchozího období. Přitom měla maloobchodní síť v ČSSR v rámci RVHP nejvyšší úroveň. Celkový počet prodejen maloobchodní sítě v českých zemích však v letech 1970-1989 klesl o téměř 7 000, neboť i nadále pokračovalo zavírání nedostatečně vybavených a zastaralých prodejen. Rovněž se prosazovala koncentrace prodeje do menšího počtu modernizovaných prodejen s vyšší racionalitou prodeje a produktivitou práce. Zvýšil se počet samoobsluh a výrazně vzrostl počet obchodních domů a nákupních středisek. Objevovaly se častěji i jiné formy volného výběru, rozšířil se také prodej podle vzorků a zásilková služba.

I v 70. a 80. letech rostl maloobchodní obrat rychleji než vývoj kapacit prodejen a vývoj počtu pracovníků v obchodní síti. Nadále rostly nominální i reálné příjmy obyvatelstva a jeho zvyšující se koupěschopnost se v 70. a 80. letech promítla do zhruba rovnoměrně rozloženého zvyšování tržeb. **Postupně rostl podíl spotřebního zboží**, jenž v roce 1973 poprvé překonal podíl potravinářského zboží a do roku 1989 dosáhl 55, 65%. Celkové nabídky zboží. V první polovině 70. let se podařilo dočasně zmírnit napjatost na trhu zbožím a provést i některé kvalitativní změny maloobchodní sítě. V nabídce především vzrostlo zastoupení spotřebního zboží dlouhodobé spotřeby, vyšší kvality a náročnějších technických parametrů. Od druhé poloviny 70. let se však znovu objevily rozpory mezi příjmy obyvatelstva a možnostmi pokrýt trh zbožím, a to jak z objemového hlediska, tak z hlediska žádaného, resp. ve světě nově vyráběného zboží.

V dalším období se ve větší míře projeví **problémy v nabídce nejrůznějšího sortimentu**. Vzrostl nedostatek osobních aut, elektronických výrobků, jízdních kol, šicích strojů, nábytku, snižovala se kvalita zboží u textilu, konfekce a obuvi, nedostatek panoval i v nabídce zboží pro děti, při nákupu koberců, záclon i nejrůznějších potravin jako např. sýrů, másla, jižního ovoce a dalších produktů. Zaostávání v nabídce zboží zvyšovala nepružnost řízení a rozhodování v obchodní síti i ve výrobní sféře. Pozvolna docházelo i ke zvyšování cenové hladiny, což bylo způsobeno jednak pohybem cen na světových trzích a jednak vysokou nákladovostí domácí výroby. Byly zvyšovány ceny paliv, pohonných hmot, importovaného zboží, ale ceny cukru, ovoce, zeleniny, textilu a zařízení pro domácnost. Při zvyšování cen v 80. letech sehrály významnou roli i tzv. falešné inovace, při nichž se výrobní podniky pokoušely dosáhnout vyšších zisků stupňováním cen bez skutečných změn v kvalitě a užitných hodnotách zboží.

K ZAPAMATOVÁNÍ 75

Od 70. let začala v obchodech převažovat nabídka spotřebního zboží. K hlavním nedostatkům socialistického obchodu patřilo zaostávání v nabídce zboží a zvyšování cenové hladiny.

**Hlavní rysy
obchodu
v 70. letech**

Za nároky na výkony obchodu **zaostával rovněž příliv pracovníků**. Přesto celkový počet pracovníků vnitřního obchodu (včetně podniků veřejného stravování) vzrostl v letech 1970-1989 zhruba o jednu třetinu. Značně posílila feminizace zaměstnaneckých struktur, jež přesáhla 75% pracovníků. Další 10% zaměstnanců ve vnitřním obchodě tvořili důchodci. Trvalý nedostatek pracovníků v obchodní síti ovlivňovaly přednostní směřování lidí do výrobní sféry a její mzdové preference, nízké mzdy a platy v obchodě a celkově omezený příliv finančních prostředků do sféry obchodu. Zaostávání obchodní sítě v českých zemích potvrzoval i vývoj oblužného standardu. V roce 1970 připadal 1 pracovník ve vnitřním obchodě v českých zemích na 26, 62 obyvatel, v roce 1985 klesl tento počet na 21, 81 obyvatel. Ačkoli to byl posun kupředu, úroveň oblužného standardu v západní Evropě v té době byla na daleko vyšší úrovni (např. v SRN bylo 16 obyvatel na jednoho pracovníka v obchodě, ve Francii 15, 84 obyvatel a v Rakousku jen 15,04.)

Podobným vývojem jako v českých zemích prošel vnitřní obchod v době centrálně plánované ekonomiky také na Slovensku. Do roku 1968 byl řízen celostátním ministerstvem vnitřního obchodu z Prahy, **od roku 1969 se jeho vedení ujalo nově zřízené ministerstvo obchodu v Bratislavě**. Teritoriální působnost obou ministerstev se však v případě některých podniků a organizací kryla. Např. do kompetence ministerstva obchodu na centrální úrovni patřily trusty Obchod s průmyslovým zbožím se sídlem v Praze a Obchod obuví se sídlem ve Zlíně, do kompetence slovenského resortu náležely Obchodní domy Prior se sídlem v Bratislavě a s celostátním rozložením podniků.

**Obchod na
Slovensku**

Vývoj vnitřního obchodu na Slovensku měl řadu specifických znaků, jež plynuly především ze snah o přiblížení jeho úrovně českým zemím. Na Slovensko směřoval zvyšující se příliv investičních prostředků, jež se promítl i do výstavby mnoha nových prodejen, které měly posílit slabě rozvinutou obchodní síť z dob první republiky. Na rozdíl od českých zemí tak došlo **na Slovensku v letech 1953-1985 k dlouhodobému zvyšování počtu prodejen**. Dominovala přitom výstavba nových prodejen a samoobsluh, od první poloviny 70. let byly budovány také obchodní domy a nákupní střediska. Vzrostl rovněž také maloobchodní obrat, jehož nárůst byl výrazem rostoucí nabídky zboží a spotřeby obyvatelstva. Stejně jako v českých zemích ani na Slovensku počet pracovníků ve vnitřním obchodě neodpovídal růstu tržeb a potřebě kvalitativního zajištění služeb zákazníkovi. Přesto zde bylo tempo nárůstu zaměstnanců v obchodě rychlejší než v českých zemích. V letech 1953-1985 vzrostl počet těchto pracovníků ve vnitřním obchodě (včetně provozoven veřejného stravování) z téměř 75 000 na 218 000 osob. Tento trend se také příznivě odrazil ve vývoji oblužného standardu. V roce 1953 připadalo na Slovensku na jednoho pracovníka v obchodě 48, 01 obyvatel, v roce 1985 se tento podíl snížil už na 23, 68 obyvatel na jednoho pracovníka v obchodě, čímž se těsně přiblížil ukazateli v českých zemích.

K ZAPAMATOVÁNÍ 76

Pro vývoj obchodu na Slovensku v době komunistického režimu byl na rozdíl od českých zemí typický nárůst počtu prodejen. Rovněž zde rostl rychleji počet zaměstnanců ve vnitřním obchodě.

Obchod na Slovensku

PRŮVODCE STUDIEM 65

Hospodářské problémy v Československu i v celém východním bloku pokračovaly také v první polovině 80. let. V ČSSR se je stranické vedení pokusilo překonat vypracováním nových reformních opatření, které si blíže popíšeme v následující části.

14.4 Situace v první polovině 80. let a pokusy o novou reformu

Hlavní ekonomické ukazatele klesaly v té době nejen v ČSSR, ale také v dalších členských státech RVHP včetně Sovětského svazu. Na počátku 80. let bylo stále zřetelnější zaostávání zemí východního bloku za vyspělými tržními ekonomikami. Navzdory předpokladu nedocházelo v rámci RVHP k posilování integračních tendencí, ale naopak začaly převažovat tendence opačné. Socialistické státy se musely potýkat s vyčerpaností svých vnitřních zdrojů a rostoucím zahraničním zadlužením. Na zahraničních trzích země RVHP postupně ztrácely své pozice a na vnitřních trzích stále více převažovala poptávka nad nabídkou. Export zboží ze socialistických států na Západ navíc komplikovala recese v tržních ekonomikách na přelomu 70. a 80. let, jež byla vyvolána tzv. druhým ropným šokem. Ten znovu vyvolal prudký růst cen na světových trzích, který se také vinou problémů s nákladností produkce projevil v první polovině 80. let rovněž v zemích východního bloku. Ekonomické problémy se odrážely také v nepříznivých sociálních důsledcích a následně nespokojenosti obyvatelstva, které konkrétně v Polsku přerostly v roce 1980 v otevřené projevy odporu vůči komunistickému režimu.

Tzv. druhý ropný šok

Chybný způsob řízení ekonomiky za příčinu hospodářských problémů uznávalo také stranické vedení v ČSSR a proto už na přelomu 70. a 80. let přikročilo k novému pokusu o reformu národního hospodářství. ÚV KSČ schválil dokument nazvaný **Soubor opatření ke zdokonalení plánovitého řízení národního hospodářství po roce 1980**, jenž však předpokládal pouze dílčí změny a v některých ohledech byl spíše obdobou reformních pokusů z druhé poloviny 50. let. Jako hlavní úkol Souboru bylo stanoveno překonání odtrženosti řídicích center plánování a řízení od konkrétních provozů v jednotlivých podnicích. Nový program chtěl zamezit tehdy obvyklému chování podniků, které ve snaze získat maximální dotace a co největší fondy pro mzdy a platy vykazovaly jakýmkoli prostředky splnění přikázaného objemu výroby. Podle Souboru opatření měly podniky naopak klást větší důraz na kvalitativní ukazatele plánu. Podnikové statistiky měly také nově obsahovat i položky ukazatelů „vlastní výkony podniků“ a také ukazatele rentability. K dosažení předpokládaných cílů reformního programu mělo přispět i posílení ekonomických pravomocí středního článku řízení ve vztahu k centrálním orgánům i ve vztahu k podnikům. Cíle Souboru opatření se však nakonec nepodařilo uskutečnit.

Nový pokus o reformu

K ZAPAMATOVÁNÍ 77

V roce 1980 došlo k novému pokusu reformovat provoz podniků. Cílem dílčí reformy schválené stranickým vedením bylo zdůraznit kvalitativní ukazatele plánu a odstranit odtrženost řídicích center plánování od provozů v jednotlivých podnicích.

Nový reformní pokus

Na počátku 80. let byla zahájena sedmá pětiletka (1981-1985), v jejímž průběhu byl především zredukován nadměrný rozsah investic, jejichž neúměrný objem měl nežádoucí důsledky v období předchozí pětiletky. V první polovině 80. let se podařilo v rámci realizace Souboru opatření snížit materiálovou náročnost československého hospodářství. Absolutně klesla spotřeba ropy, černého uhlí, železné rudy, neželezných kovů, válcovaného materiálu, cementu, přírodního kaučuku i vlny. Úspory ve výrobě však byly dosaženy většinou jen pomocí silnějšího tlaku na podniky, které byly nuceny užívat už jednou použité či nekvalitní materiály. Ve zřetelně menší míře byly úspory dosaženy díky technickovědeckému rozvoji a jeho aplikaci ve výrobě, neboť v tomto směru panoval tradiční nedostatek investic.

Sedmá pětiletka

Nový pětiletý plán musel navíc brát v úvahu zhoršující se vnější podmínky (druhý ropný šok), které se projeví dlouhodobějším růstem cen i v obchodě se zeměmi RVHP. Došlo tak k dalšímu poklesu československého vývozu, na nějž vedle hospodářské recese v kapitalistickém světě nepříznivě působilo také zvýšené mezinárodní napětí. Došlo ke zostření konkurenčního boje a USA i další západní státy začaly znovu omezovat dovoz výrobků ze zemí východního bloku včetně ČSSR. Ta ve snaze obnovit vnější ekonomickou rovnováhu přijala řadu opatření (mj. přechodně omezila dovoz), díky nimž už na počátku 80. let dosáhla aktivního salda celkové bilance zahraničního obchodu i obchodu s nesocialistickými státy. Československo tak mohlo postupně snižovat své dluhy ve volně směnitelných měnách. Splátky dluhů však předbíhaly návratnost pohledávek a některé z nich byly navíc nedobytné.

K ZAPAMATOVÁNÍ 78

Průběh sedmého pětiletého plánu (1981-1985) byl ovlivněn tzv. druhým ropným šokem, jehož důsledkem byl nový nárůst cen v zahraničním obchodě a další pokles čs. vývozu.

Průběh sedmé pětiletky

Ve snaze upevnit vnější ekonomickou rovnováhu **vláda upřednostnila tvorbu národního důchodu před jeho užitím**, což sice přispělo ke stabilitě hospodářství, ale omezilo zdroje růstu životní úrovně. To vedlo k úpravě dosavadní velkorysé sociální politiky. Klesla osobní spotřeba obyvatelstva, jejíž pětiprocentní nárůst v první polovině 80. let neodpovídal přírůstku národního důchodu (vzrostl o 11%). Úspěšněji než jiné země si Československo vedlo při vyrovnávání oblastních rozdílů v ekonomické úrovni. **Na začátku 80. let se do závěrečné fáze dostalo dlouhodobé překonávání rozdílů mezi Slovenskem a českými zeměmi.** Během relativně krátké doby se podařilo překonat zaostalost Slovenska především v průmyslu, jenž zde od druhé poloviny 60. let vyráběl více výrobků než celé Československo v roce 1937. V roce 1985 žila na Slovensku třetina obyvatelstva a jeho podíl na celostátních makroekonomických ukazatelích se pohyboval většinou kolem 30%. Všechny rozdíly mezi oběma částmi země však nezmizely. Bylo to dáno především nižší produktivitou práce na Slovensku, méně příznivými podmínkami pro zemědělskou výrobu i některými demografickými faktory.

K pozitivním změnám došlo v zemědělství, kde se podařilo zajistit předstih rostlinné výroby před živočišnou a tím omezit dovoz krmiv. V polovině 80. let bylo Československo soběstačné v potravinách produkovaných v mírném klimatickém pásu. Ač bylo v některých odvětvích dosaženo pozitivních výsledků, jiné dlouhodobé problémy přetrvávaly. Nedošlo ke zlepšení nízké kvality mnoha výrobků, nepodařilo se odstranit chudou nabídku zboží, nadměrnou rozestavenost, poruchy v dodavatelsko-odběratelských vztazích, nízkou efektivnost využívání základních fondů, zaostávání placených služeb apod. Podíl ČSSR na světovém obchodě i na obchodě zemí RVHP dlouhodobě klesal. Československo za vyspělými státy zaostávalo především v elektrotechnickém a chemickém průmyslu, v dostupnosti široké nabídky spotřebního zboží, v kvalitě veřejné dopravy i bydlení, v nabídce služeb i v péči o životní prostředí. Ekologická situace v některých oblastech se stala vážným problémem, také se zhoršil zdravotní stav obyvatelstva a snížil se průměrný věk. Nebyla rozvíjena péče o pracovní prostředí a nebyl dostatečně využíván rozsáhlý potenciál kvalifikovaných pracovních sil. Rozmach zažívala naopak tzv. šedá ekonomika, jež byla spojena s narůstajícím melouchářstvím, nevyužívání pracovní doby a odcizováním majetku ze státního a družstevního vlastnictví.

PRŮVODCE STUDIEM 66

Od poloviny 80. let se reformní úsilí začalo prosazovat také v samotném SSSR. Zde začal proces známý jako „perestrojka“ (přestavba), jenž se rozšířil i do ostatních zemí východního bloku. V poslední části si ukážeme, jak se principy přestavby prosazovaly v ČSSR a jeho ekonomice.

14.5 Československá ekonomika po nástupu „perestrojky“

Od roku 1985 byla situace v zemích východního bloku ovlivněna změnou sovětské politiky. Nová politická reprezentace v čele s Michaiilem S. Gorbačovem se tvářila v tvář rostoucím politickým, ekonomickým i sociálním problémům rozhodla opustit dosavadní metody vládnutí a vyhlásila **program přestavby společnosti – „perestrojky“**. Její součástí měla být také ekonomická reforma. Ta měla přinést ústup od direktivního typu centrálního plánování, měla posílit rozhodovací pravomoci podnikového managementu a dát podnikům prostor k aktivnějšímu zasahování při tvorbě cen, při reagování na poptávku i v zahraničně ekonomických vztazích. Jako zdroje hospodářského růstu pak měly být podporovány především vědeckotechnický pokrok a strukturální změny ekonomiky.

Politické uvolnění v 80. letech

DEFINICE 14-1

Perestrojka - „přestavba“, politické, společenské a hospodářské reformy realizované v SSSR za vlády M. Gorbačova v letech 1985-1991

Perestrojka

Nejvýrazněji se nová politika prosazovala v Maďarsku a Polsku, zatímco v ČSSR byl přístup k reformám zdrženlivější. V některých dalších zemích východního bloku (NDR, Rumunsko) byla vůle k reformám ještě menší a vedení komunistických stran v těchto státech nezbytnost přestavby zpochybňovalo. V samotném Československu narůstající hospodářské problémy a znovu se probouzející nespokojenost obyvatelstva přiměly vládu k určité změně dosavadního kurzu, což se odrazilo i v ekonomické oblasti.

V roce 1987 byla vypracována nová hospodářská reforma, jejíž principy formuloval **dokument „Zásady přebudování hospodářského mechanismu ČSSR“**. V jeho obsahu se odrážel vliv sovětské přestavby a skrytě také československé hospodářské reformy z druhé poloviny 60. let. Přesto se i tento program stále odvolával k Poučení z krizového vývoje a tím deklaroval neochotu překročit hranice nedotknutelnosti socialismu v zemi. **Součástí reformy měl být zákon o státním podniku**, jenž byl připraven ve stejném roce. Ten předpokládal oživení principů podnikání a rozšíření pravomocí a odpovědnosti podniků ve sféře výroby i odbytu. Zásady však nepředpokládaly rozpracování systému změn v řízení, jejichž započetí mělo být zahájeno až v průběhu reformy samotné. Změny v hospodářství měly být v plné míře realizovány od počátku roku 1990. Ve skutečnosti se reforma prosazovala obtížně a režim její postup brzdil, takže bylo dosaženo pouze dílčích změn.

Nová reforma v ČSSR

V rámci nových pokusů o hospodářskou reformu byly v létě 1987 přijaty také návrhy směřující ke zkvalitnění vnitřního trhu a obchodu. Na jejich přípravě se podílel značnou měrou Prognostický ústav ČSAV. Od ledna 1989 byly uskutečněny rozsáhlé změny. Především byl zrušen „střední článek řízení“ – obchodně hospodářské jednotky (OHJ) a podniky, jež byly dříve jejich součástí se osamostatnily jako tzv. státní podniky. Ty byly podřízeny přímo ministerstvu obchodu a cestovního ruchu, nově vytvořenému na jaře 1988. Cílem změn bylo:

**Změny
v řízení
vnitřního
obchodu**

- posílení samostatnosti obchodních podniků
- zkvalitnění vzájemné vazby obchodních a výrobních podniků
- zlepšení připravenosti podniků při reagování na poptávku

Rovněž měla být zjednodušena agenda řízení a plánování a posílena zainteresovanost podniků na zisku. Výsledky této reformy ovlivnilo přetrvávající odmítání privatizace obchodních podniků. Příliš to nezměnilo ani vládní nařízení „o prodeji a poskytování jiných služeb občany na základě povolení národního výboru“ z roku 1988, jež v omezené míře otvíralo prostor pro individuální podnikání občanů.

TEST A OTÁZKA

- 1.) Jaký byl hlavní cíl páté pětiletky?
 - a) posílení hospodářské spolupráce se zeměmi RVHP
 - b) dosažení maximálního tempa hospodářského růstu
 - c) zefektivnění výroby a vyrovnání životní úrovně ve všech úsecích

- 2.) Čím se lišil vývoj vnitřního obchodu v 70. letech ve srovnání s předchozími obdobími
 - a) vzrostl počet prodejen
 - b) začaly převažovat obchody se spotřebním zbožím
 - c) zmizel nedostatek pracovníků v obchodní síti

- 3.) Co **nebylo** součástí nové reformy v době tzv. perestrojky?
 - a) snížení materiálové náročnosti československého hospodářství
 - b) zrušení OHJ
 - c) zřízení ministerstva obchodu a cestovního ruchu

- 4.) Co to byl tzv. ropný šok a jaké byly jeho důsledky?

ŘEŠENÍ A ODPOVĚDI

1.) c, 2.) b, 3.) a, 4.) Jeho příčinou bylo omezení dodávek ropy zeměmi OPEC a zvýšení její ceny, hlavním důsledkem bylo celkové zvýšení cenové hladiny.

SHRNUTÍ KAPITOLY NÁVRAT K CENTRÁLNĚ PLÁNOVANÉ EKONOMICE V 70. A 80. LETECH**Shrnutí kapitoly**

Od roku 1969 v ČSR začala éra tzv. normalizace. Do vedení KSČ se prosadily stoupenci konzervativního křídla, kteří předchozí reformní proces odsoudili jako kontrarevoluci.

V roce 1971 byla zahájena pátá pětiletka, jež hodlala upustit od maximálního tempa hospodářského růstu a upřednostnila zefektivní výroby.

Zvláště příznivé výsledky páté pětiletky byly dosaženy v sociální oblasti (zvýšení životní úrovně, výstavba bytů). V průběhu 5. pětiletky došlo také k ekonomickému vyrovnání obou částí republik, posílení spotřebního průmyslu a zlepšení zemědělství.

ČSSR stejně jako ostatní země RVHP nebyla výrazněji postiženo důsledky prvního ropného šoku v polovině 70. let.

Vliv ropných šoků se zde výrazněji v průběhu šesté pětiletky (1976-1980), kdy i z dalších příčin došlo k poklesu tempa hospodářského růstu. Neschopnost čs. ekonomiky adaptovat se na probíhající změny vedla k jejímu zaostávání ve většině odvětví.

Vývoj vnitřního obchodu pokračoval v centralizačních tendencích předchozího období. Novinkou se stala postupující převaha prodeje spotřebního zboží. Obchodní síť se stále více musela potýkat s snižující se nabídkou zboží a růstem cen.

Na počátku 80. let byl přijat nový pokus o reformu, jenž měl především překonat dosavadní odtrženost řídicích center od provozu konkrétních podniků.

Další reforma byla vyhlášena v druhé polovině 80. let v době tzv. perestrojky. Měla znovu oživit principy podnikání, posílit samostatnost výrobních a obchodních podniků a zlepšit jejich vzájemnou spolupráci. K významným změnám došlo v oblasti obchodu, kde došlo ke zrušení „středního článku řízení“ – OHJ. Tyto změny se však měly stále odehrávat v rámci dosavadního řízení ekonomiky.

PRŮVODCE STUDIEM 67

Právě skončenou kapitolou jsme uzavřeli blok věnovaný hospodářskému vývoji Československa v éře centrálně plánované ekonomiky. V závěrečné kapitole této opory si stručně představíme hlavní rysy ekonomické transformace, k níž došlo po pádu komunistického režimu v Československu v roce 1989.

15 ZÁKLADNÍ TENDENCE EKONOMICKÉHO VÝVOJE PO ROCE 1989

RYCHLÝ NÁHLED DO PROBLEMATIKY KAPITOLY ZÁKLADNÍ TENDENCE EKONOMICKÉHO VÝVOJE PO ROCE 1989

Počátky ekonomické transformace po roce 1989 – výchozí podmínky československé ekonomiky po pádu komunistického režimu, scénáře ekonomické reformy a jejich realizace, cenová liberalizace a měnová reforma, devalvace a její důsledky

**Rychlý
náhled**

Privatizace – vlastnická struktura československé ekonomiky v roce 1989, privatizace státních podniků a její formy, tzv. malá privatizace, její průběh, otázka velké privatizace, základní pravidla pro její uskutečnění, kupónová privatizace, její podstata, vznik a činnost privatizačních fondů, problémy kupónové privatizace, otázka restitucí

Vývoj kapitálového a peněžního trhu – vznik České národní banky, její měnová politika, vznik hlavních institucí kapitálového trhu, příchod zahraničního kapitálu

Rozdělení československé federace a ekonomika ČR – rozdělení Československa a jeho ekonomické důsledky, měnová odluka, hlavní rysy ekonomického vývoje České republiky po roce 1993, změny ve vnějších ekonomických vztazích, český zahraniční obchod a jeho výsledky

Vývoj vnitřního obchodu po roce 1989 a rozvoj podnikání – změny maloobchodní sítě, nástup velkých nadnárodních řetězců, hlavní rysy vývoje malého a středního podnikání v 90. letech

CÍLE KAPITOLY ZÁKLADNÍ TENDENCE EKONOMICKÉHO VÝVOJE PO ROCE 1989**Po úspěšném a aktivním absolvování této KAPITOLY****Budete umět:**

- Vymezit základy ekonomické transformace v Československu po roce 1989
- Charakterizovat průběh privatizace státních podniků a její formy
- Popsat změny kapitálového a peněžního trhu
- Nastínit hlavní rysy české ekonomiky po rozpadu federace

**Budete
umět****Získáte:**

- Znalosti o vzniku scénáře ekonomické transformace
- Znalosti o průběhu kupónové privatizace a jejich výsledcích
- Znalosti o ekonomických důsledcích zániku federace
- Povědomí o nové orientaci českého zahraničního obchodu
- Přehled o změnách obchodní sítě a rozvoji malého a středního podnikání

Získáte**Budete schopni:**

- Objasnit důsledky cenové liberalizace a devalvace pro československou ekonomiku
- Vysvětlit důsledky restriktivní měnové politiky
- Stanovit hlavní tendence obchodního podnikání po vzniku ČR

**Budete
schopni**

ČAS POTŘEBNÝ KE STUDIU

Celkový doporučený čas k prostudování KAPITOLY je 90 minut.

KLÍČOVÁ SLOVA KAPITOLY ZÁKLADNÍ TENDENCE EKONOMICKÉHO VÝVOJE PO ROCE 1989

Ekonomická transformace, cenová liberalizace, devalvace, restrukturalizace, vlastnická transformace, velká a malá privatizace, kupónová privatizace, držitelé investičních kupónů, privatisační fondy, restituce, Česká národní banka, rozpad federace, nadnárodní obchodní řetězce.

Klíčová slova

PRŮVODCE STUDIEM 68

V úvodu této kapitoly si nejprve musíme přiblížit stav československé ekonomiky v roce 1989. Popíšeme si její hlavní problémy a vylíšíme první kroky směřující ke znovuoobnovení tržní ekonomiky.

15.1 Výchozí situace československé ekonomiky po pádu komunismu

Nepříznivý ekonomický vývoj, rostoucí nespokojenost obyvatelstva i změny mezinárodní situace vedly na konci 80. let k faktickému rozpadu socialistického bloku a zániku komunistických režimů v evropských zemích, které byly jeho součástí. Na konci roku 1989 padl komunismus také v Československu. Po tvrdém zákroku policie vůči demonstrujícím studentům 17. listopadu 1989 začala vlna demonstrací a stávek, jež si stanovily jako hlavní cíl zrušení mocenského monopolu KSČ a demokratizaci společnosti. Dosavadní stranické vedení pod tlakem veřejnosti rezignovalo a ještě na konci roku 1989 byl po abdikaci G. Husáka novým prezidentem zvolen čelný představitel Charty 77 dramatik Václav Havel. Na jaře 1990 byly vypsány svobodné volby, jejichž vítězem se stalo v listopadu utvořené Občanské fórum.

17. listopad 1989

Jedním z prvních úkolů obnovené demokracie byla ekonomická transformace. Československé hospodářství bylo přes řadu problémů v poněkud příznivějším stavu než ekonomika některých dalších zemí východního bloku. Pozitivem byly především vyšší hrubý národní produkt a s tím spojená relativně příznivá úroveň spotřeby, která umožnila později překlenout pokles ekonomiky bez sociálních otřesů. Rovněž státní finanční hospodaření bylo stabilizované, inflace byla nízká, bilance zahraničního obchodu byla vyrovnaná a zahraniční zadlužení poměrně malé. Značné nedostatky naopak panovaly v oblasti služeb a nabídky spotřebního zboží. Československo zůstávalo za vyspělými státy v nejprogresivnějších odvětvích, jeho doprava byla na velmi špatné technické úrovni a v havarijním stavu se ocitl i neudržovaný bytový fond. **Největším problémem zůstávala přílišná centralizace československé ekonomiky s důsledným direktivním řízením.**

Hospodářská situace ČSSR v roce 1989

Přechod k tržní ekonomice byl všeobecně považován za nutný předpoklad zlepšení hospodářské situace Československa. Jedním z prvních ekonomických opatření nové vlády v ekonomické oblasti bylo **provedení devalvace československé koruny o 20 % ve vztahu k volně směnitelným měnám**. Současně revalvovala korunu o 10 % vůči rublu a zpřísnila rozpočtovou politiku pro rok 1990. Zavedení tržní ekonomiky a integraci se Západem vyhlásila vláda jako hlavní cíle, nutné pro obnovení ekonomické prosperity. **V otázce konkrétní strategie ekonomické transformace se však názory jednotlivých ekonomů a politiků lišily**. Tyto rozdíly se projevíly také vypracováním dvou scénářů ekonomické transformace, z nichž jeden vytvořil expertní tým české vlády a druhý tým vlády federální. Rozdíl mezi těmito scénáři nespočíval v postojích k cílům ekonomické transformace, ale v názorech na to, jak těchto cílů dosáhnout. Diskuze se především zaměřovala na **dvě témata: na způsob přeměny vlastnických vztahů a na tempo a způsob otevření československé ekonomiky světu**. Zkombinováním obou návrhů se nakonec zformoval výsledný scénář, jenž v září 1990 přijal federální parlament. Na jeho základě byl od 1. ledna 1991 rozvíjen samotný transformační proces.

Devalvace a scénáře ekonomické reformy

K ZAPAMATOVÁNÍ 79

Jedním z prvních ekonomických změn po roce 1989 byla devalvace československé koruny vůči volně směnitelným měnám a její revalvace vůči rublu. Konkrétní scénář ekonomické transformace byl přijat v září 1990.

Vyhlášení ekonomické transformace

15.2 Počátky transformace československé ekonomiky

Systemové změny československé ekonomiky byly zahájeny v lednu 1991. Přechod od centrálně plánovanému hospodářství k tržní ekonomice si vyžádal **dočasný pokles HDP**. Na tomto poklesu měly z jedné třetiny vliv vnější příčiny, především zrušení RVHP. Na dočasném poklesu HDP se podepsala také ekonomická opatření přijatá v Československu. Jedním z nich bylo rozsáhlé uvolnění cen, které bylo zahájeno od 1. 1. 1991. Cenová liberalizace se netýkala cen paliv a energie, ani cen v oblasti nájmu a bydlení. **Regulováno zůstalo nadále 10 % cen**. Nutným předpokladem liberalizace vnitřních cen bylo současné provedení liberalizace zahraničního obchodu a zavedení vnitřní směnitelnosti koruny. K 1. lednu byla fakticky realizována měnová reforma. Ta však nebyla provedena klasickým způsobem, při němž je množství peněz v ekonomice redukováno výměnou bankovek v určitém poměru a znehodnocením úspor. Měnové úpravy v Československu byly podobné jako v Polsku uskutečněna **prostřednictvím růstu liberalizace cen a znehodnocením měny devalvací až o 80%**. Současně byla zmražena výše mezd a došlo k mírnému zvýšení některých sociálních příjmů.

Cenová liberalizace a měnová reforma

Hluboké podhodnocení koruny umožnilo udržet konkurenceschopnost části produkce (především paliv, surovin a polotovarů) na zahraničních trzích. Podařilo se tak překonat výpadek vývozu do zemí RVHP a udržet vyrovnanou bilanci zahraničního obchodu. Nepříznivě se devalvace projevila naopak odkladem nutné restrukturalizace výroby a znehodnocením příjmů obyvatelstva. Zvolený způsob měnové reformy přispěl rovněž ke zvýšení nákladů domácí výroby a tím i k vzrůstu vnitřní cenové hladiny, což vedlo k omezení domácí poptávky.

Důsledky devalvace

K ZAPAMATOVÁNÍ 80**Liberalizace cen a devalvace**

Nejvýznamnějšími opatřeními v první fázi ekonomické transformace byla rozsáhlá liberalizace cen a masivní devalvace měny až o 80 %.

Nutnou podmínkou oživení ekonomického růstu byla restrukturalizace podniků pro nové tržní podmínky. Především měla být provedena privatizace státních podniků – tedy jejich převedení do soukromých rukou. Státní podniky se tím měly transformovat na samostatné, kapitálově jasně vymezené a plně odpovědné ekonomické subjekty. **V Československu patřila míra zestátnění československé ekonomiky k nejvyšším mezi postkomunistickými státy střední a východní Evropy.** Blížila se téměř 100 % a zahrnovala také oblast řemeslné výroby, obchodu i zemědělství. V této situaci byla vlastnická transformace státních podniků značně obtížná a složitá. Byly projednávány různé varianty, nakonec se prosadila varianta rychlé a co nejširší privatizace bez předchozí restrukturalizace privatizovaných podniků.

PRŮVODCE STUDIEM 69

Předpokladem obnovení tržního hospodářství byla vlastnická transformace státních podniků neboli privatizace. V následující části si podrobně popíšeme, jak probíhala privatizace v Československu. Ukážeme si, jaké byly její formy a výsledky.

15.3 Privatizace státních podniků

Ve srovnání s Polskem a Maďarskem zahájilo Československo svůj transformační proces za situace prakticky úplného státního vlastnictví ekonomiky. Jen 1, 2% pracovních sil a 2 % všeho registrovaného majetku se nacházelo v soukromém sektoru. Proto se rozsáhlá privatizace stala jedním ze základních pilířů ekonomické transformace v Československu a později v ČR. Zde byl ke konci roku 1994 dokončen nejrozsáhlejší privatizační program v rámci transformujících se zemí.

Pozice státního sektoru

Privatizace státních podniků proběhla v několika etapách. Nejprve byla uskutečněna tzv. malá privatizace, jež byla právně podložena zákonem č. 427/1990 Sb. o převodech vlastnictví státu k některým věcem na jiné právnické nebo fyzické osoby. **Týkala se menších provozoven v oblasti obchodu, služeb a nezemědělské výroby.** V České republice bylo do malé privatizace zařazeno asi 25 000 provozních jednotek, z nichž bylo během pouhého půl roku prodáno téměř 19 000 a v dražbách se utržilo na 24 mld. Kč. Jen zcela nepatrnou část takto zprivatizovaných podniků tvořily menší výrobní závody a střediska. Malá privatizace se jen výjimečně týkala celých podniků. Většinou byly od státních podniků odděleny menší části, které byly draženy samostatně. Výnosy z aukcí šly na konto nově zřízeného Fondu národního majetku, takže pro státní podniky znamenala malá privatizace čistou ztrátu.

Tzv. malá privatizace

Rozdílné názory panovaly v otázce tzv. velké privatizace – tzn. vlastnické transformace velkých a středních podniků. Pravidla velké privatizace byla přijata počátkem roku 1991. Podle nich měla být privatizace každého podniku **založena na privatizačních projektech**. Ty mohly navrhovat privatizaci celé firmy nebo její rozčlenění do libovolného počtu menších privatizačních jednotek. Management státních podniků musel předložit tzv. základní privatizační projekt, jenž měl zpravidla zahrnovat celý majetek firmy. Pro každou privatizační jednotku měla být použita jedna z pěti povolených privatizačních metod:

Tzv. velká privatizace

- transformace na akciovou společnost a další prodej akcií
- přímý prodej předem určenému vlastníkovi
- veřejná aukce
- veřejná soutěž
- bezúplatný převod obcím, institucím zdravotní a sociální péče či jiným veřejně prospěšným zařízením

DEFINICE 15-1

Privatizace – proces převodu veřejného či státního majetku do soukromého vlastnictví (odstátnění)

Privatizace

Pro privatizaci akciových společností se prosadil návrh expertního týmu při federálním ministerstvu financí uskutečnit ji zcela novou a nestandardní kupónovou metodou. Kupónová privatizace proběhla ve dvou vlnách v letech 1992-1994 a **její podstatou bylo rozdělení státního majetku mezi obyvatele prostřednictvím cenných papírů – investičních kuponů**, jež umožňovaly jejich majitelům získat akcie privatizovaných podniků. Novými vlastníky, jež vzešli z první vlny kupónové privatizace, byli DIKové (držitelé investičních kuponů) a privatizační fondy. DIKem se stával každý československý občan starší 18 let, s trvalým bydlištěm na území republiky, jenž si mohl zaregistrovat jednu kupónovou knížku za nominální poplatek 1 000 Kč s „nominální“ hodnotou 1 000 bodů. Za ně pak mohli občané „nakupovat“ akcie jednotlivých privatizovaných podniků. Tato skupina nových vlastníků však byla menšinová a postupně se stále zmenšovala. Většinu z nich spíše zajímalo, jako co nejdříve a nejvýhodněji proměnit své akcie na hotové peníze. Do konce roku 1994 prodalo své akcie více než 2 milióny DIKů a další pokračování tohoto trendu zbrzdil jen prudký pokles kurzů na burze.

Kupónová privatizace

Převládající skupinou vlastníků se staly investiční privatizační fondy, jejichž prostřednictvím občané investovali své kupóny. Privatizačních fondů bylo několik stovek, rozhodující vliv na zbývajících asi 70% privatizovaného majetku mělo jen několik desítek z nich. Postavení privatizačních fondů a jejich chování jako nových vlastníků však bylo často velmi rozporuplné. Nejednoznačné bylo i jejich právní zakotvení. V zákoně o tzv. velké privatizaci se o nich mluví jako o obchodních společnostech, jejichž prostřednictvím může čs. občan investovat své kupóny získané v rámci kupónové privatizace. Fondy tak byly v této fázi vnímány jako nástroj privatizace. Ke skutečnému právnímu vymezení těchto fondů došlo na jaře 1992 zákonem o investičních společnostech a investičních fondech.

Privatizační fondy

K ZAPAMATOVÁNÍ 81

Akciové společnosti byly odstátňovány metodou kupónové privatizace. Její podstatou bylo rozdělení státního majetku mezi občany prodejem investičních kupónů, za něž mohly nakupovat akcie jednotlivých podniků.

Kupónová privatizace

Autoři tohoto zákona se inspirovali právními normami vyspělých tržních ekonomik, které investiční fondy definovaly výhradně jako nástroje kapitálového trhu. Jejich jediným úkolem ve vlastnických stabilizovaných ekonomikách bylo zprostředkovat přeměnu peněžních úspor občanů na fungující kapitál, pokud to občané nechtějí či nedovedou dělat sami. Toto pojetí však v československých podmínkách pomíjelo vlastnickou roli fondů, kterou předpokládal předchozí zákon o velké privatizaci. Fondy zde vystupovaly jako správci investičních bodů, které jim jejich majitelé svěřili a za něž mohli jen nakupovat akcie dříve státních podniků na kapitálovém trhu. Ve skutečnosti většina fondů chápala svou roli nejen jako službu DIKům ve smyslu zákona, ale také i jako roli reálného vlastníka ve vztahu k managementu.

V průběhu první vlny kupónové privatizace došlo navíc i k vlastnické transformaci investičních fondů samotných. Ty byly původně majetkem zakladatelů (bank či individuálních akcionářů), kteří jim při jejich vzniku poskytli základní kapitál alespoň v minimální zákonné výši. Podle novelizaci zákona o velké privatizaci z roku 1993 však došlo ke zvýšení základního jmění těchto fondů o hodnotu získaných kupónových akcií. Výchozí zakládající kapitál se tak změnil na minoritní podíl a skutečným vlastníkem byl tak z právního hlediska celý soubor akcionářů fondu, nikoli jeho původní zakladatel. Toto rozporuplné postavení investičních fondů komplikovalo funkčnost nově vzniklých vlastnických vztahů.

Další formou vlastnické transformace státního sektoru byly tzv. restituce – tedy **vrácení zestátněného majetku původním vlastníkům**. Vládní program ani scénář ekonomické transformace z roku 1990 s nimi původně nepočítal. Požadavek restitucí se objevil později v souvislosti s projednáváním zákonů o soudních a mimosoudních rehabilitacích. Vrácen měl být majetek zabavený po 25. únoru 1948. Restituce se měly přitom vztahovat nejen na přímé vlastníky, ale i na jejich dědice (náhradní vlastníky). U velké části restitucí však původní majitel už chyběl a o majetek se ucházela řada náhradních vlastníků. Průběh restitucí komplikovalo i to, že původní majetek často doznal značných změn. Navíc docházelo k pokusům k prolomení časové hranice a množství restitučních požadavků tak vzrůstalo.

Restituce**DEFINICE 15-2**

Restituce - navrácení movitého a nemovitého majetku jeho původním vlastníkům po změně politického systému

Restituce

Problematické byly restituce zvláště v zemědělství, kde byl od 50. let vytvořen rozsáhlý sektor zemědělských družstev. Navzdory některým očekáváním nedošlo v Československu k výraznějšímu rozštěpení družstev na samostatná soukromá hospodářství. Více než 4/5 výměry družstevní půdy bylo i nadále obhospodařováno družstvy. Většina restituentů navíc požadovala vrácení svého majetku nikoli proto, aby na získané půdě hospodařila, ale aby ji prodali či pronajali.

PRŮVODCE STUDIEM 70

V následující části popíšeme podrobněji změny peněžního a kapitálového trhu. Zaměříme se přitom zejména na měnovou politiku transformované České národní banky.

15.4 Vývoj peněžního a kapitálového trhu

Jedním ze základních kroků ekonomické transformace bylo přetvoření centrální emisní banky (Česká národní banka – ČNB) na nezávislou instituci, která by byla plně zodpovědná za stabilitu měny. Současně měla být obnovena síť samostatných soukromých bank. Na počátku roku 1994 existovalo v České republice více než 50 bankovních domů, na celkové bilanční sumě se přitom 80 % podílelo pět největších bank. Slabinou menších peněžních ústavů bylo nedostatečná kapitálová vybavenost. Handicapem malých bank byl také malý počet jejich poboček. Zatímco velké bankovní domy počítaly své pobočky na stovky či tisíce, malé banky jich často neměly ani desítky. To pak značně omezovalo počet jejich potenciálních klientů.

ČNB

Centrální banka se pokoušela na počátku transformačního procesu zajistit měnovou stabilitu výrazně restriktivní měnovou politikou. **Restriktivní opatření ČNB a konkrétně vysoká úroková míra** komplikovala situaci podniků, kterým chyběly vlastní zdroje nezbytné k financování běžného provozu a tím více se jim nedostávalo finančních zdrojů investičního charakteru k vlastní restrukturalizaci a rozvoji. Vysoká míra peněžní restriktce byla také jednou z příčin toho, že v nedocházelo k potřebné restrukturalizaci podniků. Dalším problémem peněžního trhu byla vysoká míra zadluženosti podnikové sféry a její platební neschopnost. Značná část privatizovaných podniků přecházela do soukromých rukou zatížena dřívějším zadlužením, vyplývajícím z dřívějšího podřízení centrálnímu plánování (např. přerozdělování zisků, nedobytné pohledávky z mezistátních dohod po rozpadu RVHP apod.). Tímto zadlužením byla ohrožována sama existence řady velkých podniků, které měly klíčové postavení v československé ekonomice. Vláda proto v roce 1991 věnovala z Fondu národního majetku dodatečně 50 mld. Kčs na částečné oddlužení podniků a kapitálové posílení některých bank. Tento krok však nebyl spojen s restrukturalizací těchto státních podniků a navíc jim umožňoval získávat nové úvěry a dále se tak zadlužovat.

K ZAPAMATOVÁNÍ 82

Průběh ekonomické transformace ovlivňovala restriktivní měnová politika ČNB, která bránila potřebné restrukturalizaci podniků

**Měnová
politika
ČNB**

Už v letech 1991-92 byly přijaty základní zákony týkající se kapitálového trhu a ve stejné době vznikly také hlavní instituce jako burza, investiční společnosti a fondy. Fakticky však svou činnost zahájily až po dokončení první vlny kupónové privatizace v roce 1993. Předtím se na burze obchodovalo jen symbolicky s několika státními a podnikovými obligacemi. Po zahájení privatizace se obchod s cennými papíry prudce rozrostl. K ještě rozsáhlejšímu obchodům docházelo mimo burzu. Výrazněji se obchodovalo přes Středisko cenných papírů a další obchody byly realizovány v tzv. RM-Systému, jehož prostřednictvím mohli majitelé akcií vstupovat na trh cenných papírů přímo. I přes nárůst obchodů převažující kupónová privatizace nedodala na kapitálový trh žádný nový kapitál. Docházelo jen k přechodu kapitálu od jednoho vlastníka k druhému. Tento stav svědčil o nedostatku tvorby nového kapitálu v české ekonomice. Zahraniční kapitál pak zde do roku 1993 vstupoval zpravidla mimo kapitálový trh přímými investicemi do podniků.

**Kapitálový
trh**

PRŮVODCE STUDIEM 71

Narůstající rozpory mezi Čechy a Slováky se vyostřily po volbách do poslanecké sněmovny v roce 1992 a nakonec vedly k rozpadu československé federace. Nyní si nastíníme jeho hlavní ekonomické důsledky a zmíníme i základní rysy ekonomického vývoje samostatné České republiky.

15.5 Rozdělení československé federace

Politický i ekonomický vývoj po listopadu 1989 významně ovlivnily narůstající rozpory mezi Čechy a Slováky, které vyvrcholily v roce 1992 rozhodnutím rozdělit dosud společný československý stát. V listopadu 1992 schválilo Federální shromáždění návrh zákona o způsobu zániku Československé federativní republiky. **Společný stát zanikl k 31. 12. 1992.**

Rozdělení federace

Vznik dvou nezávislých států vyžadoval i vyřešení s tím souvisejících ekonomických otázek. Především bylo nutno rozdělit vlastnictví obou zemí, národní majetek a hmotné rezervy doma i v zahraničí. Bylo také třeba rozdělit zahraniční finanční pohledávky i závazky a vyřešit probíhající privatizaci. Samostatnou otázkou bylo rozdělení měny a postavení centrální banky v obou státech včetně zahraničních vztahů. Byl přijat zákon o oddělení měny a na jeho základě proběhla v únoru 1993 měnová odluka. Vznikly dvě nové měny – česká a slovenská koruna. Jejich vzájemný kurz byl zpočátku 1:1, později se vychýlil ve prospěch české koruny. Byla také uzavřena platební dohoda, v níž byla stanovena tzv. zúčtovací koruna pro vyrovnání plateb.

Měnová odluka**K ZAPAMATOVÁNÍ 83**

Součástí hospodářského vyrovnání České a Slovenské republiky byla měnová odluka a vytvoření nových měn, jejichž vzájemný poměr byl zpočátku 1:1.

Měnová odluka

Postupně byla zavedena další opatření směřující k ekonomickému vyrovnání obou nově vzniklých států. **Mezi Českou a Slovenskou republikou zůstala zachována celní unie** se společnými orgány – Radou celní unie, stálým sekretariátem a rozhodčí komisí. Tím měla být zachována dosavadní intenzita vzájemných hospodářských vztahů mezi výrobci. Trend vzájemných obchodů měl ovšem sestupnou tendenci.

K hlavnímu úkolu české ekonomiky po vytvoření rozdělení federace bylo udržování stabilního makroekonomického prostředí, což znamenalo především dosažení minimální míry inflace, vyrovnaného státního rozpočtu a rovnovážných vnějších ekonomických vztahů. Hrozbu inflace mělo minimalizovat zajištění stabilního měnového kurzu, o což se nadále starala především ČNB. Pokračovaly také snahy o další liberalizaci devizového hospodářství. V roce 1994 bylo např. schváleno zřizování devizových účtů pro právnické osoby či uvolnění přístupu k přímým úvěrům do zahraničí. O rok později byl přijat devizový zákon, jenž umožnil zavedení vnější směnitelnosti koruny. Liberalizována byla rovněž řada kapitálových operací, týkajících se přílivu zahraničního kapitálu. Od roku 1999 byly postupně uvolněny dosud regulované položky kapitá-

Vývoj české ekonomiky

lového účtu s několika výjimkami (např. nabývání nemovitostí v ČR cizinci a volný pohyb zahraničního kapitálu ve vybraných případech.) Zároveň pokračovala restriktivní měnová politika, jež však nepříznivě ovlivňovala finanční situaci podniků. V roce 1997 poklesl hrubý domácí produkt na 1 % oproti 4, 8 % v předchozím roce a v roce 1998 došlo k jeho absolutnímu snížení na 2,2 %. Část ekonomů za příčinu tohoto poklesu považovala právě měnovou politiku.

Transformace ekonomiky v 90. letech přinesla také zásadní změny ve vnějších ekonomických vztazích. V důsledku rozpadu RVHP ztratily české podniky a průmyslová odvětví své tradiční trhy a byly nuceny zvýšit konkurenceschopnost svého zboží tak, aby uspělo na západních trzích. **Změna orientace zahraničního obchodu na trhy vyspělých tržních ekonomik** proběhla relativně rychle. V roce 1989 představoval zahraniční obchod s bývalými socialistickými zeměmi 60% celkového obrátu, v roce 1993 to bylo už jen 20 %. Český zahraniční obchod byl orientován především na země Evropské unie, jejichž podíl vzrostl v roce 1997 na 60%. Hlavním obchodním partnerem ČR se stalo s velkým náskokem Německo, živě se rozvíjel rovněž obchod se Slovenskem a Polskem.

Změny ve vnějších ekonomických vztazích

K ZAPAMATOVÁNÍ 84

Pro změny české ekonomiky v 90. letech byla charakteristická také nová orientace zahraničního obchodu. Český zahraniční obchod se začal orientovat především na země Evropské unie. Jeho hlavním obchodním partnerem se stalo Německo.

Zahraníční obchod

Došlo také ke změně struktury vyváženého zboží. Po roce 1989 především prudce klesl podíl strojírenských výrobků. Po několika letech se začal podíl tohoto zboží opět zvyšovat. V první fázi ekonomické transformace po roce 1989 byl podíl českého vývozu založen především na surovinách, surovinově náročných výrobcích a na výrobcích zpracovatelského průmyslu. Český export v dalším období narážel na relativně slabou poptávku na světových trzích a na sílící konkurenci nově industrializovaných a rozvojových zemí. Nedostatkem byla také pomalá restrukturalizace většiny bývalých státních podniků a skladba vyváženého zboží, která byla často ovlivněna levnou pracovní silou, nízkými mzdami a pracovníě náročnými průmyslovými výrobky. Ve struktuře dovozu z tržních ekonomik pak více než padesátiprocentní podíl tvořil dovoz strojů a zařízení. Velký vliv na změnu struktury českého zahraničního obchodu postupně získal zahraniční kapitál. Jeho další příliv podporoval poměrně vysoká úroveň vzdělanosti, kvalifikace a řemeslných dovedností obyvatel ČR. Po roce 1999 začala nová vlna zahraničních investic, která byla také jedním ze zdrojů urychlení restrukturalizace a modernizace českého průmyslu.

Změna struktury vývozu

DALŠÍ ZDROJE

Podrobnější výklad o podobách a výsledcích ekonomické transformace v Československu a České republice v 90. letech lze nabízet např.:

ŠAFARÍKOVÁ, Vlasta a kol. Transformace české společnosti 1989-1995. Brno: Doplněk, 1996, 299 s. ISBN 80-857765-57-8.

ŠVEJNAR, Jan a kol. Česká republika a ekonomická transformace ve střední a východní Evropě. Praha: Academia, 1997, 359 s. ISBN 80-200-0568-4.

PRŮVODCE STUDIEM 72

V poslední části této kapitoly si ukážeme, jak se ekonomická transformace po roce 1989 projevila ve vývoji obchodu a jaké byly jeho hlavní tendence v 90. letech. Stručně si nastíníme i hlavní rysy vývoje malého a středního podnikání.

15.6 Změny obchodní sítě a rozvoj malého a středního podnikání

Změny vlastnických vztahů po roce 1989 se projevily i podstatným zvýšením četnosti jednotek obchodní sítě. V důsledku malé privatizace byla však maloobchodní síť výrazně atomizována a velká privatizace zase v letech 1992-1993 přispěla značnou měrou k přetrhání stávajících distribučních vazeb na úrovni velkoobchodu. Největší obchodní firmou té doby byl Pramen Ostrava, jenž byl tehdy stále ještě státním podnikem. Roztříštěnost struktury českého obchodu vyvrcholila v roce 1994. **Od poloviny 90. let se na českém trhu začaly postupně prosazovat koncentrační tendence.** Velké firmy posílily své postavení a silný vzestup zaznamenaly především mezinárodní společnosti prostřednictvím sítě supermarketů. Na zvyšující se koncentraci a internacionalizaci českého obchodního trhu reagovaly také domácí firmy, které začaly vytvářet první kooperační vazby. Od roku 1997 došlo ke zdatnému posunu podílu tržeb ve prospěch velkých podniků na úkor malých. Tento vývoj byl dán především expanzí velkých nadnárodních řetězců na českém trhu. I v důsledku jejich nástupu v dalších letech buď zanikly významné české obchodní firmy nebo byly nuceny spojovat se se zahraničními partnery. Jako nejsilnější české obchodní skupiny se na maloobchodním trhu prosadila spotřební družstva, jež využívala výhody řetězcového podnikání.

*Obchod
v 90. letech*

Na počátku roku vzrostl podle odhadů počet maloobchodních prodejen v ČR asi na 65 000. Mírně přitom převažovaly prodejny s potravinářským sortimentem, z nichž plochu nad 200 m² mělo asi 5%. O dva roky později bylo na základě výzkumu maloobchodní sítě zjištěno, že její celkový rozsah v ČR tvoří téměř 110 000 jednotek (z toho 32 992 potravinářských a 76 128 nepotravinářských). Zvýšila se rovněž prodejní plocha, která se oproti roku 1989 ztrojnásobila. Šetření ovšem rovněž potvrdilo, že nadále existovaly výrazné regionální odlišnosti v obchodní vybavenosti.

Po roce 1989 se stal obchod jedním z nejdynamičtěji se rozvíjejících se odvětví. Došlo k zásadní změně kvality trhu, zlepšil se obslužný standard a vzrostla také zaměstnanost v obchodě. **Zlepšila se hustota maloobchodní sítě a změnila se také její velikostní struktura.** K výrazné změně došlo v sortimentní struktuře maloobchodní sítě, kde téměř dvojnásobnou převahu získaly prodejny nabízející nepotravinářské zboží. Rozvoj obchodu v 90. letech ovlivňoval také **rostoucí tlak mezinárodních řetězců**, které do ČR začaly pronikat ve větší míře po roce 1997. Vzrostl počet prodejen bez rozdílu a spotřebitelé tak na rozdíl od předchozího období nebyli omezeni úzkou nabídkou.

Po roce 1989 došlo také k opětovnému rozvoji malého a středního podnikání. Podmínky k jeho formování byly upraveny i novými legislativními normami. V r. 1991 byl přijat nový Obchodní zákoník a na počátku 90. let byly schváleny nové zákony, které měly napomoci dalšímu rozvoji podnikání. Konkrétně šlo o **zákon č. 299/1992 o podpoře malého a středního podnikání.** Jednotlivé vlády pak pravidelně vyhlášovaly Programy podpory malého podnikání. Např. pro rok 1996 byla na podporu malého a středního podnikání ze státního rozpočtu vyčleněna suma 8,7 mld. Kč. Prostředky na rozvoj podnikání se přitom rok od roku zvyšovaly. Např. v roce 1995 byly výdaje státu v této oblasti o 20% vyšší ve srovnání s rokem předchozím.

*Oživení
malého a
středního
podnikání*

Činnost živností a živnostenských podniků byla po vzniku samostatné ČSR upravena novým živnostenským zákonem, který vstoupil v platnost 1. ledna 1996. Veškerou evidenci živností v jednotlivých regionech byly v 90. letech pověřeny obnovené živnostenské úřady. **V druhé polovině 90. let existovalo v ČR ve srovnání s ostatními státy bývalého východního bloku relativně nejvíce soukromých podniků.** Na 1 000 obyvatel připadalo 68, 4 podniků, což v té době převyšovalo i průměr v zemích EU, jenž dosahoval 43 soukromých podniků. Pozice malého a středního podnikání však nebyla jednoduchá. Podnikatelské tradice z dob předmnichovské republiky však byly zprůhledněny a čeští podnikatelé jen obtížně mohli navazovat na zkušenosti svých předchůdců. Po roce 1989 tedy nedošlo k prostému obnovení soukromých živností, řemesel a obchodu, ale soukromé podnikání bylo do značné míry položeno na zcela nových základech. I v nich jsou však patrné stopy předchozího vývoje a tradic, jež mohou být pro podnikatele současnosti zdrojem inspirace a poučení.

DALŠÍ ZDROJE

Pozice a perspektivy malého a středního podnikání v ČSR a ČR byly na OPF SU v Karvině podrobeny zevrubnému výzkumu. Jeho výsledkem bylo vydání řady sborníků, jež Vám poskytnout další informace o tomto tématu. Viz např.:

Sborník výzkumných prací Ústavu malého a středního podnikání. Díl 1. Ed. Jaroslav RAMÍK. Karviná: Obchodně podnikatelská fakulta SU, 1997, s. 128. ISBN 80-85879-63-8.

TEST A OTÁZKA

- 1.) Jakým způsobem byla provedena měnová reforma v letech 1990/1991
 - a) redukcí oběživa a znehodnocením úspor
 - b) cenovou liberalizací a devalvací měny
 - c) měnová reforma byla provedena až v době rozpadu federace

- 2.) Čím byla specifická privatizace státních podniků v ČSR?
 - a) v případě akciových společností byla zvolena tzv. kupónová privatizace
 - b) hlavní formou privatizace zde bylo převedení podniků na akciové společnosti a další prodej akcií
 - c) v rámci postkomunistických zemí byl privatizační program v ČSR méně rozsáhlý

- 3.) Jakého majetku se týkaly restituce?
 - a) znárodněného po roce 1945
 - b) pouze půdy konfiskované v době hromadné kolektivizace zemědělství
 - c) majetku zabaveného po 25. únoru 1948

- 4.) Co bylo typické pro rozvoj obchodu v 90. letech?
 - a) vysoký podíl si v rámci maloobchodní sítě udržovaly nadále prodejny s potravinářským zbožím
 - b) zmizely regionální odlišnosti v obchodní vybavenosti
 - c) postupně se prosadily koncentrační tendence

- 5.) Uveďte dva základní typy nových vlastníků vycházejících z kupónové privatizace.

ŘEŠENÍ A ODPOVĚDI

1.) b, 2.) a, 3.) c, 4.) c, 5.) DIKové a investiční privatizační fondy

SHRNUTÍ KAPITOLY ZÁKLADNÍ TENDENCE EKONOMICKÉHO VÝVOJE PO ROCE 1989

Shrnutí kapitoly

Po pádu komunistického režimu v listopadu 1948 byl za hlavních cílů transformace společnosti vyhlášeno obnovení tržní ekonomiky.

V roce 1990 byl parlamentem přijat konkrétní scénář ekonomické reformy.

Jedním z jejích prvních opatření bylo provedení devalvace a rozsáhlá liberalizace cen.

Na začátku 90. let bylo rozhodnuto o privatizaci státních podniků. Do roku 1994 zde byl dokončen nejrozsáhlejší privatizační program ze všech postkomunistických zemí.

Privatizace byla realizována v několika etapách, pro akciové společnosti byla prosazena nestandardní metoda kupónové privatizace.

Další formou vlastnické transformace státního sektoru byly restituce, jež vracely majetek zabavený po 25. únoru 1948.

Další zásadním krokem ekonomické transformace bylo přetvoření České národní banky na nezávislou instituci, plně zodpovědnou za stabilitu měny.

V roce 1992 došlo k rozdělení československé federace a vzniku dvou samostatných států. Rozdělena byla také měna, ovšem mezi oběma státy zůstala zachována celní unie.

Ekonomická transformace si vyžádala také změny v orientaci zahraničního obchodu. Český zahraniční obchod začal být orientován na země Evropské unie.

Proměnou prošel rovněž vnitřní obchod. Charakteristickou tendencí jeho vývoje v 90. letech bylo narůstající koncentrace a nárůst počtu velkých obchodů, jež byl ovlivněn především příchodem nadnárodních řetězců. Došlo také k oživení malého a středního podnikání, jehož rozvoji mělo napomoci přijetí nových legislativních norem a různé formy státní podpory.

SHRnutí MODULU PODNIKÁNÍ V HOSPODÁŘSKÝCH DĚJINÁCH ČSR A ČR**Shrnutí
modulu**

Nyní jste úspěšně dokončili studium distanční opory pro předmět Podnikání v hospodářských dějinách ČSR a ČR. Po absolvování tohoto modulu se umíte orientovat v moderních hospodářských dějinách českých zemí a Slovenska a dokážete v jejich rámci popsat také základní rysy vývoje podnikání v ČSR. Umíte rovněž popsat hlavní rysy hospodářského v době vlád totalitních režimů.

Získali jste přehled o pozicích různých typů podnikání v jednotlivých obdobích. Také jste si osvojili znalosti o pravidlech hospodářské soutěže a institucích, které dbaly na jejich dodržování. Získali jste také přehled o různých formách státní regulace ekonomiky. Získali rovněž znalosti o nejvýznamnějších českých podnicích, podnikatelích i o nesilnějších českých bankách v období první republiky.

Jste schopni objasnit, jaké neekonomické faktory (politické a společenské změny) ovlivňovaly vývoj podnikání v českých zemích a na Slovensku. Konečně jste také schopni vysvětlit hlavní příčiny předností a nedostatků československé ekonomiky v jednotlivých dějinných obdobích.

KLÍČOVÁ SLOVA MODULU PODNIKÁNÍ V HOSPODÁŘSKÝCH DĚJINÁCH ČSR A ČR**Klíčová slova**

Strojní výroba, parní stroj, průmyslová revoluce, monopolizace, koncentrace kapitálu, hospodářské cykly, konkurenční boj, lidové peněžnictví.

Sektorová a odvětvová skladba, parlamentní demokracie, pluralitní systém, politické strany, hospodářská politika, nostrifikace, zahraniční kapitál, hospodářská integrace.

Cechovní systém, živnost, živnostenský řád, obchodní zákoník, živnostenská inspekce, živnostenské úřady, obchodní a živnostenské komory.

Obchodní banky, měnová odluka, deflační politika, sanace bank, repatriace akcií, bankovní skupiny.

Těžký průmysl, lehký průmysl, výrobní řemesla, monopolizace, průmyslová odvětví, průmyslové oblasti.

Obchodní síť, velkoobchod, maloobchod, zahraniční obchod, export, import, protekcionistická politika, obchodní bilance.

Státní podniky, výrobní a nevýrobní sféra, rakousko-uherský erár, Státní báňské a hutnické závody, Československé dráhy.

Cyklický vývoj ekonomiky, hospodářské cykly, deflační krize, hospodářská konjunktura, velká hospodářská krize, nezaměstnanost, státní zásahy do ekonomiky, kartelový zákon, obilný monopol.

Index růstu průmyslové výroby, hrubý národní produkt, hrubý národní důchod, infrastruktura, domácí a zahraniční kapitál, podnikatelé.

Mnichovská dohoda, Protektorát, německé velkoprostorové hospodářství, válečná ekonomika, celní unie, úřady práce, militarizace, říšskoněmecký kapitál, germanizace, arizace, Sudety, Slovenský stát, tajný protokol o hospodářské a finanční spolupráci, Slovenské národní povstání.

Košický vládní program, dekrety prezidenta republiky, znárodnění, průmyslové konfiskáty, vícesektorová ekonomika, odsun Němců, UNRRA, Marshallův plán, dvouletý plán, pozemková reforma, milionářská daň.

Pětiletý plán, Rada vzájemné hospodářské pomoci, studená válka, militarizace, dvojí trh, komunální podniky, výrobní a spotřební družstevnictví, kolektivizace zemědělství, Jednotná zemědělské družstva, konsolidační plány, třetí pětiletka, hlavní správy, maloobchodní obrat.

Tzv. Šikova ekonomická reforma, oživení tržních mechanismů, samostatnost podniků, velkoobchodní ceny, jednotné odvody podniků, Akční program KSČ, Pražské jaro, federalizace, normalizace, Konsolidační hospodářský program.

Normalizace, pátá pětiletka, reálný socialismus, ropný šok, šestá a sedmá pětiletka, ministerstvo vnitřního obchodu, Soubor opatření, perestrojka, Zásady přebudování hospodářského mechanismu ČSSR.

Ekonomická transformace, cenová liberalizace, devalvace, restrukturalizace, vlastnická transformace, velká a malá privatizace, kupónová privatizace, držitelé investičních kupónů, privatizační fondy, restituce, Česká národní banka, rozpad federace, nadnárodní obchodní řetězce.

DALŠÍ ZDROJE

FALTUS, Josef; PRŮCHA, Václav. Všeobecné hospodářské dějiny 19. a 20. století. Praha: VŠE, Fakulta národohospodářská, 1999. 194 s. ISBN 80-7079-931-5.

GERŠLOVÁ, Jana. Kapitoly z dějin podnikání II. Období po roce 1945. Karviná: Obchodně podnikatelská fakulta SU, 1994, 80 s. ISBN 80-85879-06-9.

GERŠLOVÁ, Jana. Podnikatelské osobnosti 19. a první poloviny 20. století. Karviná: Obchodně podnikatelská fakulta SU, 1994, 134 s. ISBN 80-85879-01-8.

PRŮCHA, Václav a kol. Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918-1992. I. díl. Období 1918-1945. Brno: Doplněk, 2004. 580 s. ISBN 80-7239-147-X.

SEKANINA, Milan. Lexikon našich hospodářských dějin. Praha: Libri, 2003. 488 s. ISBN 80-7277-178-7.

SEKANINA, Milan; GERŠLOVÁ, Jana. Zrození nové doby. Stručné hospodářské dějiny českých zemí (od poloviny 19. století do konce 80. let 20. století). Ostrava-Valašské Meziříčí: VŠB Technická univerzita, 1999, 156 s. ISBN 80-7078-729-5.

STARZYCZNÁ, Halina; STEINER, Jan. Maloobchod v českých zemích v proměnách let 1918-2000. Karviná: Obchodně podnikatelská fakulta SU, 2000, 233 s. ISBN 80-7248-084-7.

STEINER, Jan; GERŠLOVÁ, Jana: Kapitoly z dějin podnikání I. Období do roku 1938. Karviná: Obchodně podnikatelská fakulta SU, 1992, 176 s.

STEINER, Jan; KROL, Jiří: Kapitoly z hospodářských a sociálních dějin Československa 1918-1989. Karviná: Obchodně podnikatelská fakulta SU, 1999, 221 s. ISBN 80-85879-80-8.

SEZNAM POUŽITÝCH ZNAČEK, SYMBOLŮ A ZKRATEK

INFORMATIVNÍ, NAVIGAČNÍ, ORIENTAČNÍ

Průvodce studiem

Průvodce textem, podnět, otázka, úkol

Shrnutí

Tutoriál

Čas potřebný k prostudování

Nezapomeň na odměnu a odpočinek

KE SPLNĚNÍ, KONTROLNÍ, PRACOVNÍ

Kontrolní otázka

Samostatný úkol

Test a otázka

Řešení a odpovědi, návody

Korespondenční úkoly

VÝKLADOVÉ

K zapamatování

Řešený příklad

Definice

Věta

NÁMĚTY K ZAMYŠLENÍ, MYŠLENKOVÉ, PRO DALŠÍ STUDIUM

Úkol k zamyšlení

Část pro zájemce

Další zdroje